عائشہ اسلم دی پنجابی ادب توں دین

(تحقیقی مقالہ برائے ایم فل پنجابی)

سیشن 2019--2021

مقالہ نگار

بدر احمد لیب

رول نمبر 14

مقالہ نگران

ڈاکٹر عاصمہ قادری

ایسوسی ایٹ پروفیسر

ادارہ پنجابی سٹڈیز تے رہتل سنٹر، پنجاب یونیورسٹی لاہور

Institute of Punjabi and Cultural Studies,
Punjab University Lahore.

بسم الله الرحمن الرحيم

انتساب

اپنی اکھاں دے تاریاں

علی، مصطفےٰ تے حسنین

دے ناں

فہرست

نمبر شمار	عنوان	صفحہ
	مڈھلی گل	5
پہلا باب:	عائشہ اسلم دی حیاتی تے لکھتاں	7
دوجا باب:	عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری	20
	(i) ککھ تے کانے	21
	(ii) میں تیری ہو مکی	87
تیجا باب:	عائشہ اسلم دیاں نثری لکھتاں	104
	(i) کوک	105
	(ii) لکھ سوال تے کلی میں	122
	(iii) سلاخوں سے اِدھر	129
	(iv) عائشہ اسلم بطور کالم نگار	142
	(v) عائشہ اسلم بطور ڈرامہ نگار	147
	مکدی گل	149
	کتابیات	152
	ضمیمہ جات	154

مڈھلی گل

سب تعریفاں اوس رب رحمان تے رحیم لئی جیہڑا وحدہٗ لاشریک اے تے کروڑاں درود وسلام نبی رحمت للعالمین لئی جیہناں توں بعد کوئی نبی نئیں تے جیہناں دے صدقے اسیں اشرف المخلوقات بنے۔

سبھ توں پہلے میں اپنے رب دی شکر گزار آں جیہنے مینوں علم دی دولت نال نوازیا۔ پنجابی پنجاب وچ بولی جان والی مٹھی زبان اے۔ پنجابی نال ساڈا رشتہ بڑا گوہڑا اے۔ ایہہ زبان ساڈے لہو وچ شامل اے۔

صوفیانہ شاعری پوری دنیا وچ مقبولیت حاصل کر چکی اے۔ پنجابی ساڈی ماں بولی اے۔ جیویں بال نوں اپنی ماں نال پیار ہوندا اے تے اوہدی زبان تے گلاں نال وی پیار ہوندا اے۔

پنجابی نال میری سانجھ بڑی گوڑھی اے۔ کیوں جے میرا تعلق پنجاب دے اوس علاقے نال اے جیہڑا ''داتا دی نگری'' اکھوندا اے۔ جتھے ''شاہ حسین'' ورگے صوفی پیدا ہوئے۔

جدوں میں پنجابی صوفیانہ شاعری پڑھی تے میں بہت متاثر ہوئی تے پنجابی ایم اے کرن دا ارادہ کرلیا۔ جتھے مینوں شاعری تے صوفیاں بارے پڑھن دا موقع ملیا تے پنجاب یونیورسٹی دے اُستاداں دے زیر سایہ میرا لگاؤ ودھ گیا۔ فیر حالات نے پلٹا کھایا تے میں ایم اے کرن مگروں چاہندے ہوئے وی تعلیم جاری نہ رکھ سکی۔ پر اک ارمان سی کہ پنجابی ایم فِل کراں۔

اللہ نے میری مراد پوری کیتی تے مینوں فیر اک موقع ملیا ایم فِل پنجابی کرن دا۔ ایم فِل دے دوجے سال وچ مینوں تحقیق دے کم دا موقع ملیا تے میں اپنی اُستاد ڈاکٹر عاصمہ قادری دی زیر نگرانی مقالہ لکھنا شروع کیتا۔ میں اپنی اُستاد دی بہت مشکور آں جیہناں ہر موڑ تے میری رہنمائی کیتی تے پڑھائی توں علاوہ وی زندگی دے دوجے معاملات وچ میری رہنمائی کیتی۔ اوہناں ہمیش میرا حوصلہ ودھایا، حالات نال مقابلہ کرن دی طاقت دتی۔

مینوں ''عائشہ اسلم دی پنجابی ادب نوں دین'' دے موضوع اُتے کم کرن دا موقع ملیا۔ انج میں اپنے موضوع اُتے کم کرنا شروع کیتا۔ میں ایس مقالے وچ عائشہ اسلم دیاں پنج کتاباں دا ویروا تے اوہناں دیاں علمی تے ادبی خدمتاں دا ویروا کیتا اے۔

تحقیق اک مشکل سفر داناں اے۔ ایہدے وچ کئی اوکڑاں جرنیاں پینڈیاں نیں۔ ایس مقالے لئی مینوں کوئی بہت زیادہ بھج دوڑ نئیں کرنی پئی۔ ایہدی وجہ ایہہ وے پئی میں پہلی آں جیہڑی عائشہ اسلم تے مقالہ لکھ رہی آں۔ ایس توں پہلاں اوہناں اُتے کوئی کم نئیں ہویا پر میں پوری کوشش کیتی اے کہ میں پوری جانفشانی تے محنت نال ایس کم نوں کراں تا کہ آن والے طالب علم جدوں ایس موضوع تے مقالہ لکھن تے اوہناں نوں چنگا مواد مل سکے۔

ایس توں علاوہ عائشہ اسلم نے میرے نال بے حد تعاون کیتا۔ وقت تے ہر چیز مہیا کیتی۔ میں جدوں، جس وقت چاہندی سی، اوہ مینوں ملدی سی۔ اوہناں دی بے حد مشکور آں کہ اوہناں میرے نال بے حد تعاون کیتا۔ میں اپنے باقی تمام اُستاداں دی وی بے حد مشکور آں جیہناں میری حوصلہ افزائی کیتی تے میں اپنا مقالہ خوش اسلوبی نال کر سکی۔ خاص طور تے ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن دی جیہڑے ساڈے چیئر پرسن وی نیں۔ اوہناں نے ہمیشہ میری ہمت ودھائی تے حوصلہ دتا۔

ساریاں گلاں دی اک گل کہ تحقیق دا کم کدی وی ختم نہیں ہوسکدا۔ ایہدے وچ ہمیش ای گنجائش رہندی اے۔ میں ایس مقالے نوں پورے خلوص تے محنت نال کیتا اے تے اُمید کرنی آں کہ میرا ایہہ مقالہ آون والیاں کھوج کاراں لئی مددگار ثابت ہووے گا۔

میری ایہہ دعا ہے پئی پڑھن لکھن دا سلسلہ انج ای جاری رہوے تے میں اپنی ماں بولی دی سیوا لئی اپنا حصہ پاؤندی رہواں۔ آمین!

سِدرا عندلیب

رولنمبر 14

سیشن 2019-2021

پہلا باب

عائشہ اسلم دی حیاتی تے لکھتاں

عائشہ اسلم دی حیاتی تے لکھتاں

عائشہ اسلم دی جیونی بارے جو جانکاری سانوں ملی اوہ اوہناں دے انٹرویو راہیں ملی۔ ایہہ انٹرویو اساں بوہت ساریاں ملاقاتاں نال کیتے۔ ایسے انٹرویونوں لوڑیندی کانٹ چھانٹ کر کے اسیں ایتھے دے رہے آں۔

کسے وی انسان دی شخصیت اُتے اوہدے وڈکیاں تے ورثے دا گوڑھا اثر وکھالی دیندا اے۔ ایہو کارن اے پئی اوہدیاں عادتاں تے طریقیاں نوں ویکھدیاں اوہدے خاندان تے وڈکیاں دی زندگی دا اندازہ لایا جاسکدا اے تے کجھ صلاحیتاں تے عادتاں خداداد وی ہوندیاں نیں جیہدے پاروں اوہ اپنے ماحول دا اثر لیندیاں وی حیاتی دا تانا بانا اوس پاسے موڑ لیندا اے۔ جیویں کہندے نیں کہ پنجوں انگلیاں برابر نئیں ہوندیاں۔ اِک ای ماں دے جمے بھین بھرا اپنی اپنی فطرت دے مالک ہوندے نیں۔ سب دیاں عادتاں مختلف ہوندیاں نیں۔

پر ایہہ حقیقت اپنی تھاں پئی اوہدے اُتے اوہدے خاندانی ناں تے ماحول دے اثرات دی گہری چھاپ وی ہوندی اے۔

عائشہ اسلم وی اک اجیہی شخصیت اے جیہناں دی حیاتی وچ اوہناں دے وڈکیاں دا وڈا عمل دخل رہیا اے۔ اپنے خاندان بارے اوہ انج دسدی اے:

> ''میرا خاندان تحصیل تلہ گنگ توں تعلق رکھدا اے پر میں لاہور دی ای جم پل آں۔ ابو جی برٹش ہائی کمیشن وچ پریس آفیسر سن۔ مینوں لکھن دی گڑھتی اوہناں ای دتی۔''(1)

عائشہ اسلم دے والد محترم داناں محمد اسلم ملک (مرحوم) اے جیہڑے برٹش ہائی کمیشن وچ پریس آفیسر سن۔ ایس توں علاوہ ماہنامہ ''نقوش'' تے ''فنون'' دے خاموش کارکن سن۔ ادبی لوکاں نال اوہناں دی گوڑھی سنگت سی۔ والد صاحب دی سنگت دا دسدے ہوئے آکھیا:

> ''میں کس کس دا ذکر کراں؟ حبیب اشعر دہلوی، مکین احسن کلیم، سید وقار عظیمی، عبادت بریلوی، محمد طفیل، احمد ندیم قاسمی، بشیر موجود، قتیل

شفائی تے صوفی تبسم وغیرہ دی سنگت رہی۔ میں بھاگاں والی آں کہ
وڈے وڈے شاعراں تے ادیباں مینوں گودی کھڈایا تے میرے لاڈ
چُکے۔''(2)

ادب وچ آن دا سہرا وی اپنے والد صاحب دے متھے لایا۔ عائشہ اسلم دے آکھن موجب اوہدی تربیت وچ ابو جی تے وڈے بھرا ظہیر اسلم ملک دا بڑا رول رہیا۔ عائشہ اسلم دے والد صاحب کلم کلّے سن، کوئی بھین بھرا نئیں سی ایس لئی والد صاحب دے سنگی اوہدے واسطے چاچے سن تے اوہناں کولوں بڑے لاڈ چکوائے تے بوہت پیار وی لیا۔ عائشہ اسلم گل کردیاں آکھیا:

''ساڈے گھر وچ ابا جی دی وڈی لائبریری سی، جیہدے وچ رسالے
تے کتاباں سن۔ اوہناں کدے کجھ پڑھن توں نئیں سی ڈکیا۔ اوہ
کہندے سن کہ تہانوں آپے سمجھ آجاوے گی نالے لغت دے استعمال
دا مشورہ وی دیندے سن کہ ایس طریقے نال کسے اک لفظ نوں لبھو
یاں کِنے ہور لفظاں بارے جانو گے۔''(3)

والدہ داناں خورشید بانو سی۔ اوہناں بارے گل کردیاں آکھیا:

''امی جی گراں توں شہر آئے۔ میں عورت اپنے گھر وچ تکی جیہڑی
آپ بوہت گھٹ پڑھی لکھی سی پر اوہنے اپنی اولادنوں پڑھایا تے
سوہنی تربیت کیتی۔''(4)

عائشہ اسلم دی والدہ محترمہ اک دبنگ جی دار زنانی سن جیہناں اک سیاسی تنظیم نال کم وی کیتا۔ عائشہ اسلم دے گھر داناں ہور سی تے اصل ناں کجھ ہور۔ اک دیہاڑے اوہناں دی امی ریڈیو آئے تے ساہمنے ''اے حمید'' صاحب سن۔ اوہ حیران ہوگئے تے پچھن لگے ''بھابھی جی تسیں ریڈیو کیوں آئے؟'' والدہ صاحبہ نے دسیا کہ نیڑے کتھے جانا سی تے سوچیا بیٹی نوں نال لے جاواں۔ ''اے حمید'' صاحب بڑے حیران ہوئے کہ ایہہ کیہڑی کُڑی اے؟

جدوں عائشہ اسلم دا پتا لگیا کہ اوہ کُڑی ایہو اے تے آکھیا کہ ایہہ تے اپنی دِھی اے۔ فیر ''اے۔ حمید'' صاحب نے عائشہ اسلم دے والد صاحب نوں دسیا کہ عائشہ اپنی پچھان چاہندی سی۔

عائشہ اسلم دو بھیناں تے دو بھرا نیں۔

1- وڈے بھائی: ظہیر اسلم بیگ (ریٹائرڈ ونگ کمانڈر)

2- چھوٹے بھائی: منیر اسلم ملک (یونٹ کرنل ریٹائرڈ)

3- بہن: ناہید اسلم ملک

4- عائشہ اسلم ملک

اپنی پیدائش بارے گل کردیاں آکھیا:

''لاہور دی جم پل ہاں۔ اسیں جڑواں پیدا ہوئیاں ساں پر دو جی نے چھیتی موت نوں جپھا پالیا تے میں حیاتی بھوگن لگی۔''

فیر دسیا پئی:

''امی جی دسدے نیں کہ اسیں Premature ساں، بس ڈھائی پونڈ دی ساں۔ کئی مہینے Incubator وچ رہی۔''(5)

عائشہ اسلم یو سی ایچ ہسپتال وچ یکم اکتوبر 1959ء نوں پیدا ہوئی۔

اپنی تعلیم تے اسکول بارے دسدے آکھیا:

''مینوں اج وی اپنے اسکول دا پہلا دن یاد اے۔ جدوں میں ابو جی دے نال گئی ساں۔ پہلا سکول مشنری سی۔''

اپنی اُستانی بارے گل کردیاں آکھیا:

''ساڈی پہلی اُستانی Miss Joice Fuqlah سی جیہناں توں

مینوں بڑا ڈر لگدا سی۔ اوہ بوہت رعب دار شخصیت سن۔ حیاتی نے کئی
ول کھائے تے مینوں Home Economics College وچ
داخل کرایا گیا۔ کیوں جے باجی وی اوتھوں پڑھے سن۔ سمن آباد توں
Special Bus تے بہندے ساں، جیہڑی لاہور کالج تے کنیئرڈ
کالج توں بعد ہوم اکنامکس کالج اُتر دی سی تے بڑا چِر لگدا سی۔ اک
دن جدوں بس لاہور کالج آئی تے اک حادثہ ہوگیا۔ میں پہلی واری
حیاتی وچ لہو وگدا تکیا تے سہم گئی۔

گھر اپڑی تے گھبرا گئی ساں، کالج جان توں انکار کردتا تے فیر میرا
داخلہ سمن آباد کالج وچ کرادتا گیا تے اوتھے بیگم فہمیدہ عبادت ہوریں
وائس پرنسپل سن تے کوئی مشکل نئیں آئی۔

ایتھے آکے جیویں پنچھی نوں پر مل گئے۔ میں اوتھے Dramatic
Society دی صدر بنی۔ تقریراں تے مشاعریاں وچ جان لگ پئی
تے انج لُکی ہوئی لکھارن سامہنے آئی۔''

عائشہ اسلم کہندی اے:

''جے خواہش تے تاہنگ ہووے تے من پسند شیواں لبھ جاندیاں
نیں۔ کھیچل کیتے بغیر چیزاں تے موقعے مل جاندے نیں۔''

میرے پُچھن تے اپنی عائلی حیاتی تے اپنی بیٹی عکس بارے دسنا شروع کیتا تے مینوں لگیا اوہ کسے ہور وقت
وچ پہنچ گئی اے۔ کسے فلم وانگ اک سین جاندا تے دوجا آن لگ پیا۔ عائشہ اسلم نے دسیا:

''اعوان ٹاؤن وچ ہی میرا ویاہ جولائی 1989ء نوں انور نال ہویا۔
میرے شوہر دا تعلق ایڈورٹائزر کمپنی "THE FIELD" توں سی۔

میں اوہناں نوں جاندی ضرور ساں پر ایہہ ویاہ میرے گھر والیاں دی مرضی نال ہویا سی۔

مینوں دِھیاں، مُنڈیاں توں ودھ چنگیاں لگدیاں سن۔ رب سوہنے توں دِھی ہی منگی، اوہدا کرم کہ اوہنے دِھی دتی ''عکس''۔

11 اپریل 1990ء نوں عکس انور دنیا وچ آئی۔ میرے تے بھاگ جاگ گئے کہ عکس میری جھولی وچ آ گئی۔ حیاتی وچ سبھے کجھ کسے نوں کد ملیا اے؟ لیکھاں وچ اپنے گھر دا سُکھ نئیں سی۔

اکتوبر 2000ء وچ طلاق دا جھومر متھے لایا۔ اوہدے لئی تے میں تیار ساں پر دِھی نے پیو کول رہن دا آکھیا تے میں حوصلے نال ایس پیڑ نوں جریا تے اوہنوں لاہور پیو کول چھڈ کے اسلام آباد پرت آئی، کجھ چِر ملاقات دی اجازت رہی فیر ایہہ حکم ملیا کہ میں اوہنوں نہ تک سکدی ہاں، نہ ملاقات کرسکدی ہاں، نہ چٹھی پتر کارڈ یا ٹیلیفون تے گل کرسکدی ہاں۔

جدائی بڑی اوکھی شے وے پر بے وس دا کیہ زور؟ فیر 25 جون 2003ء نوں اوہ میرے کول پرت آئی تے اخیر لے ساہ تیکر اسیں سہیلیاں وانگ کٹھے رہیاں۔ 2004ء نوں اسیں دونویں اسلام آباد توں لہور پرت آئے۔ FM-103 تے اسیں دونواں نے کئی پروگرام کیتے۔ ''گلزار کلاسیک'' وچ ''عکس'' نے ایوب خاور صاحب نوں Assist کیتا۔ جیو انٹرٹینمنٹ دے کئی پراجیکٹ وی کیتے۔ عکس انگریزی وچ نظماں لکھدی سی۔ اوہ بہت گنّی بچی سی۔ 2007ء وچ

موٹروے تے جاندیاں اک حادثے دا شکار ہوئی۔ 9 مارچ توں 13 مارچ تیکر اوہ جنرل ہسپتال وچ Ventilator تے رہی تے 13 مارچ نوں اپنے رب کول ٹرگئی۔''

فیر دسیا:

''عکس دے جان مگروں حیاتی ٹردی رہی۔ میں وی ساہ لے رہی ہاں۔ کم کار وی ہور ہے نیں۔ ساہواں دے مُکن تیکر انج ہی جینا اے پر ایہہ آسرا ہے کہ دوجے کنڈے اوہ مینوں اُڈیکدی اے۔

رب توں کوئی گِلہ شکایت نئیں، اوہ سوہنی تھاں تے ہے۔ اساں وی اوتھے اپڑنا ہے۔''(6)

عائشہ اسلم اپنے کم کاج تے ملازمت بارے آپ دسدی اے:

''اعوان برادری اک ڈاہڈی قوم ہے۔ میں خاندان وچ پہلی ساں جیہڑی گھروں باہر کم لئی نکلی۔ اوکھا پینڈا سی کٹ گیا، پر آون والیاں لئی سوکھ ہوگئی۔ میں شارٹ کٹ کدی نئیں لبھیا، بس ٹردی رہی۔ رب تے یقین رکھو تے اپنی محنت تے۔

اسیں سبھے رل کے ریڈیو ڈرامے سُندے ساں۔ پہلاں تے بچیاں دے پروگرام وچ میں حصہ لین جاندی ساں۔ لوکی کہندے سن کہ میری آواز چنگی ہے تے میں وی سچ من لیا۔ 72-1971ء توں میں ریڈیو جانا شروع کیتا۔ فیچر، ڈرامے تے مختلف پروگرام کیتے۔ پہلا ڈرامہ ''تلواروں کے سائے میں'' جیہدے پروڈیوسر جعفر رضا صاحب سن تے جیہدے وچ میں اک مجاہدہ دا رول کیتا۔ خوش قسمتی کہ چنگے

اُستاد ملے۔ فیر تاں بوہے کھُل گئے ریڈیو توں دو Live پروگرام ہوندے سن ''صبحدم'' تے ''کرناں'' میں دونویں کیتے۔

میں گھر وچ پنجابی نئیں ساں بولدی۔ میرے ول آکے سارے اُردو وچ گل کردے سن۔ اک دن اے حمید صاحب نے مینوں پچھیا کہ میرا پروگرام کریں گی تے میں حیران رہ گئی تے سچو سچ جواب دتا۔

''مجھے پنجابی نہیں آتی۔''

اوہناں غور نال میرے ول تکیا تے آکھیا ''کیوں ماں پیو پنجابی نئیں؟''

میں دسیا کہ اوہ ہین پنجابی پر میرے نال دوجی زبان بولدے نیں۔

اوہناں بڑے اعتماد نال آکھیا: ''فکر نہ کر، آجائے گی۔''

اے حمید بوہت وڈے لکھاری سن۔ میں اوہناں دیاں کتاباں پڑھیاں سن تے متاثر وی ساں۔ اوہ کہندے سن، ''سویرے ویلے سوہنی کڑی دی آواز ہووے، چاء ہووے تے سواد آجاوے۔'' میں کرناں پروگرام ایس لالچ وچ کیتا کہ گانے میری پسند دے ہون گے۔ اے حمید صاحب اوسے ویلے لکھدے سن تے میں اوسے ویلے بولدی ساں۔ لوکی گانے سُندے سن تے میں اوہناں دی لکھت پڑھ رہی ہوندی ساں کہ گیت توں بعد میں ایہنوں بولنا ہوندا سی۔

ایہہ بوہت وڈا چیلنج سی۔ ایسے طرح میری پنجابی بہتر ہوگئی۔ فیر ہسدے ہوئے آکھیا:

ہُن وی سٹوڈیو دی لال بتی بلدی ہے تے میں گھابر جانی آں۔ ساری

عمر اسیں سکھنے آں۔ پر اے حمید صاحب نے مینوں اعتماد دِتا۔ جس دن پروگرام چنگا ہوندا سی، اوہنوں اک دی تھاں دو پیالی چاء ملدی سی۔ یعنی شاباش!

میری پہلی پنجابی کہانی وی ریڈیو دی دین ہے۔ اسلام شاہ صاحب ادبی پروگرام کردے سن۔ اک دن اوہناں آکھیا کہ ''کڑیئے کل 4 وجے توں پروگرام وچ کہانی پڑھنی ہے۔'' میں اوہناں نوں دسیا کہ میں اجے تیکر پنجابی کہانی نئیں لکھی، ہس کے کہن لگے ''تیرے لئی کیہ مشکل اے'' یاد نال کل 4 وجے۔

لو جی! راتیں بہہ کے کوشش کیتی، بس کہانی لکھی گئی۔ اگلے دن 4 وجے کہانی ریکارڈ کرائی۔ سبھ نوں پسند آئی تے میں پنجابی کہانی کار بن گئی۔ بعدوں ایہہ کہانی روزنامہ ''امروز'' دے ادبی صفحے تے چھپی۔ ریڈیو پاکستان لاہور ''میرا مان تے میری پچھان'' ہُن وی ریڈیو دے کسے پروگرام لئی میتھوں ناں نئیں ہوندی۔''

پی ٹی وی وچ کم کرن دے حوالے نال گل کردیاں آکھیا:

''پی ٹی وی وچ مینوں لیجان والی عظمیٰ گیلانی نیں۔ اوس وقت اناؤنسر دی بڑی عزت ہوندی سی۔ Presentation وچ یوسف قریشی صاحب نال ملوایا تے اوہناں میرا Audition کیتا۔ کیمرہ مین ''ڈیڈی'' سن۔ اوہناں دسیا کہ لال بتی بلے گی تے تسیں ایتھے ویکھ کے جو لکھیا اے، بولنا اے۔ یوسف قریشی صاحب نے پہلوں ای دسیا سی کہ کیویں بولنا اے تے ہس کے ایہہ وی آکھیا سی کہ ''تسیں

کیمرے نوں مائیکروفون سمجھو گے تے ایہہ گل سوکھی ہو جاوے گی۔''

پی ٹی وی توں چٹھی آئی کہ میں بطور اناؤنسر اپروو ہوگئی آں۔ لو جی! اک ہور بوہا کھُلیا۔ میں مارشل لاء دا وقت وی تکیا، جدوں سر تے چُنی لینی پینڈی سی۔ اوہ ویلا وی لنگھ گیا۔

فرخ بشیر صاحب نے پروگرام کرنا سی ''نئے فنکار'' اوہدے وچ مینوں کمپیئرنگ دا موقع ملیا تے فیر کئی پروگراماں دی کمپیئرنگ کیتی۔ میں پی ٹی وی پشاور توں علاوہ سبھے Stations تے پروگرام کیتے۔ لاہور سینٹر وچ وڈے پروڈیوسراں نے ڈرامے وچ لیڈ رول دی آفر وی دتی پر اجازت ملنی نئیں سی تے میں آپے انکار کردتا۔

سکرپٹ واپس کردیاں کئی سینئر ساتھیاں نے آکھیا کہ توں سنہری موقع گنوا رہی ایں۔ (ہُن تے خیر ایکٹنگ وی کرنی ہاں)

حنیف جیولرز دا اشتہار وی کیتا سی۔ ایڈ ایجنسیاں دے نال وی کم کیتا۔ ہُن وی Freelawnce دے طور تے کم کردی ہاں۔ Copywriting کردی ہاں۔

''اخباراں دے ادبی صفحیاں وچ لکھتاں'' روزنامہ ''امروز'' مختلف اداکاراں تے گلوکاراں دے انٹرویو کیتے۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز ماہنامہ ''جگنو'' بچیاں لئی ایہدے وچ بطور ایڈیٹر کم کیتا۔

ماہنامہ ''حنا ڈائجسٹ'' ابن انشاء دے بھرا چوہدری صاحب چیف ایڈیٹر سن۔ بطور ایڈیٹر کم کیتا۔ اوس ویلے لہور توں اِکو ای ڈائجسٹ ہوندا سی۔ میں کھوجنا چاہندی ساں کہ ایہہ عورتاں کیہ سوچدیاں نیں،

حیاتی نوں کیویں ویکھدیاں نیں۔

ماہنامہ ''دھنک'' سرور سکھیرا صاحب چیف ایڈیٹر تے اک ٹرینڈ سیٹر سن۔ ایہدے اخیر لے دور وچ میں وی حصہ پایا۔ مختلف ادیباں تے فنکاراں دے انٹرویو کیتے۔

کراچی دے ''شو ٹائم'' وچ وی فیچر رائٹر رہی۔ کراچی ''ٹی وی ٹائمز'' ریاض منصوری چیف ایڈیٹر سن۔ میں بوہت عرصہ ایہدے وچ فیچر لکھے تے کئی لوکاں دا پہلا پہلا انٹرویو وی کیتا۔ امی جی کہندے سن:

''جیہدا انٹرویو کردی اے، اوہدے بھاگ کھُل جاندے نیں۔''

عائشہ اسلم اک باہمت عورت اے۔ حالات نال لڑنا تے اوہنے سِکھ ای لیا سی۔ ہُن ایس اُڈیک وچ زندگی دے باقی دیہاڑے گزار رہی اے کہ کدوں اوس دی اپنی بیٹی عکس نال ملاقات ہووے گی۔

عائشہ اسلم دیاں لکھتاں

عائشہ اسلم نے اپنے شاعری، کہانی کاری، ڈرامہ نویسی، فیچر نگاری تے کالم نگاری دیاں کھیتراں وچ اپنی قابلیت دے جوہر وکھائے۔ عائشہ اسلم نے پنجابی، اردو راہیں ایہناں ادبی کھیتراں وچ اپنا سیر رلایا۔ ایہ مقالہ ایتھے اوہناں دیاں پنجابی تے اردو کتاباں دا ویروا کیتا جا رہیا اے۔

1۔ عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری دی کتاب ''ککھ تے کانے'' پہلی وار اگست 1983ء نوں ''ھناء'' پبلشرز لاہور توں چھپی۔ ایس کتاب دے کُل صفحے 104 نیں۔

2۔ عائشہ اسلم دیاں کہانیاں دی کتاب ''کُوک'' پہلی وار ستمبر 1986ء نوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ولوں چھپی۔ ایس کتاب دے کُل صفحے 148 نیں۔

3۔ عائشہ اسلم دی اک ہور پنجابی کتابڑی ''لکھ سوال تے کلی میں'' پہلی وار اکتوبر 1986ء نوں ''ھناء'' پبلشرز لاہور توں چھپی۔ اس کتابڑی دے کُل صفحے 16 نیں۔

4۔عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری دی اک ہور کتاب ''میں تیری ہومکی'' مارچ 2009ءنوں سانجھ پبلشرز لاہورتوں چھپی۔اس کتاب دے کُل صفحہ 144 نیں۔

5۔عائشہ اسلم دی اردو کہانیاں دی کتاب ''سلاخوں سے اِدھر'' پہلی وار 1988ءنوں نگارشات پبلشرز لاہورتوں چھپی۔اس کتاب دے کُل صفحے 234 نیں۔

حوالے

1- عائشہ اسلم: انٹرویو (گل بات)

2- اوہی

3- اوہی

4- اوہی

5- اوہی

6- اوہی

7- عائشہ اسلم: کُوک؛ برکی آرٹ پرنٹرز 43 ریٹی گن روڈ، لاہور، 1986ء، ص:5

8- عائشہ اسلم: لکھ سوال تے کلّی میں؛ حنا پبلشرز 22 غالب کالونی سمن آباد، لاہور، یکم اکتوبر 1986ء، ص:6

9- عائشہ اسلم: میں تیری ہومُکی؛ شرکت پریس لاہور، مارچ 2009ء، ص:14

دوجا باب

عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری

(i) ککھ تے کانے

عائشہ اسلم نے پنجابی ادب نوں دو کتاباں دتیاں ''ککھ تے کانے'' ہور ''میں تیری ہوٹکی''۔ ایہ دو کتاباں نویں پنجابی شاعری وچ اپنا اک نویکلا مقام رکھدیاں نیں۔

عائشہ اسلم دا پنجابی شعری مجموعہ ''ککھ تے کانے'' شعری صنف ''نظم'' اُتے مشتمل اے۔ ایس مجموعے وچ 66 نکیاں وڈیاں آزاد نظماں نیں تے ایس توں علاوہ نثری نظماں دی تعداد 20 اے۔ ککھ تے کانے نوں حنا پبلشرز نے پہلی واری اگست 1983ء وچ چھاپیا۔ ایس کتاب دے کُل صفحے 104 نیں۔

فریدا خاک نہ نندیئے، خاک جیڈ نہ کوئی
جیوندیاں پیراں تھلے، موئیاں اُپر ہوئی

''ککھ تے کانے'' دی ترتیب وچ سبھ توں پہلاں دیباچہ آوندا اے۔ جیہڑا ''احمد راہی تے منو بھائی دیاں گلاں'' دے ناں نال لکھیا گیا اے۔ دیباچہ صفحہ 9 توں صفحہ 13 تیکر اے۔ ''ککھ تے کانے'' کتاب دے صفحہ نمبر 11 اُتے ''احمد راہی'' دیباچہ وچ عائشہ اسلم بارے اپنے وچار انج سانجھے کردے نیں:

''بڑے چِر پچھوں کجھ ایہو جہیاں نظماں پڑھیاں نیں جیہناں نوں پڑھ کے انج لگیا پئی ایہہ تاں کوئی میرے جیہا ای میرے نال اپنے دل دے دُکھڑے پھولدا پیا اے۔''

فیر آکھدے نیں:

''میرے قلم تے عقل موجب اُردو شاعری وچ دو شاعر (مجید امجد مرحوم تے اختر ایمان) ہر گل نوں نظم بناون اُتے قادر ہن۔ پنجابی شاعری وچ اوہو کمال رب نے عائشہ اسلم نوں دے دتا اے۔ اوہ وی بڑے آرام نال ہر نسدے ہوئے لمحے اُتے اُڈدے ہوئے پرچھانویں نوں نظم دے قالب وچ ڈھال لیندی اے۔ عائشہ کول اپنی پیڈی

ایس شعری مجموعے وچ عائشہ اسلم نے گلاں باتاں کردیاں ہوئیاں سانوں زندگی دے فلسفے دی جانکاری دتی اے۔ عائشہ اسلم نے سماجی، معاشرتی، ثقافتی، ادبی تے معاشی ہر موضوع اُتے شاعری کیتی پر گلاں گلاں وچ۔

ایہو دورسی جدوں شاعراں نے تخیلاتی تے رومانوی دنیا وچوں نکل کے موجودہ دور دیاں حقیقتاں نال اکھیاں چار کیتیاں تے ایس دُکھ تے کرب دی ماری ہوئی لوکائی دے مسئلیاں نوں شعری پیرائے وچ بیان کر کے اوہناں مسئلیاں دا مناسب حل وی دسیا۔ جتھوں تیکر عائشہ اسلم دی شاعری دا تعلق اے اوہنوں اسیں حقیقت پسندی توں وکھ بامقصد شاعری آکھ سکنے آں۔ جیہنے اپنی شاعری نوں رب تے بندے دے ازلی تعلق نوں مُکھ رکھدیاں انسان نوں حیاتی وچ درپیش مسئلیاں دے حل دا ذریعہ بنایا۔

ایہو کارن اے پئی عائشہ اسلم دی شاعری پڑھنہار نوں اپنے دل دی گل ای جاپدی اے۔ انج لگدا اے پئی شاعرہ لوکاں دیاں فکراں، سوچاں تے جذبیاں نوں اپنیاں فکراں تے سوچاں نال رلا کے پیش کر رہیاں نیں جس پاروں پڑھنہار دے دل تے دماغ اُتے اک سحر جیہا طاری ہوجاندا اے۔ جیہدے کلاوے وچوں چھیتی باہر آونا اوکھا ہوجاندا اے۔

عائشہ اسلم دے مٹھے سبھا تے دھیمے لہجے پاروں پڑھنہار اپنا سمبندھ آپوں اوہناں نال انج جوڑ لیندا اے جیویں ورہیاں توں اک دوجے نوں جاندے ہوون۔

''کُکھ تے کانے'' وچ عائشہ اسلم نے پہلاں ''حمد'' لکھی۔ ایس حمد وچ اوہناں اوہ اپنے رب نال اپنے اندر دی گل کردیاں ہوئیاں انج کہندی اے۔ ونگی ویکھو:

میریا سچیا سائیاں
توں تے سمجھ لویں گا میری ایہہ مجبوری
پر میں اپنے آپ نوں کنج سمجھاواں
پچھتاوے دے وگدے شودریا وچ
میرا تن من پچھدا جاوے (3)

ککھاں وانگ کڑیاں وی دھرتی دے اک پنڈے تے ہمیش نئیں رہندیاں۔ سفنیاں دی چانی تے ویلے دی وا اوہناں دیاں مہاراں جس ول موڑ دیون، اوہناں نوں اوہناں راہواں تے ٹرنا پیندا اے۔ ایہہ بے انت سفر ہر بندے دی قسمت وچ نئیں لکھیا ہوندا۔ ایہہ ضروری تے نئیں کہ ایہناں سفراں دی دھوڑ لنگھدے ورہے دیاں ساریاں واجاں تے ساریاں خوشبوواں نوں آون والے لوکاں تیکر اپڑا دیوے۔

عورت دے ہنجواں تے ہاواں دے ساہ ہر نویں ویلے دی کند تے دیوے بالدے نیں تے کدی کدی ایہناں دی لاٹ آپ ای آپ مُک جاندی اے۔ ایس لاٹ دی نمی نمی چانن نوں کوئی ہور نئیں تک سکدا، کوئی ہور نئیں سمجھ سکدا۔ جیہڑے جذبیاں وچ عورت دا اندر باہر بھجدا رہندا اے اوہ جذبے مرد تے تریل دے اک موتی وانگ وی نئیں ڈھیندے۔ ہر نویں رُت نویں رنگ روپ دا سنیہڑا لے کے آوندی اے تے واجاں وچ سارے دُکھاں سُکھاں دے پرچھانویں، دُھپاں دے لشکارے، بدلاں دیاں جھڑکاں، ہنیریاں دیاں چیکاں تے دنیا دی ہر سوہنی، کوجھی شے گھُل جاندی اے۔

عورت ویلے کو ویلے ظالم وی تے مظلوم وی بن جاندی اے۔ پر صرف عورت دے متھے الزام دا جھومر نئیں لایا جاسکدا۔ جھومر دا ہر موتی ایس معاشرے دے ہر بندے دی کہانی بن جاندا اے۔

کندھاں ٹپن دی جاچ ہر کڑی نوں نئیں آوندی۔ کسے وی گھر دیاں کندھاں نیویاں نئیں ہوندیاں۔ باریاں تے بوہیاں اُتے جندرے ایس طرح پہرہ دیندے نیں کہ واجاں دروازے توں پار اپڑن دے چاء وچ کدے کدے اندر دے ہنیریاں وچ ای ڈُب جاندیاں نیں۔

ہنیریاں نال پیار پانا کوئی سوکھا کم وی نئیں۔ اُداسیاں دی بُکل وچ کڑیاں دا لُکنا کوئی نویں گل نئیں۔ اُداسی تے اکلاپے دا پیار اپنے آپ توں ودھ کے کھِلر جاندا اے پر ککھاں وانگ نئیں۔

اک اک ککھ کانا ہوندیاں ہوندیاں پورا گھر بن جاندا اے۔ اجیہا گھر جیہڑا کدے نئیں ڈھیندا۔ دُکھاں دے ککھ کانے آپ ای آپ اک دوجے نال پیار پالیندے نیں۔ رل مِل جاندے نیں۔ شہر بن جاندے نیں۔ خورے ایس شہر دیاں کنیاں کڑیاں دے سفنے گواچے ہون گے۔

کیہ ایہہ ظلم نئیں کہ ہنیریاں وچ واجاں تے چیکاں مارن دی اسیں اجازت نئیں دیندے۔ اوہ اجازتاں لئی کِناچِر لوکاں ول تکے گی، کدوں تیکر سوکھے ویلے دا انتظار کرے گی۔

عائشہ اسلم اپنی نظماں دی کتاب ''ککھ تے کانے'' بارے آپ لکھدی اے:

''مینوں شاعری بارے کجھ وی نئیں پتہ۔ بس جو کجھ وی اک کڑی نے سوچیا، تکیا، میں اوہ گلاں کہہ دتیاں نیں۔ بھانویں رُکھیاں نیں، بھیڑیاں نیں، پرہیگیاں سچیاں گلاں۔ ہُن ایہہ تہاڈے تے اے کہ ککھاں تے کانیاں نوں سانبھ کے کوئی گھر بنالئو یا وکھریاں کرکے سٹ دیو۔

مینوں ایہہ ''ککھ تے کانے'' کٹھیاں کرن وچ بڑا چِر لگا۔ کِھلرن ویلے پتہ وی نئیں لگدا۔''(4)

عائشہ اسلم پنجابی نویں نظم دے ٹبر وچ اوہ لعل اے جس دی سوچ دی ڈونگھیائی تے حیاتی دے مشاہدے نے اوس نوں سچ دی اوہ طاقت دتی اے جیہڑی دھون تے نیزے نوں ویکھ کے وی اپنیاں مہاراں واپس نئیں موڑ دی۔ حیاتی دیاں حقیقتاں روح دے اندر تک محسوس کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ ایس احساس نوں اکھراں دا بانا پاکے سوہنے ڈھنگ نال تے خاص ڈھنگ وچ بیانن دا ہُنر کسے کسے کول اے۔

جدوں ایہہ ہنر ہتھاں دیاں پوراں راہیں قلم دے ہتھیار نال رت دی سیاہی نوں نال لے کے ٹردا اے تے ذہناں دے دریچیاں نوں کھولدا چلا جاندا اے۔

عائشہ اسلم نے اندر دے انسان دی گل ایمان داری نال پیش کرن دا جتن کیتا۔ اندر وسدے ''صوفی'' دی انسان نال ملاقات کروان وچ اہم کردار ادا کیتا۔

مہمان داری کرنی چاہیدی اے کیونکہ جیہڑا مہمان آ کے چلا گیا اوہ فیر نئیں آنا، اوہ چنگا اے یا ماڑا، اوس نوں جی آیاں نوں آکھو فیر ویکھو ویلا اپنا آپ تہاڈے وچ ویکھے گا، تسیں اوہدا آئینہ بن جاؤ گے۔

کسے نے کیہ ودھیا گل آکھی اے:

''کدی کدی نئے زخم نویں راستے کھولدے نیں۔''(6)

توں ای ساڈے سماج دی ایہہ ریت اے کہ عورت نوں ساڈے سماج دا مرد اپنی جائیداد تے اپنی ملکیت سمجھدا اے۔ اوہنوں انسان سمجھنا تے دُور دی گل اے، اوہ اوس نوں ڈھور ڈنگر توں وی گھٹ تے کمتر سمجھدا اے۔

عورت نمانی تے مرد دی محتاج اے۔ مرد دی حاکمیت وچ چُپ چپیتے حیاتی دے ساہ پورے کردی اے۔ ایہہ مرد پر کٹ لیندے نیں تے اُڈان چھڈ دیندے نیں۔ تے جرم کیہ اے، عورت ہونا۔

عائشہ اسلم دی ایس نظم دے حوالے لئی اک ہور آزاد نظم، جیہڑی عائشہ اسلم دی ایس نظم دی بہت چنگی طرح نمائندگی کردی اے۔

ربّا

کوئی گھر تے کُڑی داوی

اپنا گھر ہو جاوے

جتھے اوہ پردھان بن کے

ہر اُتے حکم چلاوے

ماپے کہندے ایہہ گھر نئیں تیرا

کدھر فیر اوہ جاوے

خاوند نے جے مالک گھر دا

جد چاہوے مار بھجاوے

اگوں نونہہ تے پُتر کہندے

ربّا! مائی مر جاوے

کوئی گھر تے کڑی داوی

اپنا گھر ہو جاوے (9)

میریئے مائے

میریے مائے

میرے ہان دیاں سب کُڑیاں

وچ کلاساں بیٹھ کتاباں پڑھدیاں نیں

تے میں تیرے نال

گھراں وچ بھانڈے مانجھدی پھردی آں

کپڑے دھوندی پھردی آں

جدوں ایہہ بھانڈے مُک جاون گے

جدوں ایہہ کپڑے سُک جاون گے

تے توں مینوں چھوڑ جاویں گی

مینوں دس

میں کیہ کراں گی؟

عائشہ اسلم نے ایس نظم راہیں دنیا دی بے ثباتی دا ذکر کیتا اے۔ دنیا دل لان والی جگہ نئیں تے ایہہ اک عارضی پناہ گاہ اے، ہمیشہ رہن والی تے آخر دی حیاتی اے جیہڑی موت توں بعد شروع ہووے گی۔ جے دنیا وچ دل لگ جاوے تے فیر پرتنا بہت اوکھا ہوجاندا اے اپنے اصل ول۔ دنیا والا دھوکہ بہت خوبصورت اے، اک خوبصورت جال اے جیہدے وچ پھسن والیاں نوں اخیر بہت تکلیف چکنی پیندی اے تے جیہڑے ایس توں جانو نیں اوہ ہر پل اپنے رب نوں جلدی ملن دی دعاواں کردے نیں۔

یاد

میں گل کراں تے بھُل جاواں

میں حرف لکھاں تے بھُل جاواں

بس اک یاد نوں پلّے بنھ کے

ساریاں گلاں بھُل جاواں

احمد راہی ہوراں نے عائشہ اسلم دی شاعری بارے گل کردیاں ہوئیاں آکھیا:

''بڑے چِر پچھوں کجھ ایہو جیئاں نظماں پڑھیاں نیں، جیہناں نوں پڑھ کے انج لگدا اے پئی ایہہ تاں کوئی میرے جیہا ای میرے نال اپنے دل دے دُکھڑے پھولدا پیا اے۔''(11)

جدوں اپنے چار چوفیرے یاداں دے بلدے بھانبڑ ہون تے اوہناں دا سیک ہر گل تے اک نقاب بن کے چھا جاندا اے تے ایس نقاب وچ سگوں بوہتا صاف نظر آن لگ جاندا اے۔ یاداں دی اگ دا ایہہ سیک اکھاں اگے پئے سارے پردے ہٹا دیندا اے تے اوہ اک یاد (جس دے سہارے زندگی دی ہر اگ وچ سڑ لیا جاندا اے) اوہ یاد امر ہو جاندی اے۔

مستنصر حسین تارڑ ہوری عائشہ اسلم بارے آکھدے نیں:

''میں اوس سیک نوں محسوس نہ کرسکیا جیہڑا عائشہ دے اندر سی کیوں جے میں ہُن تائیں اوہدیاں نظماں نئیں ساں پڑھیاں۔ ہُن چانن ہویا اوس اگ دا جیہڑی اوہنوں ساڑ کے سواہ پئی کردی اے۔''(12)

میریا ربّا:

پانی دی تھاں تیری دنیا

لہو پیوے اک دوجے دا

لہو مُکیا تے ساری دُنیا

فیر پانی وچ ڈب جاوے گی(13)

ایس چھوٹی جیہی نظم وچ عائشہ اسلم اپنے رب اگے فریاد کردی اے کہ خون سفید ہوگئے۔ کوئی وی دوجے نوں خوش نئیں ویکھ سکدا۔ اک دوجے دا لہو پیندے نیں پر پیاس اوہناں دی نئیں بجھدی۔ اوہ ایس لئی کیونکہ فطرت دے خلاف چلن والیاں دا ایہو ای انجام اے۔ پانی دی تھاں لہو پین والیاں دی پیاس کدی وی نئیں بجھدی۔ دوجیاں دا دل ساڑ کے تے دوجیاں نوں دُکھ دے کے اوہناں نوں نچوڑ لیندے نیں تے اینا کُوستایا جاندا اے کہ مظلوم اپنے آنسو پینا شروع کردیندا اے تے ایہہ آنسو جدوں باہر دی بجائے اندر ڈِگ پین تے ظالم فیر ایسے پانی توں پناہ منگدے نیں تے فیر ہنجواں دا ایہو پانی طوفان بن کے ایناں ظالماں نوں لے ڈُبدا اے تے فیر ایہو لہو جیہڑا ہنجواں نوں پی کے بن دا اے۔ ایہناں ظالم لوکاں نوں ترن نہیں دیندا۔

روگ

سوں گئے سارے لوک

میرے دل وچ ڈاہدا سوگ

میرا اوہی روگ

میں آں اُجڑی پجڑی جھوک

کہندے نیں حیاتی جو دیوے ہس کے لے لوو فیر اوہ سُکھ ہون یا دُکھ۔

حیاتی دے سبق وی ساہنوں اوہناں لوکاں کولوں ملدے نیں جیہڑے سب توں عزیز ہوون۔ ایہہ اوہ سبق نیں جیہناں نوں روگ بنا کے ساری حیاتی سوگ وچ گزار دیو یا فیر ایہناں سبقاں نوں دیوا بنا کے نویں راستے بناؤ تے حیاتی دا دِتا ہویا حیاتی نوں واپس پرتا کے امر ہو جاؤ۔

ناول ''ہٹھ'' دا مرکزی کردار ''احما'' کہندا اے:

''حیاتی گزارن لئی بڑا حوصلہ چاہیدا اے جے سبا وچ حوصلہ نہ ہووے تے گل نئیں بندی۔''(14)

جیون واسطے درد سنبھالنے پیندے نیں۔ مسکراون دے قرض اُتارنے پیندے نیں۔ ایہہ روگ ای تاں ہوندے نیں جیہڑے سانوں ساڈی ذات توں جانو کراندے نیں۔

مستنصر حسین تارڑ نے عائشہ اسلم بارے لکھیا:

''اوہدیاں نظماں پڑھ کے ہُن چانن ہویا اوس اگ دا، جیہڑی اوہنوں ساڑ کے سواہ پئی کردی اے۔ اگ اوس اُجڑی پُجڑی جھوک دی۔''(15)

پھٹّی

جی کردا اے

اپنے گھر دے بوہے اُتے

پھٹی اک لواواں

جیہدے اُتے لکھیا ہووے

ساڈے گھر وچ کوئی نہ آوے

''جی'' نمانا وی کیہ چیز اے۔ کیہ کجھ کروالیندا اے۔ احمد فراز کہندے نیں:

اب تیرا نام بھی شاید غزل میں آئے

اور سے اور ہوئے درد کے عنواں جاناں(16)

ایہہ گلاں نِرا دل دی تسلی نیں۔ انج وی کدی ہوندا اے کہ دروازے کسے اُتے بند کردتے جاون، بھاویں اوہ دل دے ہون یا گھر دے۔ جاون والیاں نے مُڑ آنا ای ہوندا اے، ایس لئی دروازے تے بند کرنے نئیں چاہیدے۔ جاون والا سارے مان توڑ سکدا اے، پر ایہہ مان نہیں توڑ سکدا کہ کوئی دل دے تے گھر دے دروازے ایس مان نال کھول کے بیٹھا اے کہ جان والا آوے گا۔

کسے نے کیہ خوب آکھیا اے پئی:

جانے کس طرف سے آجائے آنے والا

میں نے ہر طرف دیوار گرا رکھی ہے(17)

تے کوئی آکھدا اے:

کوئی آیا نئیں

بیری لگے بیر

کسے مُل پایا نئیں (18)

تے ایس دے جواب وچ میں تے ایہوای آکھاں گی کہ

''اوہدیاں اوہ جانے

توں اپنی توڑ نبھا''

پروین شاکر ہوراں نے کیہ خوب آکھیا اے:

وہ کہیں بھی گیا لوٹا تو میرے پاس آیا

بس یہی بات اچھی ہے میرے ہرجائی کی

کِتے اوہ میں تے نئیں

اک ڈوہنگی ہنیری رات

اک کلّی عورت ذات

جہدی اکھاں وچ برسات

جیہدا مُکھ دیوے دی لاٹ

جیہڑی کردی نئیں کوئی بات

سڑک تے کلّی ٹردی جاوے

خورے کس نوں لبھدی جاوے

کس دے کولوں لُکدی جاوے

ہنجواں دے وچ رُلدی جاوے

اپنے آپ وچ گھُلدی جاوے

میں سوچاں ایہہ کون؟

میں سوچاں کِتے میں تے نئیں

نئیں!

احمد راہی عائشہ اسلم بارے گل کردیاں آکھدے نیں:

''عائشہ کول اپنی پیڈی تے پکی سوچ نالے فن دیاں اینیاں بریکیاں

تے نزاکتاں تے نئیں پر اوہدے نرول تے سچے جذبے، اوہدیاں

اینیاں کمیاں دا سنگار بن جاندے نیں۔"[19]

ایس نظم وچ عائشہ اسلم نے ہر عورت دے جذبات تے احساسات دی عکاسی کیتی اے۔ عائشہ دی ہر گل عورت توں شروع ہو کے عورت اُتے ختم ہو جاندی اے۔ اوہدے آکھن موجب عورت ظالم وی اے تے مظلوم وی۔ عورت ای عورت دی دشمن اے۔

انڈین شاعر سدھارشن فاکر کہندے نیں:

میرا قاتل ہی میرا مصنف ہے
کیا میرے حق میں فیصلہ دے گا[20]

ہر عورت دی اک کہانی بس مورتاں الگ الگ نیں۔ بابا فرید فرماندے نیں:

فریدا میں سمجھیا دُکھ مجھ کو، دُکھ سبھا ایہہ جگ
اُتاں ہو کے ویکھیا، گھر گھر ایہا اگ[21]

مانواں

لڑدے، روندے

رولا پاوندے

گلیاں دے وچ ننگے منگے

میل کچیلے بچے

تے مانواں نوں

گلاں توں ای ویل نئیں ملدی

عائشہ اسلم نے ایس نکی جیہی نظم وچ مانواں نوں مخاطب کر کے آکھیا اے کہ اوہناں دے بچے اپنے حال مست نیں تے مانواں نوں گلاں توں ای فرصت نئیں۔ عائشہ نے عورت دے اوس روپ بارے گل کیتی اے جیہنوں ''ماں'' کہندے نیں۔ جیہڑیاں گلاں توں ویل نئیں ملدی، اوہ گلاں وی عورت اپنے آپ نال ای کردی اے۔

مینوں کیہ؟

جے میں سوہنی آں

مینوں کیہ؟

جے میں کوجھی آں

کوئی نہ کوئی

کدی نہ کدی تے آوے گا

لے جاوے گا

ایس نظم راہیں عائشہ اسلم دسدی اے کہ قسمت تے تقدیر ناپن دا پیمانہ جے خوبصورتی ای ہوندی تے فیر سوہنی شکلاں والیاں ای راج کردیاں پر انج نئیں اے۔ شکلاں نال تے زندگی نئیں گزاری جاندی بلکہ عادتاں نال تے رویے نال حیاتی گزاری جاندی اے تے اکثر ایہہ ہوندا اے کہ کوجھیاں بختاں دیاں سوہنیاں ہوندیاں نیں تے سوہنیاں بختاں اگے ہار جاندیاں نیں۔ ایہہ تے ساری مقدراں دی کھیڈ اے۔

سدا نہ باغیں بلبل ہوئے سدا نہ موج بہاراں

سدا نہ ماپے حسن جوانی سدا نہ صحبت یاراں (22)

کیہ گل اے؟

چڑیاں چہکن

کلیاں مہکن

سب نوں چنگیاں لگن

ہسدے لوکی

وسدے لوکی

کسے کسے نوں چنگے لگن

میرا ربا! ایہہ کیہ گل اے؟

عائشہ اسلم دی شاعری اک سوال اے کوئی نہ کوئی بجھارت اے۔ اوہ سوال وچوں سوال کڈھدی اے کیونکہ جس سوال دا جواب نہ ملے اوہ اک بجھارت، اک پہیلی بن کے رہ جاندا اے تے فیر اوس اک سوال وچوں کِنے ای ہور سوال جنم لیندے نیں۔

ایس نظم وچ وی اوہ سوال اے جیہدا جواب کسے نوں وی نئیں تے کدی وی نئیں ملیا۔ فطرت نال تے سب ای پیار کردے نیں۔ فطرت دے نظارے سب نوں چنگے لگدے نیں، پر ہسدے وسدے لوکی کسے نوں چنگے نئیں لگدے۔

فطرت توں خوش ہون والا انسان اپنی ای فطرت دے ہتھوں مجبور اے۔ اوہ جے آپ خوش نئیں تے اوس نوں دوجے ہسدے لوگ وی چنگے نئیں لگن گے، ایہہ انسانی فطرت اے پر انساناں نوں تے رب سوہنے نے ''اشرف المخلوقات'' دا درجہ دتا اے۔ اوہنوں عقل دتی اے پر فیر وی اوہ کسے دوجے انسان نوں خوش نئیں ویکھ سکدا۔ اسیں آپ ای اک دوجے دیاں خوشیاں دے قاتل بن بیٹھے آں۔

موتیے دا ہار

موتیے دے تازے پھُل

اپنی جھولی دے وچ پا کے

بہہ جانی آں

نالے ایہہ وی سوچنی آں

پھُلاں دے مرجھان توں پہلاں

جے اک ہار بنا نواں

کس دے گل وچ پا نواں؟

'؟' اک ہور سوال

جیویں:

وہ تو یکتا ہے مگر عالم تنہائی میں میں نے

گھبرا کے کئی نام پکارے اس کے

سوال تے زندگی دی علامت نیں تے کجھ سوال ایہو جیہے ہوندے نیں کہ جیہناں دا جواب نہ ای ملے تے چنگا ہوندا اے۔

سرخ گلاباں دے موسم وچ

پھُلاں دے رنگ کالے

ایس چھوٹی جیہی نظم وچ عائشہ اسلم اپنے مخصوص، سوہنے تے من موہنے انداز وچ کہندی اے کہ مہک تے

خشبو پھُلاں تے کلیاں دا سجوگ اے تے جس دی جھولی وچ پھُل کلیاں ہوون اوہ چاہندا اے کہ کوئی ہور وی ایس خشبو دا حصہ بنے۔

حضرت علیؓ دا فرمان اے:

''اُس پھول کی طرح بنو جو ہاتھوں میں مسل جانے کے بعد بھی اپنی خوشبو چھوڑ جاتا ہے۔''(23)

خوشبو دے ایس سفر وچ ہمسفر بنان لئی وی عائشہ نوں اوس مسافر دی تلاش اے جیہڑا ایس خوشبونوں سانبھ سکے تے اک قرض سمجھ کے ایس خوشبو دے سفر نوں اگے ٹورے۔ ایس لئی اوہ ایہہ بیٹھی سوچدی اے کہ پھُلاں دا ایہو ہار میں کس دے گل وچ پانواں کیونکہ کوئی ایسا نئیں نظر آوندا جیہڑا ایس خوشبو دا قرض ادا کر سکے۔

تاہنگ

ڈوہنگیاں شاماں دے اوہ ویلے
چن دی اوہ مٹھی روشنائی
تاریاں دی اوہ سوہنی چھاں
پیاریاں جئی اوہ میری ماں
کتھے گئی؟
اسماناں توں دُور اکھیاں توں اوہلے ہوئی
مینوں اوہدی تاہنگ ای رہی
ادھی راتیں اوہدے کولوں رب منگیا
ہوجاوے میرے نال میرا رب منگیا(26)

تاہنگ، اُڈیک تے انتظار اِکو پیڑ دے مختلف ناں نیں۔ ایس نظم وچ عائشہ اسلم نے رب نوں پاون دا آہر کیتا اے جِنے ماں نوں اپنا روپ دے کے ایس دنیا وچ گھلیا تے جدوں مانواں اوس جہان چلیاں جاندیاں نیں تے لگدا اے پئی سر توں چھت ای چلی گئی، تھلے زمین نئیں رہی۔ سانبھن والے ہتھ جدوں دُور چلے جاون تے فیر اوس دی تاہنگ وچ رب ملدا اے۔ اوہ سانبھن والے ہتھ ہمیش رہندے نیں ساڈے نال چھتر چھاں بن کے۔

مجبوری

سارے ٹر گئے بیلے

مینوں چھڈ کے کلیاں

مَل کے بہہ گئے ہنیرے راہواں

میں تیں تک کنج آواں؟

ڈاکٹر صائمہ شعبان اپنی کتاب (جیہڑی تحقیق تے تنقید اُتے اے) نویں پنجابی نظم وچ صوفیانہ عنصر وچ عائشہ اسلم بارے گل کردیاں نیں:

''ایس کتاب دیاں نظماں عائشہ اسلم دے صوفی پندھ دا شروع دا زمانہ

دسدیاں نیں جس تے زمانے دے ٹھیڈیاں مگروں، دل دے تاراں

اندر روح دی تار نال سُر لاون دا چارا کیتا اے۔''(27)

جیہڑا بندہ ایس راہ تے پیر ودھاوندا اے اوس دا پہلا محرک دل دا قرار اے۔ کیوں جے اوہ اللہ پاک دے ایس فرمان دا آگو ہوندا اے کہ

''الا بذکر اللہ تطمئن القلوب''

تے جان لوو کہ دل دا اطمینان اللہ دے ذکر نال اے۔''(28)

عائشہ اسلم نے سچے سائیں نال ذکر تے جاپ دا تذکرہ کیتا۔ اوس دے نال ای سوچاں دے مچدے بھانبڑ رُک جاون، ہوکے ہاواں مُک جاون دی گل وی چھوئی اے۔

اپنی ایس حالت واسطے عرض گزاری کردیاں نیں کہ

''رات دِنے میں تیرا ذکر کرنا چاہواں۔''(29)

بلدیاں سوچاں

میرے پیار دی کہانی سُن کے

اسماناں تے بدل ہسیا

دھرتی اُتے بہہ کے سوچاں

ہسیا سی تے کیوں نئیں وسیا؟

ایس نظم دا جواب عائشہ اسلم دی زبان:

پیر میرے دی کنڈی کھڑکے

شام ہنیرے یا فیر تڑکے

جے منجی توں اُٹھ کے جاواں

بوہا کھولاں تے کُرلانواں

آون والا آیا نہ پلکے

پکھو وانگ میری جند پھڑکے

رب نوں عرضی گھلدی رہ گئی

اوہدے عرش نہ بدل گرجیا

جس دی اُڈیک رکھی وچ ساہ

اوہنے نہ پھولے میرے ورقے

ہوکے، ہانواں، سنگی، ساتھی

بندہ ویکھ سکے نہ مرکے (30)

سدھر

میں اسمان دے تارے وانگوں

رستہ اپنا بھُل بیٹھی آں

کوئی تے آوے

جیہڑا پیار دی خوشبو نال

مینوں راہ تے پاوے

کوئی تے آوے

عائشہ اسلم پنجابی دے ٹبر وچ اوہ لعل اے جس دی سورج دی ڈونگھیائی تے حیاتی دے مشاہدے نے اوس نوں سچ دی اوہ طاقت دتی اے جیہڑی نیزے نوں ویکھ کے وی اپنیاں مہاراں واپس نئیں موڑ دی۔ عائشہ اسلم نے اندر دے انسان دی گل ایمان داری نال پیش کرن دا جتن کیتا۔

ایس نظم راہیں اوس نے اپنے اندر دی عورت دیاں سدھراں دا ذکر کیتا اے جیہڑی اُڈیک وچ بیٹھی اے تے کسے دی تاہنگ نوں روشن تارہ بنا کے اوس دے آن دیاں دعاواں کردی اے جیہڑا آ کے اوس نوں پیار دا رستہ وکھاوے۔

اک عورت

لوکی کہندے

مرد ہرجائی

پر

کدی کدی ایہہ وی تکیا اے

لکھاں وچوں اک عورت

ہوندی اے ہرجائی

عائشہ اسلم نے ہمیش حقیقت دے نیڑے ہو کے گل کیتی اے۔ جتھے اوہ مرد دے ہر روپ توں واقف اے اوتھے ای عورت دے ہر شکل توں وی آشنا اے۔

ایہہ گل عام اے پئی مرد ہرجائی ہوندا اے پر کہندے نیں کہ عورت ای عورت دی دشمن اے۔ دوجا عورت جدوں کجھ ٹھان لوے تے فیر اوس نوں کوئی نیں روک سکدا۔ عورت وی ہرجائی ہوندی اے۔

پرہُن

پڑھائیاں وچ کجھ وی نئیں
نوکریاں وچ کجھ وی نئیں
روز دیہاڑے پڑھدی رہی
نوکریاں وی کردی رہی
ایویں ویلا کیتا میں برباد
پرہُن
سڑدے لڑدے رہنا اے
جیوندیاں مردیاں رہناں اے
کسے نوں کجھ نئیں کہناں اے

اپنیاں تجربیاں نوں کاغذ دے پنّے تے کھلار کے عائشہ اسلم نے زندگی دا خلاصہ بیان کیتا اے۔ سارا کجھ کر کے وی انسان پتا نئیں کس چیز دا متلاشی اے۔ انسان اک ای کیفیت توں اُکتا جان دا ناں اے۔ سارا کجھ حاصل کر کے وی انسان حاصل تے لاحاصل دے درمیان دی جنگ وچ پھسیا ہویا اے۔

اکھیاں دا سوال

میرا رشتہ کرن توں پہلاں مائے سوچ تے لینا سی

کسے نوں پُچھ تے لینا سی

ایہہ تے ہر کُڑی دیاں اکھاں دا سوال اے، جیہدا جواب نہ مل سکیا تے نہ ملے گا۔

کہندے نیں ''ہونی نوں کون ٹال سکدا''

ایس سوال دا جواب اے (مقدراں دی کھیڈ)

فیر وی ہر کڑی ایہہ سوال کرن توں پہلاں ایہہ کیوں نئیں سوچدی کہ ایہو سوال اوہدی ماں نے اپنی ماں نال وی کیتا ہووے گا۔

کنڈھے وانگوں چُبھدا رہندا

دل وچ ہجر عذاب نی مائیں

اِک دُعا

رب کرے میں مرای جانواں

موت دے کم ای آنواں

عائشہ اسلم نے اپنی ایس نکی جیہی نظم وچ حیاتی دا فلسفہ دسیا اے۔ جدوں انسان چاہندے ہوئے وی کسے واسطے کجھ نہ کر سکے، اوہدے ہتھ بنھے ہون تے فیر اوس دا دل ایہہ فریاد ای کردا اے کہ جیونیاں تاں کسے دے کم نہ آ سکے تے چلو مر کے ای موت دے کم تے آ جانواں۔

زندگی تے ٹھوکر ای ماردی اے پر موت اپنی آغوش وچ لے کے ماں وانگر اک مٹھی لوری سناندی اے۔ انسان سارے غماں توں آزاد ہو جاندا اے پر کیہ تسیں موت دی آغوش وچ جان دا کوئی آہر وی کیتا اے؟ کجھ ایہو جیہا کیتا اے کہ موت دیاں اکھاں وچ اکھاں پا سکو۔

کون دِلاں دیاں جانے

چن تے اپڑن والیولوکو

ایہہ تے دسو

دلاں دے بھید وی جان گئے او؟

عائشہ اسلم دیاں نظماں دا صوفیانہ رنگ وی قوس وقزح دی اوہ بہار پیش کردیاں نیں جیہڑیاں من دے تار ہلاون دے نال، روح وچ وی ارتعاش پیدا کردیاں نیں۔ نظماں دے سرنانویاں توں ایہناں دا مرکزی خیال نمایاں ہوندا اے۔ عائشہ اسلم نے کتاب ''ککھ تے کانے'' دا انتساب حضرت سلطان باہوؒ دے شعر ''شالا مسافر کوئی نہ تھیوے'' دے نانویں لا کے اپنی سیانف نوں مہان صوفی شاعر ول ودھایا۔

تصوف بارے گل بات کردیاں کہندی اے:

''سارے راہ اوسے ول جاندے نیں مقصد اوس تک اپڑنا اے۔

اوہو اِی راہ دا چناؤ کرواندا اے تے اوہو ای اپڑان دا چارا کراندا اے۔''(31)

ایس نظم وچ وی صوفیانہ رنگ اُگھڑواں اے۔ ''کون دِلاں دیاں جانے'' اوہ ''کون'' اوہو ای اے جیہدے ''کُن'' توں بغیر ''فیکُن'' نئیں ہوندا۔ دلاں دے بھید اوس توں علاوہ کوئی نئیں جاندا۔

شالا مسافر کوئی نہ تھیوے

ککھ جنہاں تھیں بھارے ہُو

تاڑی مار اُڈا نہ باہو

اسیں آپے اُڈن ہارے ہو(32)

نصاب

مرن والے تے مر گئے

ساڈے لئی پر چھڈ گئے

اپنے حصے دے وی عذاب

نیلے پیلے اکھراں والے

کدی نہ مُکن والے نصاب

تبدیلی کائنات دا حُسن اے۔ دن رات دا ڈھلنا، موسماں دا آنا جانا، نویں سورج دا اُگنا، علامت اے تبدیلی دی۔ کوئی وی چیز مستقل نئیں ہر نسل کسے وی کم نوں تھوڑا تھوڑا کر کے اگے آن والی نسل نوں منتقل کردی اے۔ وراثت وچ ملیا ہویا ایہہ عذاب تھوڑے بوہت وادھے نال نسل در نسل جاندا اے۔

کون جانے اگلے سال تو کس کو پڑھے

تیرا نصاب بدلتا ہے کتابوں کی طرح

اینی جلدی دنیا دی کوئی شے نئیں بدلدی جنی چھیتی انسان دا مزاج۔

اُڈیک

سُکھ دے ویلے

چپ چپیتے

میرے کولوں کنی کٹ کے

لنگھ جاندے نیں

تے میرے کول

اک اُڈیک ای چھڈ جاندے نیں

منو بھائی نے عائشہ اسلم دی شاعری دا ویروا کردیاں آکھیا کہ

''مینوں انج لگدا اے آون والے کل دی شاعری ایہو جیہی ای

ہووے گی، رب کرے ایہہ سچ ہووے۔''(33)

ویکھیا جاوے تے اُڈیک وی تے اُمید اے۔ سُکھ دے ویلے جے کولوں کنی کٹ کے لنگھ وی جان تے کولوں لنگھدے اک اُمید تے دے جاندے نیں۔ جیویں پھُلاں کول کجھ دیر بیٹھ کے اُٹھ جاؤ تے پھُلاں دی مہک نال نال رہندی اے۔ ایہو ای اُمید اے۔

مائے نی میں کیہنوں آکھاں

لمے ہو گئے ساہ

کوئی آیا نئیں

بیری لگے بیر

کسے مُل پایا نئیں

منزل تیک رسائی ہر عاشق دا وطیرہ رہیا اے۔ پنجابی کلاسیکل ادب وچ ایس دیاں ڈھیر مثالاں نیں۔ زنانہ ڈھنگ ورت کے دِھی دا ماں نال دُکھڑے پھولنا، انسان دا رب اگے ترلے پانا، فطری گل اے۔ عائشہ اسلم نے ایسے ڈھنگ نوں ورتدیاں نظماں ''میری مائے، ماواں، مائے نی میں کیہنوں آکھاں، کوک''، تخلیق کیتیاں۔

ماں دِھی نال گل بات راہیں مخلوق دا خالق نال دل دا حال بیان کرنا اے۔ عائشہ اسلم دیاں نظماں وچ وی اُڈیک رنگ شدت نال وسدا اے۔ جیویں نظم ''چنگیر'' وچ دل دا حال بیان کردیاں لکھدی اے:

ہوگئی کِنی دیر

پر میں پھڑ کے بیٹھی رہی

سدھراں بھری چنگیر (34)

میرے وَس وچ کجھ وی نئیں

ناں ایہہ سوچاں

ناں ایہہ سدھراں

ناں ساہواں دے تار

عائشہ اسلم دیاں نظماں دی سبھ توں وڈی خوبی ایہناں اندر فلسفہ وحدت الوجودی موجود اے۔ ایس فلسفے موجب مالک تے خالق کل کائنات نوں اِکو وجود قرار دے کے اپنا سبھ کجھ روح سمیت اوس توں نچھاور کردتا جاندا اے۔ فیر قبولیت دا انتظار کیتا جاندا اے۔ عائشہ اسلم بڑے مان نال آکھدی اے:

''ساڈے کول ہے اِکو رب'' (35)

تے ایس دے نال ایہہ وی کہ

''ساڈے لوں لوں وچ سماوے''(36)

اکلاپا

ایس دھرتی تے

میرا کوئی وی نئیں جے لوکو

رب وی اسماناں تے وسّے

تصوف دی راہ دیاں اوکڑاں عائشہ اسلم دی نظماں دا خاص حصہ نیں۔ نظم ''اکلاپا'' سمیت ''میں یک رنگی، درد، جے توں رانجھن، ہونی تے بلھے شاہ'' وچ خاص ڈھنگ نال دل دے دردنوں چونویں اکھراں راہیں بیان کیتا اے۔

عائشہ اسلم نے اپنی ایس نظم اندر ہجر دی نماز پڑھ لین دا ذکر کر کے محبوب نال خاص قربت دل اشارہ کیتا اے۔

حمید اللہ ہاشمی نے لکھیا اے:

''تصوف دیاں گلاں عاماں دی فہم نالوں اُچیاں نیں۔ ایہناں وچوں اک مسئلہ وچھوڑے دا اے جیہڑا روح نوں، روح الاعظم نالوں وِچھڑ کے ہویا۔ رب دی تانگھ والے زندگی نوں وچھوڑا سمجھدے نیں۔''

(37)

کوئی وی ساڈا درد دی نئیں

لیکھاں دی سیاہی

کون مٹاوے گا

ہُن تے ایس دھرتی تے

کوئی نبی نئیں آوے گا

عائشہ اسلم نے اندر دے انسان دی گل ایمان داری نال پیش کرن دا جتن کیتا اے۔ اندر وسدے صوفی دی انسان نال ملاقات کروان وچ اہم کردار ادا کیتا۔

ذات دی نفی دا اوہ سبق جس دا وجود تقریباً ہر پنجابی کلاسیکل صوفی دے کلام وچ موجود اے۔ ایس نظم راہیں وی عائشہ اسلم نے اپنے صفر ہون دا اقرار کیتا اے تے ایس دے نال چھالے بھرے پیراں نال ٹردے رہن دا ذکر وی کیتا اے۔ ایہہ تصوف دی اوہ منزل اے جس تے اپنی ذات نوں اوس ''واحد'' دے حوالے کردتا جاندا اے تے حقیقت دے اوس مقام تے اپڑ جاندا اے کہ اوہنوں بار بار اقرار کرنا پیندا اے کہ

I know that I know nothing

اک دن!

سُنجم سُنجا ویہڑا

میریاں سدھراں دا

اج وی کسے پیر نئیں دھریا

جدوں انسان ''اکلاپے دا مسافر'' بن جاندا اے تے ہولی ہولی اوس نوں اوہ اکلاپا چنگا لگ پیندا اے کیونکہ اوہ اکلاپا بندے نوں رب دی پچھان کراندا اے۔

گلزار نے کیہ خوب آکھیا:

میں تو زندگی سے ڈرتا ہوں

موت تو اک بار ہی مارے گی

جندڑی تے ہوندی اے بے وفا اے بار بار ماردی اے تے موت وفا نبھاندی اے تے اِکو واری ای ماردی اے۔

چنگے لوکی رج کے چنگے

بھیڑے لوکی رج کے بھیڑے (38)

معاشرتی منافقت پاروں سماج انتشار دا شکار اے، ہر پاسے دو دو چہریاں والے لوک پھردے نیں۔ جیہناں دے بظاہر نظر آون والے چہریاں مگر مکروہ تے بھیانک چہرہ لُکیا ہویا اے تے فیروی اپنے آپ نوں انسان اکھواندے نیں۔

قائم حسین نقوی نے کیہ خوب آکھیا اے:

اک دوجے دی کریئے غیبت

لایئے ودھ بہتان

فیروی اپنے آپ نوں اسیں

اکھوایئے انسان (39)

عائشہ اسلم وی منافقت توں تنگ آ کے آپوں لکھدی اے:

کدی کدی تے انج لگدا اے

میں ایس دیس دی واسی نئیں (40)

سماج وچ قدراں دا زوال اے جس پاروں اچھائی تے نیکی کدھرے دفن ہو چکی اے۔ عائشہ اسلم اس دوغلے پن توں بے حد پریشان اے تے اوہ اپنے دل دی کیفیت نوں کجھ انج بیان کردیاں نیں۔ اوہناں دی نظم ''تہاڈے ورگی نئیں'' دی ونگی ویکھو:

میں تے ایس دھرتی جِنا کالجا لے کے جمّی ساں

ایویں تے تہاڈے گھر نئیں جمی

جے مرنا ہوندا

تے ورہیاں پہلوں ای مر جاندی

تسیں وی کِڈے کملے او

پر نئیں اپنے وی نئیں

تسیں تے ادھ وچکار تے لیا کے چھڈ دیندے او

ناں باہر کڈھن دا حوصلہ

ناں گھر دے وچ رکھن دی جاچ

ناں جیونا تے ناں مرنا

ہر پل دنیا توں ڈرنا

فیر وی نہ کہواں

میں تہاڈے توں وکھری آں (41)

ایہہ گل حقی اے پئی اک کھرا تے سچا انسان جیویں آپ اندروں ہوندا اے اوہ دوجے نوں وی انج دا سمجھدا اے۔ ایس نظم ''تہاڈے ورگی نئیں'' وچ عائشہ اسلم ایسے گل اُتے دُکھ دا اظہار کیتا اے کہ اوہ سب نوں اپنے ورگا سمجھدی سی پر ویلے نے اوہنوں دسیا پئی حقیقت تے کجھ ہور ای اے۔ شاید ایہہ منافقت تے دوغلہ پن اج دے دور دی وڈی دین اے، ایس پاروں عائشہ منافق بھرے رویے نوں لوکاں دی مجبوری جاندیاں ہویاں ایہہ آکھن لگ پیندی اے پئی۔

اوہناں دی اک نظم ''مِٹی'' ونگی لئی ویکھو:

میرے سارے خواب وی مٹی

میرے دن تے رات وی مٹی

ہجر وصال دے ملے جھیڑے

ہوگئی اوہدی ذات وی مٹی

پھُل تے تریل دے موتی چمکن

دونواں دا ایہہ ساتھ وی مٹی

زخماں نال میں چدر رنگاں

زخماں دی برسات وی مٹی

سال ہوئے جو بولدی ساں میں

فیر میری گل بات وی مٹی (42)

ایس ساری کیفیت توں شاعر کرب دا شکار ہوجاندا اے تے انج ای عائشہ اسلم وی دکھاوے دی اگ وچ سڑدی بلدی اے۔ پر کدوں تائیں ایہہ دو رُخے چہرے لوکاں دیاں نظراں توں اوہلے رہن گے۔ اخیر اِک دن ضرور آوے گا جدوں اجیہے لوک اپنے کیتے اُتے شرمندہ ہوون گے پر اوہدوں پچھتاوے توں وکھ اوہناں دے ہتھ کجھ نئیں آون لگا تے ایہہ پچھتاوا روگ بن کے اوہناں نوں ہمیش ڈسدا رہوے گا۔ ایس پکھوں عائشہ اسلم دی اک نظم ''حیرت'' ونگی لئی ویکھو:

جدوں میں نکی ہوندی ساں

ماں کہندی سی

جھوٹ بولیں گی تے جیب کالی ہوجاوے گی

پر ہُن

سچ بولن والے دی جیب کالی ہوجاندی اے

کل تے اج وچ کِنا فرق اے

ویلے نے ایہہ پینڈا قبول کیتا

نئیں کسے زبردستی اوہدے ہتھوں دستخط کرا لئے ہونے

تے اوہنے کنبدے ہتھاں نال آکھا من لیا!! (43)

سماج وچ امن، شانتی دی تھاں افراتفری، بے حسی، خودغرضی تے نفسانفسی اینی ودھ جاندی اے جیہڑا اُپا

کرنا ناممکن نہیں تے اوکھا ضرور جاپدا اے۔ ایس حقیقت دی نمائندہ نظم ''سچ'' ویکھو:

اج تے مینہ وی چھم چھم وسیا

فیر وی دھرتی پیاسی رہ گئی (44)

بعض ویلے خودغرضی دی ایہہ آپوں بنائی کندھ اینی پکیری ہو جاندی اے پئی اوہنوں پیار، احساس تے قربانی دے جذبے وی توڑن لئی ناکافی ہو جاندے نیں۔ جیویں عائشہ اسلم دی نظم ''نویں راہ'' وچ اوہ ایسے خودغرضی دی گل انج کردی اے۔

تُسیں وی کدی راہواں بھُل کے تکو

منزلاں دی تلاش وچ

راہواں دی لوڑ وچ

مٹیاں دی دھوڑ وچ

بندہ کِنا کلّا رہ جاندا اے

تے سبھ کجھ لبھدے لبھدے اک دن

اپنا آپ گنوالیندا اے

ایس گواچن دا مزا تسیں کیہ جانو گے؟

تہانوں کیہ پتا

نویں لوکاں دی بولی سمجھ نہ آوے

تے کیہ کری دا اے۔'' (45)

عائشہ اسلم دی ایس نظم نوں پڑھ کے اک ہور گل کسے دی آکھی یاد آئی کہ

''کبھی کبھی نئے زخم نئے راستوں کی نشاندہی کر دیتے ہیں، نئی منزلوں کا پتا دیتے ہیں۔''

اج دے ایس معاشرے وچ اخلاق، محبت، وفاداری، چنگی صورت تے سیرت۔ ایہناں ساریاں خوبیاں نوں صرف دولت دی تکڑی وچ تولیا جا رہیا اے۔ خلوص تے انسانی جذبیاں دی کوئی قدر نئیں رہی۔ عائشہ اسلم اپنی اک نظم ''اک تصویر'' وچ ایس دی تصویر کشی انج کیتی اے:

لہو وچ رنگے لیڑے اوہدے

دُکھ وچ ڈُبّی واج

کسے نوں وی اوہ دسدی ناہیں

اوہنوں ڈنگیا کیہڑے ناگ (46)

عائشہ اسلم جان دی اے پئی محبت کرن والا دل ہمیش محبت ای کردا رہندا اے بھانویں دوجا بندہ ایس قابل ہووے یاں نہ ہووے، اوہ اپنی روش توں باز نئیں آوندا۔

عائشہ اسلم اپنے ایس خیال نوں انج بیانیا اے:

نظم ''ہور خیال نہ کوئی''

جے میں سوہنی ہوندی

تے وچ چنہاں دے

کدے نہ مردی

جے میں سسی ہوندی

تے وچ تھلاں دی

پُنوں یار دی خاطر

اپنا آپ گنواندی ناں

پیار بھلیکے پاندی ناں

جے میں ہیر نمانی ہوندی

ڈولی چڑھ کے جاندی ناں

رانجھن نوں از ماندی ناں

ایہہ وی سچ اے

جے مٹیار نہ ہوندی

پیار کسے نال پاندی ناں

جیوندے جی مرجاندی ناں

پرہُن پیار دی گانی

گل وچ پا کے

میں کیہ سوچاں؟

میں کیہ جاناں

دل دیاں رمزاں؟ (47)

ایس نظم وچ عائشہ اسلم اک رومانوی انداز ہیٹھ حقیقت توں واقف کرایا اے۔ اوہ معاشرے وچ موجود بظاہر انسان وکھالی دین والے بے حس انسان بارے بڑے کھلے لفظاں وچ آکھدی اے کہ اصل انسان اوہ اے جیہدے اندر احساس تے انسانیت لئی محبت اے۔ بظاہر ویکھن وچ سب انسان ای وکھالی دیندے نیں پر حقیقت وڈی تلخ اے۔

عائشہ اسلم دی شاعری وچ عصری صورتِ حال دی عکاسی وکھالی دیندی اے۔ اک دُکھ تے کرب دا احساس ہر تھاں وکھالی دیندا اے۔ اوہدی اک نظم ''چُنّی'' وچ اک مخصوص معاشرتی فضا نوں خوبصورتی نال بیان کیتا اے۔

لوکاں نوں جھوٹ سچ نظر نئیں آوندے

کیہ لوکی سارے انھے ہو گئے

لوکاں نوں تھکن دا احساس کیوں نئیں ہوندا

ایڈے ملے تے اوکھے پینڈے نیں

میری تے تریہہ ای نئیں مُکدی

بھُک لگے تے کیہ کھانواں؟

جھڑکاں بے حساب لبھدیاں نیں

میہنے دے تھال بھر بھر کے ملدے نیں

فیر میری جیبھ کیہڑے سواد نوں اُڈیکدی اے

میں کیہ جاناں؟

دوجے لوکاں نوں میرے بارے وچ کجھ نئیں پتہ

(مینوں آپ نوں وی نئیں پتہ)

میں تے گھر دیاں چوکندھاں توں باہر

کدے وی پیر نہ دھریا

سِر تے چُنی لے کے گھر دے اندر ای لُکدی پھرنی آں

خورے کس توں؟ (48)

جیویں روپ نگر دا پریم، کالیاں راتاں دا مسافر منیر نیازی کہندا اے:

اپنے ای ڈر توں

جُڑے ہوئے نیں

اک دوجے دے نال

شہر دے مکان (49)

عائشہ اسلم بظاہر کرب تے بے بسی وچ مبتلا نظر آوندی اے پر اصل وچ اوہ پورے معاشرے وچ پھیلی

زہریلی بے حسی دی وباء بارے گل کردی اے۔ اوس نے اجتماعی مسئلے نوں انفرادیت دی نینہہ اُتے رکھیا اے۔ ونگی لئی اوس دی اک نظم ''گھاٹے'' ویکھو۔

ہر واری میرے پیر کھڈیاں وچ ڈِگ پیندے نیں
چیکاں ماراں تے واج کتھے مر جاندی اے
موتاں جوگی جے ہوئی
دھرتی دے کھڑے سارے پھُل کنڈے بن جاندے نیں
بن دے کم وِگڑ جاندے نیں
ہمیش کھڈونے مٹی دے نئیں رہندے
کپڑے ململ دے نہ وی ہوون
تے پاٹ جاندے نیں
سارے ٹانکے ٹُٹ جاندے نیں
اندروں باہروں
لکھاں تروپے مارنی آں
پر لیرو لیراں رہندی آں
سوچنی آں
میں پتھر دی کیوں نہ بن گئی
لکھاں واری راہواں وچ مڑ کے وی تکدی رہی
تکن تے کوئی مُل نئیں لگدا
لوکی تکن توں کیوں سڑ دے نیں (50)

عائشہ اسلم بنیادی طور تے سادگی پسند شاعرہ اے۔ اوہ اپنے آپ نوں تے اپنے قاری نوں کسے بھلیکے وچ

رکھن دی قائل نئیں۔ اوہ خلوص تے صداقت نال، گلاں کرن دی طرز اُتے اپنی شاعری وچ اجیہا تاثر دیندی اے کہ پڑھنہار نوں اوہ اپنے اندر دی گل لگدی اے تے اوہ متاثر ہوئے بغیر نئیں رہندا۔

حیاتی دیاں تلخ حقیقتاں دے باوجود عائشہ نے حوصلہ نئیں ہاریا تے بڑی دلیری نال چنگے ویلے دی اُڈیک وچ نیں۔ اوس دی شاعری وچ نا اُمیدی دا تاثر بہت گھٹ وکھالی دیندا اے جیہدا کارن رب دی ذات توں پر اُمید ہونا تے حقیقت نوں ہس کے قبول کرنا اے۔ اوس دی اِک نظم ''بنا جرم سزاواں'' ویکھو:

میں اپنے ہتھاں دی نظم اُتے
سرنانواں لکھیا ہنجواں دا
واجاں نوں خط بنا کے خورے کدھرے گھلدی رہئی
ساہواں دے سُر رُسے رہے
گواچے لوک تے گواچے سُر کدی نہ لبھدے
ہنجواں تے سدھراں وی اک دن مُک جانا
ایہناں توں پہلاں پہلاں
اپنے اکلاپے نوں
اُچیاں واجاں تے سُراں دے شور نال گھٹا دیئے
بھانویں کجھ وی ہو جاوے
زمانہ جیہڑی راہ تے جاوے
سارے لوکی اک دوجے توں
وِچھڑے نکھڑے ای رہن گے
ایہو ایہناں دی سزا اے
بنا جرم سزاواں کٹنیاں پینڈیاں نیں

جنہاں دا کوئی انت نہ ہووے (51)

عائشہ اسلم نے ادب دی دنیا وچ آپو اپنی جگہ بنائی۔ ہر طوفان وچ بڑی ہمت تے حوصلے نال اگے ودھدی رہی۔ اوہنوں ایہدی کوئی پرواہ نئیں کہ اوہنوں منزل ملے گی یا نئیں۔

اپنی نظم ''ظلم ہمیش نئیں رہندا'' وچ اپنی ایس سوچ نوں بیان کردی اے:

اکلاپے دیاں چیکاں

وی کسے ناں سُنیاں

لنگھے ورہے دیاں لیکاں

وی کسے نہ تکیاں

ظلم دیاں ایہہ کنیاں

کِتے ہور نہ وسیاں

پر فریاد کرے گا کون؟ (52)

عائشہ اسلم، تقدیر تے نصیباں دے لکھے اُتے پورا یقین رکھدی اے۔ تقدیر دا لکھیا اٹل اے، اوہ کدی بدل نہیں سکدا پر انسان نوں کوشش کردے رہنا چاہیدا اے۔ عائشہ دی ایس نظم ''تینوں کیہ پتہ؟'' وچ ایس پختہ یقین دا گوڑھا رنگ ملدا اے۔

بچی کاغذ تے لیکاں مار کے خوش ہوندی اے

اپنے ولوں تے کھیڈ دی اے

رب وی خوش ہوندا اے؟

بندیاں نوں لیکاں مار کے

اوہ ایہہ کھیڈ کدوں تیک کھیڈے گا

کدے تے.....؟

نئیں سوہنیاں، ویکھ روندیاں نہ مار

تیریاں روندیاں سانوں بھگتنیاں پینڈیاں نیں

تینوں کیہ پتہ؟

توں تے..... (53)

عائشہ اسلم نے بظاہر نکیاں نظماں وچ وڈیاں وڈیاں مسئلیاں نوں موضوع بنایا اے۔ کائنات دیاں سچائیاں نوں بیان کردیاں وڈے وڈے مسئلیاں اُتے چانن پایا اے۔ دریا نوں کوزے وچ بند کرن دے ایس فن توں اوہ بخوبی واقف اے۔ نظم ''مسئلہ'' وچ ایس دا ویروا ویکھو:

گل سُن اڑیئے ہانیے

میرے دل وچ اوہدی تھاں

اوہ اے دُھپ تے میں آں چھاں

کسراں میں اوہدی بن جاں

چنگی نئیں اے اوہدی ماں

دس ہن میں کیہ کراں؟ (54)

اوہ حیاتی دیاں اوکڑاں نوں اِک وکھرے ڈھنگ نال بیان کردی اے۔ اوہ صرف تسلیاں نئیں دیندی سگوں اپنے قاری دے نال اوہدے غم دا حصہ بن جاندی اے۔ اوہ اپنی نظم ''میرا دشمن'' وچ لکھدی اے۔

پریت لڑی وچ

اک اک کر کے کِنے موتی

میں سی پروئے

خورے کس دے ہتھ لگی

سارے موتی، سارے لوکی

کھلر گئے ..... (55)

عائشہ اسلم کدھرے وی سانوں برداشت کرن واسطے نئیں آکھدی، سگوں اوہ اک سچے انسان وانگوں ظلم دے خلاف آواز بلندی کردی وکھالی دیندی اے۔ اپنی نظم ''ہڑ تے مینہہ دی سازش'' وچ لکھدی اے:

دریاواں وچ ہڑ پیا آوے

مینہہ دا پانی وسدا جاوے

ایس دھرتی دی پیاس بجھاوے

نالے گھراں توں جی لے جاوے (56)

اوس اپنی شاعری وچ معاشرتی افراتفری نوں وی موضوع بنایا۔ اپنی ایس نظم ''لُکن میٹی'' وچ ایس موضوع نوں بیان کردیاں آکھدی اے:

دُھپاں تے بدلاں دی لُکن میٹی وچ

کون جِتے گا کون ہرے گا

رب ہُن کس تے نظر کرے گا

کوٹھیاں ول کہ جھونپڑیاں ول (57)

عائشہ اسلم اپنی ایس نظم ''کوئی وی ساڈا دردی نئیں'' وچ فکرمند وکھالی دیندی اے کہ انسان ایس دنیا وچ اِکو واری آیا اے تے ایہہ اپنا ویلا ضائع کررہیا اے۔ اوہ لوکاں نوں بیدار کرنا چاہندی اے تاں جے انسان اپنے اصل نوں پچھانے۔

لیکھاں دی سیاہی

کون مٹاوے گا

ہُن تے ایس دھرتی تے

کوئی نبی نئیں آوے گا (58)

اوہ غفلت دی نیند سون والیاں انساناں واسطے فکر مند وکھالی دیندی اے۔ اوہ لوکاں نوں اپنے ضمیر دی آواز سُنن دا آکھدی اے۔ جیویں نظم ''مائے نی میں کیہنوں آکھاں'' وچ لکھدی اے:

لمے ہو گئے ساہ

کوئی آیا نئیں

بیری لگے بیر

کسے مُل پایا نئیں (59)

عائشہ نے ''علامتی اسلوب'' وچ شاعری کیتی اے۔ اوہ ایس گل توں چنگی طرح جانو اے کہ چنگے لوکی رُکھاں وانگوں حیاتی دیاں ساریاں اوکڑاں برداشت کردے نیں پر دوجیاں نوں راحت فراہم کردے نیں۔ ایس نظم ''دھرتی'' راہیں اوہ اپنے جذبات دا اظہار انج کیتا اے:

ربّ کرے

کہ ہر بندے دے دل وچ

اپنے توں وی ودھ کے

ایس دھرتی دا پیار وسّے (60)

عائشہ نے ''منافقت'' دی گل وی کیتی اے اوہ کہندی اے کہ ایہہ اک روگ اے۔ اپنی نظم ''کسے ہور کڑی دی بانہہ پھڑ لے گا'' وچ ایس دا ذکر انج کردی اے:

اوہ وی اک دن مر جاوے گا

فیر میں کلّی رہ جانواں گی

ایہہ وی تے ہوسکدا اے

میں ای پہلاں مر جاواں

پر اوہ تے کلّا نئیں رہوے گا (61)

عائشہ اسلم حقیقت دا سامنا کرنا جاندی اے تے اپنی ایس نظم ''لوکو!'' وچ اک بڑی وڈی تے تلخ حقیقت دسدی اے۔

لوکو!

جے میں کدی مر گئی

تے تسیں کیہ کرو گے؟

ہنجواں دی پینگھ تے گلاں دے ہُلارے لوو گے

میرے لئی دعاواں کرو گے (جھوٹیاں)

میرے گھر والیاں دا دُکھ ونڈاؤ گے

کہ.....

آہو تسیں میرے سارے حصے بخرے کر دیاں رہنا

پچھوں بھانویں کوئی تہاڈے گھراں نوں چُک لے جاوے

تہانوں کیہ لگے؟

تسیں تے گوشت چاول دے چکر وچ ہوو گے

یا میریاں چھڈیاں چیزاں بارے سوچو گے

(جے کجھ چھڈ کے مراں تاں)

پر میں کیہ چھڈنا یاداں توں سوا

کیہنوں پتا آون والے ورہیاں وچ

اوہ وی باقی نہ رہن

فیر کیہ رہوے گا.....؟ (62)

عائشہ اسلم کڑیاں نوں بے چارگی تے مظلوم نئیں سگوں بہادری دا سبق دیندی اے۔ اپنی ایس نظم

''بہادری'' وچ کڑیاں بارے انج لکھدی اے:

کڑیاں نوں اپنا آپ مارنا پیندا اے

اندر باہر ساڑنا پیندا اے

ہر کڑی نوں

بہادری دا انجکشن کون لاوے

ایہہ تے دل وچ ای کِتے لُکدی ہندی اے

ہر کوئی گواچی شے نوں لبھن لئی

اپنا ویلا کیوں برباد کرے؟

کڑیاں نوں ہور تھوڑے کم نیں (63)

عائشہ اسلم عورت دی بے بسی نوں اپنی ایس نظم ''میں عورت کیوں ہوئی؟'' وچ انج بیان کردی اے:

کدی کدی تے دل کردا اے

میں وی سگریٹ پیواں

دل تے ہور گلاں نوں وی کردا اے

جیہڑیاں میرے وس وچ نئیں

اخیر میں چُپ دی بکل وچ لُک جانی آں

کدی کدی تے اپنے آپ تے روندی آں

خورے کیہ کجھ کہندی آں؟ (64)

تے ایس بے بسی توں بعد ہمت جٹا کے ''محبتاں دے ناں اک خط'' وی لکھدی اے، جیہدی لے وچ بہہ کے اپنی بے بسی نوں ہرا دیندی اے۔

''محبتاں دے ناں اک خط''

سارے سفنے

سارے ہنجو

جیویں دیساں وچ وچھڑن والے پُتر

بھیناں توں وِچھڑن والے بھرا

جیوندے وی رہن

تے مرجاندے نیں

سارے ماں جائے اک اک کر کے

ویلے ہتھ گنوا کے

اپنی اکھیاں سامنے اوہلے کرن والئے

تیرے لئی تے

میری حیاتی دا اک اک ساہ پیار روندا اے

جتھے جتھے لہو دے قطرے ڈِگے

جتھے وی ظلم دی کالی ہنیری آئی

تے لوکاں نے راہواں ڈکیاں

اوہناں ساریاں راہواں نوں

اوہناں ساریاں تھاواں نوں

میریاں اکھیاں چُمن

دھرتی لئی جیہڑے جُثے مٹی ہوئے

اوہناں نوں سلام (65)

تے اک عورت دیاں سدھراں نوں جیویں اک نکی جیہی نظم وچ بند کردتا اے۔ نظم ''اک نونہہ'' وچ عورت

دیاں سدھراں نوں انج بیان کردی اے۔

سوہنے ہتھاں نوں تکدیاں رہنا

میرے کولوں تے کم نئیں ہونا (66)

کجھ سنگی ساتھی اوکڑ ویلے ساتھ چھڈ جاون تے خوشیاں ویلے ہاسے مُک جاون دی

کیفیت نوں عائشہ اسلم انج بیان کیتا:

کِکراں کولوں لنگھدیاں لنگھدیاں

ہولے ہولے اوہ وی کِکر بن ای گئی

پر کسے نوں پتہ نہ لگیا

اوہنوں وی نئیں (67)

ایس نظم ''ہور خیال نہ کوئی'' وچ اک رومانوی انداز وچ حقیقت نوں متعارف کروایا اے۔

جے میں سوہنی ہوندی

تے وچ چنہاں دے

کدے نہ مردی

جے میں سسی ہوندی

تے وچ تھلاں دے

پُنوں یار دی خاطر

اپنا آپ گنواندی ناں

پیار بھلیکے پاندی ناں

جے میں ہیر نمانی ہوندی

ڈولی چڑھ کے جاندی ناں

رانجھن نوں از ماندی ناں

ایہہ وی سچ اے

جے مٹیار نہ ہوندی

پیار کسے نال پاندی ناں

جیوندے جی مرجاندی ناں

پرہُن پیار دی گانی

گل وچ پا کے

میں کیہ سوچاں؟

میں کیہ جاناں

دل دیاں رمزاں؟ (68)

18- مستنصر حسین تارڑ: ککھ تے کانے؛ عائشہ اسلم بارے رائے، ص: اخیرلا

19- اوہی، ص:11

20- سُدھارشن کمرا (خاکر) 1934-2008ء urduwallahs.wordpress.com

21- حضرت بابا فریدؒ

22- میاں محمد بخشؒ

23- فرمانِ حضرت علیؓ: نہج البلاغہ

24- منیر نیازی:

25- داغ دہلوی:

26- ڈاکٹر صائمہ شعبان: نویں پنجابی نظم وچ صوفیانہ عنصر؛ ادارہ پنجابی لکھاریاں، شاہدرہ لاہور، 2016ء، ص:313

27- اوہی، ص:304

28- القرآن: سورۃ الرعد؛ پارہ 13، آیت: 28

29- عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ حنا پبلشرز غالب کالونی سمن آباد، لاہور 1983ء، ص:17

30- Video from Aayesha Aslam Malik youtube, https//youtube/SG0N91X1PO

31- ٹیلیفونک رابطہ: عائشہ اسلم نال؛ 2021ء، 20 اپریل

32- عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ حنا پبلشرز غالب کالونی سمن آباد، لاہور 1983ء، ص:4

33- اوہی، ص:13

34- اوہی، ص:64

35- اوہی، ص:20

36- اوہی

37- حمیداللہ ہاشمی: س۔ن، ص:129

38- عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ حنا پبلشرز غالب کالونی سمن آباد، لاہور 1983ء، ص:65

39- قائم نقوی: بیلے رمزاں دے؛ گل ریز پبلشرز، سنت نگر لاہور، ص:16

40- عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ حنا پبلشرز غالب کالونی سمن آباد، لاہور 1983ء، ص:60

41- اوہی، ص:102

42- اوہی، ص:104

43- اوہی، ص:93

44- اوہی، ص:60

45- اوہی، ص:97

46- اوہی، ص:79

47- اوہی، ص:75

48- اوہی، ص:88

49- منیر نیازی:

50- عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ حنا پبلشرز غالب کالونی سمن آباد، لاہور 1983ء، ص:100

51- اوہی، ص:96

52- اوہی، ص:76

53- اوہی، ص:89

54- اوہی، ص:70

55- اوہی، ص:71

56- اوہی،ص:62

57- اوہی،ص:57

58- اوہی،ص:49

59- اوہی،ص:46

60- اوہی،ص:52

61- اوہی،ص:59

62- اوہی،ص:94

63- اوہی،ص:95

64- اوہی،ص:91

65- اوہی،ص:85

66- اوہی،ص:77

67- اوہی،ص:73

68- اوہی،ص:75

دوجا باب

عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری

(ii) میں تیری ہو مُکی

عائشہ اسلم دی پنجابی شاعری دی اک ہور کتاب ''میں تیری ہومکی'' مارچ 2009ء نوں سانجھ پبلشرز لاہور توں چھپی۔ اس کتاب دے کُل صفحہ 144 نیں۔

عائشہ اسلم آپ کہندی اے:

''میں تے اپنی ہوند تے خوش آں تے میکوں اُکا ایس گل دی پروا نئیں کہ کون کیہ کہوے گا، کیہ سمجھے گا تے کیہ سوچے گا؟ جدوں ایہہ کتاب لکھی تاں مینڈی اپنی عکس حیاتی نیں ساہ گھننی ائی، وت مینڈی تھاں اُس حیاتی نیں پینڈا کٹیا تے میں اپنی واری اُڈیکنی پئی آں۔

خورے کدن میل ہوسی بھلا۔

کیوں جے میں تیری ہومکی ہاں!

اسانوں ایس مڈھ توں ای محسوس ہوجاندا اے کہ لکھارن اپنی ذات دی پہچان دی تلاش وچ اے۔ پوری کتاب تصوف دے رنگ وچ رنگی ہوئی اے۔ کتاب شاہ حسین دے ناں کیتی گئی اے جیہڑا ایس تصوف دے رنگ دا پکا ثبوت اے۔ شاہ حسین دا ایہہ شعر

چنگی ہاں کہ مندی ہاں
صاحب تیری بندی ہاں

عائشہ اسلم اپنی ایس کتاب دی مڈھلی لائن وچ لکھدے نیں کہ

''خورے حیات وچ کنی واری میں صفر ہوئی تاں فیر اگے ٹرن لئی پینڈا کیتا۔''(1)

حیاتی وچ صفر ہونا اپنی ذات تے نفس دی نندیا اے۔ ایہہ اوہ جذبہ اے جیہڑا بندے نوں اوہدے رب

نال ملا دیندا اے۔ جدوں تیکر بندہ اپنی ذات تے خواہشات دی نفی نہیں کردا اودوں تیکر اوہ حیاتی دے رازاں توں جانوں نہیں ہوسکدا۔

لکھارن نے صوفی شاہ حسین توں متاثر ہوکے ایس کتاب وچ ''احد'' تے عنوان توں حمد لکھی اے۔ جیہدے اک شعر دی ونگی ویکھو:

تیرے لڑ لگن والے
ہور کسے در کیکن جاون
کس نوں جی نا حال سناون
ساڈے کول ہے اِکو رب! (2)

ایس نظم وچ اوہ رب دی وحدانیت دی گواہی دیندی اے۔ نعت وچ وی نبی پاکؐ نال عقیدت دا اظہار وکھالی دیندا اے۔ اک نظم جیہدا عنوان اے ''پہلا اسمؐ'' دی ونگی ویکھو:

پہلا اسم لکھاں میں تینڈا
دوجا اسم محمدؐ ناں (3)

ایس کتاب وچ ''ہجر'' دا موضوع اُبھر کے سامنے آوندا اے۔ ایہناں دیاں نظماں ''چھٹی''، ''توں آپ جمال کمال تھیویں''، ''نہ رب بھُلیا''، ''میں یک رنگی''، ''اتھرو''، ''چرخہ''، ''انتر باہر''، ''سانہواں دی پکار''، ''ورد''، ''منت'' وچ ہجر دا دُکھ، غم دا رنگ چوکھا وکھالی دیندا اے۔

ایہناں دی نظم ''اتھرو'' دی ونگی ویکھو:

وچ کڑکی پھس گئی جان
کتھے رہندا اے رحمٰن (4)

ایس طرح اک ہور نظم ''نہ رب بھُلیا'' دی ونگی ویکھو:

نہ رب بھُلیا

نہ جگ بھُلیا

نہ بھُلی میں اپنی ذات

پر بت مینڈی کیں نال؟ (5)

ایہناں نظماں وچ ربّ توں جدائی دا دُکھ وکھالی دیندا اے تے دوجی طرف رب دے دیدار دا شوق وی وکھالی دیندا اے۔ اک نظم ''منت'' دی ونگی ویکھو:

ربا وے

موڑے مینڈے ساہ!

نہ بن سائیاں بے پرواہ!

میں جوگن اپنے ربّ نی ہاں

تے اُسے ناوِرد بھی کرنی ہاں (6)

رب دی ذات نال محبت توں علاوہ ماں دی محبت اُتے وی لکھیا اے۔ اک نظم ''لیکھ'' دی ونگی ویکھو:

واگاں پچھاں موڑ نی مائے

لیکھاں تے کیہ زور نی مائے

نیت دا سچا سی موتی

لوکاں دِتا مدھول نی مائے (7)

کئی نظماں وچ ماپیاں تے لوکائی نال شکوہ وی کیتا اے تے ایس تلخ راز توں پردہ وی چُکیا اے کہ بندہ جس بے لوث محبت دی تلاش وچ اے اور صرف موت توں بعد بندے نوں اپنے رب کولوں ہی نصیب ہونا اے۔ دنیاوی رشتیاں وچ اوہ روحانی سکون نہیں مل سکدا۔

اوہناں دی نظم ''جے موڑ سکنی ہیں موڑ'' دی ونگی ویکھو:

ماپے انھّے گل نہ منّے

ٹور دیون کِتے ہور

جتھے جند نمانی منگدی

اوہ رانجھن کوئی ہور

اوہ مینڈا چت چورنی مائے

تھاں تھاں پے گیا شور نی مائے (8)

ایس طرح اک ہور نظم ''تاہنگ'' وچ شکوہ کردی وکھائی دیندی اے۔ ونگی ویکھو:

مائے نی!

مینوں سوہا جوڑا نہ رس

ایہہ وڈے میرا ماس

میرے لُوں لُوں نیلی راس (9)

حیاتی دے دُکھاں توں علاوہ مذہبی تے صوفیانہ رنگ وی چوکھا وکھالی دیندا اے۔ ایہہ حقیقت اے کہ دُکھاں توں بغیر بندہ حیاتی دی اصل رازاں توں وقف نہیں ہوسکدا۔ اوہناں دی نظم ''دھرت کولوں اج اُچی ہاں'' دی ونگی ویکھو:

بنا عشق ن ذات نہ ہوندی

آپ ونجائیوں بات نہ ہوندی

میں اپنے آپ وچ لُکی ہاں

اپنی ہی ہومکی آں (10)

جدوں حیاتی دے راز فاش ہوجان تے بندے دا دنیا وچ ویلا گزرنا اوکھا ہوجاندا اے۔ اوہناں دی نظم ''جیوندیاں جی مرمُکن والے'' دی ونگی ویکھو:

اپنے آپ نوں کجن والے

مول نہ لیندے ساہ وے اڑیا

دھمال ہوئی اج سواہ وے اڑیا

سوال بنی میں آپ وے اڑیا(11)

ایس طرح دی اک ہور نظم ''حیاتی'' دی ونگی ویکھو:

گھُمن گھیر حیاتی ساڈی

لبھدی کپڑے شوہ نوں؟

گھُمن گھیر حیاتی سپ دی

میں بردی ہاں اپنے رب دی! (12)

بندے نوں جے عقل ہووے تے اوہ اپنی حیاتی مجازی محبت وچ گوان دی بجائے حقیقی محبت دی تلاش کرلے۔ اصل وچ بندہ دنیا اُتے آون دا اصل مقصد بھُل گیا اے۔ اوہناں دی نظم ''چھل'' دی ونگی ویکھو:

عملاں باجھ نہ سائیں جھلنا

داج عشق نا تلی تے دھرنا

اوس ڈاہڈے نے تاں ہی منا! (13)

دنیا وچ تکلیفاں تے غم برداشت کرن واسطے ای انسان نوں بنایا گیا اے۔ بندے نوں ایہناں اوکڑاں وچوں لنگھ کے ای اپنی منزل ملنی اے۔ اوہناں دی نظم ''جے توں رانجھن بننا'' دی ونگی ویکھو:

کن ونھا لے

مندراں پا لے

بھیس وٹا لے

جے توں رانجھن بننا

پاٹے لیڑے پا کے

ہوش ونجا کے

رب نوں از مالے

جے توں رانجھن بننا (14)

ایس طرح دی اک ہور نظم ''بھورا بھورا سفنے'' دی ونگی ویکھو:

بھورا بھورا سُفنے

کٹھیاں کر کے

دل نی کٹوری وچ پائے

ورہیاں نے ہنجو

خورے کیہڑے مل تے ویچن آئے (15)

آخرکار بندے نوں اوہدے دُکھاں دے بدلے اجر ضرور دتا جاوے گا۔ اک دیہاڑا مقرر اے جدوں بندے نوں اوہدے عملاں دی جزا دتی جاوے گی۔ لکھارن اوس دیہاڑے دی اُڈیک وچ وکھالی دیندی اے۔ اوہناں دی نظم ''اُڈیک'' دی ونگی ویکھو:

پھاہیاں گل وچ پائیں

تے میکوں لوک سدن شدائی

من اندر کیں مُشک رچائی

میں روح نیں وچ صفائی

تے جثّے تے معنے نے چکڑ لکھائی (16)

چنگیاں دے رنگ وچ رنگیا جانا تے جوگ لینا ایہناں سوکھا کم نہیں۔ ایہہ بڑا اوکھا پینڈا اے تے ایس پینڈے وچ بندہ اکلّا ہوندا اے۔ اوہناں دی اک نظم ''جوگ بیراگن'' دی ونگی ویکھو:

میں جگرا تے پٹ کے موئی

میری اکھ سہاگن ہوئی

مینوں جمن والی روئی

میں جوگ بیراگن کوئی (17)

عشق دیاں راہواں بوہت اوکھیاں ہوندیاں نیں۔ بندے لئی ویلا گزارنا اوکھا ہوجاندا اے۔ اوہناں دی نظم ''اجڑیے'' دی ونگی ویکھو:

آجا کھیڈیے حال

لکھیے نویں سمے نی چال

انساناں وچ جنور نے دسنے

ایہناں کول سنبھال

میں کن زمینی ہویوں

مکھ ویکھاں ہونواں نہال

توں کیتا عجب کمال

میکوں کیتا ست نڈھال

جد چنگی پیڑ عشق نی

میکوں آئی سرت جمال

میں مچ وچ ماری چھال! (18)

عشق دے رنگے وچ رنگے جان توں بعد اوہدا لشکار کافیاں راہی ساڈے تیکر اپڑدا اے۔ عائشہ نے ایس کتاب وچ اپنے جذباتاں دا چوکھا اظہار کیتا اے۔ اوہناں دیاں ''کافیاں'' وچوں اک ونگی ویکھو:

اک دھاگہ نہ ٹٹے

مینڈے سائیں والا

جس دنیا نویں تکائی

میں سرت گنوائی

اک دھاگہ نہ ٹُٹے

مینڈے مرشد والا

جس من وچ بوٹی لائی (19)

اک ہور ونگی ویکھو:

میں بھاگ بھری ہاں رب وے

توں مینڈے مچ وچ مچ وے

میں ہی آں پورا سچ وے

تینوں دھاگہ دھاگہ اُنیا

تینڈا ہر غم میں ہے سُنیا

تینڈا پیار میں روح چ پُنیا (20)

عائشہ اسلم نے شاہ حسین نال محبت دا گوڑھا ثبوت دتا اے اوہناں واسطے ایہہ کافی لکھ کے۔ اوہناں دی کافی ''آ سکھیئے ہک کافی لکھیئے'' دی ونگی ویکھو:

آ سکھیئے ہک کافی لکھیے

شاہ حسین نیں ناں

جمن والی ماں نیں ناں

جس نیں رکھ نی اوہ سی چھاں

جس نیں پیو دی اُچی تھاں (21)

اک ہور نظم جیہدا عنوان اے ''شاہ حُسینا'' دی ونگی ویکھو:

وے توں ذات جولاہا

لیکھ لکھیں سنگ تانی

وت رگاں کوں کھچ کے اُنیں

تے چیڑے مینڈے رنگ سجے

بھوجن مینڈے سنگ رچے

میرے لوں لوں نوں توں کجیں! (22)

اک ہور نظم ''ہونی'' دی ونگی ویکھو:

سانوں جاگ لگی

شاہ حسین والی

تے گڑھتی پانی بُھے نیں

ہجر و وصال دے چولے پائے

اساں عشق کما کے ہنجو پیتے

راساں پئیاں جثّے تے

کون رُنے ایس دُکھے تے؟

دھرتی نوں اسمان کیتا

ایویں اپنا جران کیتا (23)

لکھارن صوفیانہ کلام تے صوفیاں کولوں بے حد متاثر نیں تے اپنی عقیدت دا اظہار کیتا اے۔ سلطان باہو بارے اک نظم ''باہو'' دی ونگی ویکھو:

تیری ہوک مینڈے وچ کوکدی

میں حیاتی کیویں بھوگدی

میں جمی جائی جوگ دی

میکوں سریوں پھُل بنا دے

مینڈی اُجڑی جھوک وسا دے! (24)

ایس طرح بابا فرید بارے عقیدت دا اظہار کیتا اے۔ اوہناں دی نظم ''کوک فریدا'' دی ونگی ویکھو:

کدی تاں ساڈی سارے

کدی تاں ساکوں وی تینڈا دوار ملے

کدی تاں کنڈی کھول

کدی تاں توں وی بول (25)

اک ہور نظم ''یار فریدا'' دی ونگی ویکھو:

میرے بھاگ جگا

میرا جی بھرما

تے سُفنے سچ بنا

روہی میرے پیراں ہیٹھوں نسدی جاوے

ایس وچ مینوں وی دفنا

تھلاں وچ حیاتی پُندی (26)

انج ای بابا بلھے شاہ بارے اپنی نظم ''بلھے شاہ'' وچ لکھدے نیں۔ ونگی ویکھو:

کیوں مار دِتو ای

گھنگھرو بن کے ناچ دتو ای

عمراں دا ایہہ کاج دتو ای

جیون دی ہک آس دتو ای

بلھے شاہ میں درد فراق نہ سہندی

جے تیرے من وچ رہندی (27)

اک ہور نظم ''وے بلھیا'' دی ونگی ویکھو:

مینڈے سیک کوں

توں وی سہہ نہ سکیا

دوجیاں نال جھیڑا کیہ!

اوہ تاں مینڈے جانو نیں

کوئی سجن وی ہانی نہیں

پرتیکوں ہے پتہ

میں قول قرار سی کیتا

پیریں گھنگھرو پا کے

تونڈے دوار تے جا کے

میں رج نچاں گی

ہڈ ہڈ نال تھکاں گی (28)

اِک ہور ونگی ویکھو ''بلھے شاہ جی''

میں سوچاں

توں طبیب سنیدا

مینڈی بیڑی ڈبی شوہ دریا

جا عنایت کول ترلا پا

رانجھنا میکوں رستے پا! (29)

شاہ عبداللطیف بھٹائی بارے وی نظم لکھی اے جیہدا عنوان اے ''شاہ ہوراں دی بھینٹ'' ونگی ویکھو:

مینڈے شاہ لطیف بھٹائی

تیری خاطر اک پنجابن

ننگے پیریں

میلاں دا اوکھا لما پینڈا اکٹ کے آئی

سچی میں تاں ہڑوچ رُڑھدی آئی

حُسن حقیقی لبھیا

تیرے وچوں نظری آون

سارے صوفی شاعر

توں ای بُلھا

توں ای وارث

توں ای شاہ عنایت

توں ای محمد بخش سدائیوں

توں ای کوک فرید سوہنے دی

مینڈے شاہ لطیف بھٹائی (30)

کہندے نیں کہ جس طرح دی زندگی ہووے، شاعری وی اوسے طرح دی ہونی چاہیدی اے۔ عائشہ اسلم ہوراں دی شاعری صرف الفاظ ای نئیں سگوں اوہناں دی زندگی لفظاں دا روپ چڑھا کے تے ورقیاں تے کھلر گئی اے جیویں کہ

''زندگی کے جتنے رنگ ہیں اتنے ہی رنگ شاعری کے بھی ہوتے ہیں۔''(31)

ھُلارا وا دا ہووے تے چار چفیرے کھلری خوشبونوں وی نال نال لے کے جاندا اے تے جتھوں لنگھدا اے ہر پاسے خوشبو کھلاردا اے۔ پر خیالی جدوں حالات دا ھُلارا کھاندی اے تے اوہ ھُلارا حیاتی نوں کھلار کے رکھ دیندا اے جیہڑی گنجھلاں نال بھر جاندی اے تے اک گنجل سدھیاں کردیاں اک نویں گنجل پے جاندی اے تے حیاتی اک ناکھلن والا معمہ بن کے رہ جاندی اے۔

عائشہ اسلم دسنا ایہہ چاہندی اے پئی ساہنوں اوہ ھُلارا بننا چاہیدا اے جیہڑا خوشبو کھلاردا اے نہ کہ اوہ جیہڑا حیاتی دے ورقے کھلار دیندا اے۔

کتاب ''میں تیری ہومُکی'' ساری دی ساری صوفیانہ رنگ وچ رنگی ہوئی اے۔ عائشہ اسلم نے حیاتی دیاں اوکڑاں توں، اصل راز توں آشنا ہوگئی اے تے اوہنے رب دی شکر والی تسبیح پھڑلئی اے۔ ایہدا اقرار اوہ کتاب دے آخر وچ خود کردی اے۔ اوہناں نے اپنے جذبیاں دا اظہار ایس کتاب وچ شاعری راہیں بوہت سوہنا کیتا اے۔ پنجابی شاعری وچ اک چنگا وادھا کیتا اے۔

اپنی ایس کتاب ''میں تیری ہومُکی'' بارے گل بات کردیاں عائشہ اسلم آپ لکھدی اے:

> ''خورے حیات وچ کِنی واری میں صفر ہوئی تاں فیر اگے ٹرن لئی پینڈا کیتا۔ پھٹیاں اڈیاں تے چھالکے بھرے پیراں نال کوئی کناں کُوٹر سکدا اے۔ ایہدی پیڑ اوہی سنگی ساتھی جانن، جو ایس دے راہی نیں۔'' (32)

فیر لکھدی اے:

> ''میں تے اپنی ہوند تے خوش آں تے میکوں اُکا ایس گل دی پرواہ نہیں کہ کون کیہ کہوے گا، کیہ سمجھے گا تے کیہ سوچے گا۔ جدوں ایہہ کتاب لکھی تاں مینڈی اپنی کتاب عکس حیاتی نیں ساہ گھنی آئی، وت

مینڈی تھاں اُس حیاتی نے پار پینڈا کٹیا تے میں اپنی واری اُڈیکنی

پئی آں۔ خورے کدن میل ہوسی بھلا۔"

کیوں جے میں تیری ہومکی آں! (33)

حوالے

1- عائشہ اسلم: میں تیری ہو مُکّی؛ شرکت پریس لاہور، مارچ 2009ء، ص:13

2- اوہی، ص:20

3- اوہی، ص:24

4- اوہی، ص:29

5- اوہی، ص:28

6- اوہی، ص:32

7- اوہی، ص:46

8- اوہی، ص:47

9- اوہی، ص:53

10- اوہی، ص:78

11- اوہی، ص:80

12- اوہی، ص:86

13- اوہی، ص:87

14- اوہی، ص:96

15- اوہی، ص:97

16- اوہی، ص:105

17- اوہی، ص:104

18- اوہی،ص:108

19- اوہی،ص:109

20- اوہی،ص:111

21- اوہی،ص:119

22- اوہی،ص:124

23- اوہی،ص:126

24- اوہی،ص:125

25- اوہی،ص:127

26- اوہی،ص:129

27- اوہی،ص:132

28- اوہی،ص:133

29- اوہی،ص:135

30- اوہی،ص:137-139

31- اوہی،ص:13

32- اوہی،ص:14

33- اوہی ،ص:14

تریجا باب

عائشہ اسلم دیاں نثری لکھتاں

(i) ''کوک''

عائشہ اسلم نے سب توں پہلاں ایہہ کتاب ''کوک'' لکھی۔ ایس کتاب دیاں کجھ کہانیاں اوہناں دی گرائیں زبان وچ نیں، جیہڑی میانوالی، کیمبل پور دی زبان اے۔

ساڈے پچھن تے اوہناں دسیا کہ اوہناں دی زبان اعوان کاری کہلواندی اے۔

ایس کتاب دیاں زیادہ تر کہانیاں آپ بیتی دے انداز وچ لکھیاں گئیاں نیں تے ایہہ کتاب پہلی وار ستمبر 1986ء وچ برکی آرٹ پرنٹرز لاہور ولوں چھپی۔

عائشہ اسلم اک شاعرہ، کہانی کار، ایڈیٹر تے اک چنگی کالم نگار اے جیویں کہ ہر بندے دی لکھت اُتے اوہدی شخصیت دا گہرا اثر ہوندا اے۔ عائشہ اسلم نے وی غم برداشت کیتے سن تے اپنے ایس غم نوں مثبت صورت وچ پیش کیتا۔ ایہو کارن اے پئی اوہناں اپنی حیاتی وچ آون والیاں اوکڑاں نوں اپنی طاقت بنایا۔ سخت توں سخت حالات وچ وی گھبرائی نئیں سگوں اوکھیاں راہواں دے پینڈے پے کے وی سوکھالیاں گلاں ای کیتیاں جیویں کہ اوہ آپ آکھدی اے:

> ''میں جو نظماں تے کہانیاں لکھدی ہاں، ایہہ میری رگاں وچ ٹردیاں پیڑاں ہین۔ جیہڑی ساری حیاتی نال ٹردیاں رہندیاں نیں۔ ساڈے آل دوالے کھلرے پاتر نظر آوندے نیں تے کہانیاں آپو آپ لکھیاں جاندیاں نیں۔ میں جیوندے جاگدے لوکاں دی ہڈ بیتی لکھدی ہاں۔
>
> کدی لگدا اے کہ بوہت لکھ لیا تے ایہہ وی جاپدا اے کہ اجے اوہ کہانی نئیں لکھ سکی جو لکھنی اے، جس لئی میں لکھاری بنی آں۔ میں بھاگاں والی ہاں کہ مینوں گھر وچ لکھن دی آزادی ملی کسے روکیا نئیں (پر کسے پڑھیا وی نئیں) اک گلوں تے چنگا ہے۔

لوکی پُچھدے نیں کہ ایہہ کڑتن کیوں؟ جو سچ ہے اوہ ہے ای اینا زہریلا تے میں کیہ کراں؟

سچ پچھو تے کدی اپنے لکھے نوں پڑھ کے حیران وی ہونی آں کہ کیہ ایہ سبھے کجھ میں ای لکھیا اے؟

ایہہ حقی گل اے کہ لکھن والے تے اوہ سبھی کیفیتاں بیت جاندیاں نیں کیوں جے حرف نوں سچیاں ہونا ای ہوندا اے۔ ایہہ سزا چوکھی اے۔ کجھ چیزاں تے ورہیاں بعد حیاتی وچ سچ ہوئیاں نیں۔ فیر مینوں احساس ہویا کہ لکھن توں پہلاں سوچنا چاہیدا اے۔ پر ایہہ انسان دے وس وچ نئیں ''قلم دی قسم تے رب سوہنے نے کھادی تے رب سچا اے۔''

مینوں اپنی کسے وی لکھت تے پچھتاوا نئیں تے دنیا کیہ سوچدی ہے، ایہہ میرا مسئلہ نئیں۔''

ایہہ تے اوہ گلاں سی جیہڑیاں عائشہ اسلم اپنی ادبی کاوشاں بارے دسیاں۔

کوک دا پہلا پڑا

عادت:

ایہہ کہانی مریم دے مرکزی کردار دے دوالے گھمدی اے۔ مریم اپنی آپ بیتی کجھ انج سناندی اے کہ پہلوں اوہ کہانی دے پہلے پاٹ وچ اپنے بارے دسدی اے۔ کہانی دے کُل چھ پڑاؤ نیں۔ کہانی دا پہلا پاٹ ''عادت'' دے عنوان نال لکھدی اے۔ مریم اک انکھی کڑی اے۔ ساری حیاتی اوکھی لنگھی تے اوس نوں اوکھی حیاتی دی عادت ہوگئی۔ اپنے آپ نال لڑن دی عادت، اپنا آپ سانبھن دی عادت تے ایس ''سانبھ'' نوں مریم نے ضد

بنا کے اپنا لیا۔

عائشہ اسلم کہانی ''عادت'' وچ مریم دے کردار راہیں ''ضد'' نوں ''نشہ'' کہندی اے تے لکھدی اے:

''ضد کرن نی عادت بی نشے نی عادت جیہی ہونی اے۔''(1)

مریم دی سبھ توں وڈی ضد تعلیم حاصل کرن دی سی تے اوہ ایس ضد وچ جِت وی گئی۔ پر اوہ کہندی اے کہ بوہتا پڑھ لکھ کے میں اپنی سُرت بھُلا دتی اے تے بوہتیاں گلاں کرن دی عادت پے گئی اے۔ پڑھ لکھ کے اوہنوں سوچن دی عادت پے گئی اے تے دُکھ لکاون دی عادت اوہنے اپنی ماں کولوں سِکھی اے کیوں جے کجھ وی سکھیا ہویا اوکھے ویلے کم آسکدا اے۔

کوک دے پاٹ ''عادت'' وچ عائشہ اسلم ہوریں عورت دے کردار نوں نگھا تے زنانی نوں انکھی ہون دی مت دین دی کوشش کر رہیاں نیں۔

کوک دا دوجا پڑا ''سوال''

اک دن اوہ دفتروں واپسی تے سہیلی نوں ملن دا سوچیا تے راہ جاندیاں اوہدی نظر فٹ پاتھ تے بیٹھی اک زنانی تے پئی جیہڑی بڑی نمانی تے وچاری نظر آوندی سی۔ فٹ پاتھ تے بیٹھی زنانی کول اک بال وی سی۔ فقیراں حال ہون دے باوجود اوہ کسے اگے ہتھ نئیں سی اڈھدی تے کئی دہاڑے اوہ اوہدے کولوں لنگھدی رہی۔ اوہنے اوہدے میلے ہتھ پھڑ کے اوہدے بارے پچھیا پر اوس کجھ نہ دسیا۔ فیر اوہدے بال دا ناں پچھیا پر اوہنے اپنے بچے دا ناں وی نئیں سی رکھیا۔ کیوں جے اوہ اپنے آپ نوں انساناں وچ شمار ای نئیں سی کردی کہ اوہ اپنے بچے دا ناں رکھدی تے جد بچے دے پیو دا ناں پچھیا تے اوہنے چارے پاسے پھردے مرداں ول اشارہ کردیاں بے یقینی وچ دسیا کہ خورے ایہہ سارے ایہدے پیو نیں تے ایہہ گل جس کرب نال اوہ آکھدی اے اوہنوں اکھراں راہیں بیانیا نئیں جاسکدا۔

اک لاچار عورت مرداں دے معاشرے وچ انج اے جیویں ''گِدھاں دے جھُنڈ وچ کوئی سردار۔'' تے ساڈے اتھرو گواچ گئے نیں۔ ویکھن والی اکھ پتھرا گئی اے۔ اسیں بے حِس ہوگئے آں تے اللہ جانے کدوں ایہہ

بے حِسی مُکے گی۔ مُکے گی وی یا نئیں۔

ایس کہانی دے اخیر وچ عائشہ اسلم کہندی اے:

''ایہہ ساڈی خوش قسمتی وی اے تے بدقسمتی وی ایہو جیہی کہ اسیں سمجھن تے ناسمجھن دے کنڈے تے کھلوتے کھلوتے جیوندے آں تے مردے آں۔''(2)

کوک دا تیجا پڑا ''گھِبے''

گھِبے اکھر میرے لئی نواں لفظ اے تے جدوں تیکر کہانی دے سرنانویں دی جاچ نہ آوے، کہانی سمجھ وچ نئیں آوندی۔ ایس لئی میں ایس اکھر دا مطلب عائشہ اسلم ہوراں نوں پچھیا اوہناں موجب ''گھِبے'' دا مطلب اے ''روٹی دے ٹکڑ، جیہڑے جگہ جگہ ڈِگ جاندے نیں۔''(3)

ایس دا مطلب جانن توں بعد میرے لئی کہانی نوں سمجھنا آسان ہوگیا۔ اوس جھلّی نوں چُپ لگ گئی اے تے میں وی کئی دیہاڑے اوہدے کول چپ وٹ کے بیٹھ جاندی۔ اخیر اوہنے اک دیہاڑے چپ دا بوہا کھولیا تے اوس گل کرنی شروع کیتی کہ ''تینوں پتہ اے، میں سوہنی آں؟''(4)

پر زنانی دا سوہنا ہونا ضروری نئیں بس زنانی ہونا ای کافی ہے۔ پچھوں کھاندے پیندے گھر دی آں۔ جد میریاں بھیناں ویاہیاں گئیاں تے میں کلّی رہ گئی تے میں سکھیا کہ اپنے دُکھ دوجیاں کولوں لُکانے چاہیدے نیں۔ اوس نال گلاں کردیاں اوس بارے پچھیا کہ تیرے کِنے بھین بھرا نیں؟ اوس دسیا کہ میرے تن بھرا نیں۔ اک کھیتی کردا، اک فوج وچ تے تیجا انھّا اے۔

فیر اوس اپنی تعلیم بارے دسیا کہ اوہ پنج پڑھی ہوئی اے تے بعد وچوں مسیتے مولوی کولوں قرآن پڑھن لگ گئی۔ اوہنے دسیا کہ اوہ سکول وچ چنگی پڑھیاڑ سی پر مولوی دی تعلیم دی اوہنوں اُکا سمجھ نئیں آوندی۔ مائی دے کہن توں پڑھی جاندی سی۔ کیوں جے اوہ اپنی ماں دی گل من دی سی۔ فیر اوہنے آکھیا، میں موت توں بوہت ڈرنی آں۔ فیر اوس دسیا کہ مولوی اوس نوں رب دا کلام پڑھاندے پڑھاندے بندے دی جانکاری دے دتی تے اوس

نوں وقتوں پہلاں عورت بنا دتا۔ فیر اک نواز نامی مہمان نے وی اوس نوں ویاہ دا جھانسہ دے کے ورتیا تے اپنی لوڑ پوری ہون مگروں چلا گیا تے ہُن اینی کُو ورتی گئی آں کہ توں سوچ وی نئیں سکدی۔ میں کسے کڑی نوں ویکھ کے سوچدی ہاں کہ کِتے ایہہ وی میرے وانگ نہ ہوجاوے۔

اخیر اوہ اپنے آپ نوں ایہو جیہی روٹی دسدی اے کہ جیہدے بچے کھچے ٹکڑے ہر تھاں تے ڈِگے پئے نیں۔ ہر بندے اوہدے توں بُرکی لائی اے۔ رو رو کے تھک گئی اے، خورے کدوں تیکر کرلاندی رہوے گی۔ (5)

کوک دا چوتھا پڑا ''کہانی''

اوس دی کُرلاٹ سن کے مریم پچھیا تیرا ویاہ نہیں ہویا تے اوس دسیا کہ ماسی دے پُتر نال ہویا سی جیہڑا بہت سدھاڑ سی۔ اوہ اوہنوں بہت پیار کردا سی پر اوہ آپ اوس نوں پیار نئیں سی کردی کیوں جے اوہنوں یقین نئیں سی۔ حیاتی دیاں ٹھوکراں کھان مگروں مینوں یقین ہویا کہ اوہ سچا سی تے ہُن اوہ کِتے گواچ گیا اے تے لبھدا نئیں۔ اک ننان تے اک دیور سی۔ دیور کسے شے دا نشہ کردا سی پر لوک چنگے سن۔ مینوں لگدا سی کہ اوہ میرے نال کوڑھ، جھوٹ بولدا اے پر ہن مینوں پتا لگیا کہ کوڑی تے کچی تے میں آپ ہاں۔ ''میں آپ ہی لیکھ سڑی ہاں۔'' (6)

اپنی کہانی سناندیاں اوس دسیا کہ جے اوہ آپ ای چنگی نہ ہووے تے اوس دے بال کیویں چنگے تے سوہنے ہوسکدے نیں۔

> ''ہائے! کتنے ظالم لوکی ہن۔ ایہناں نے ظلم دا کوئی انت تے حساب نہیں۔ ہر بندہ اپنے تے ہوون والے ظلم تے زیادتی دا بدلہ دوجے انسان کول گھنیا اے تے لوکاں بدلے گھنن نی عادت پے گئی اے۔'' (7)

کوک دا پنجواں پڑا ''چوانی''

اوہنے ناچاہندیاں وی اوہدے کولوں پچھیا کہ توں فٹ پاتھ تیک کیویں آئی؟ جواب ملیا کجھ پتا نئیں۔ اوہ اک گندگی دا ڈھیر اے تے مرد اوس گندگی وچ ہتھ پاؤن توں کدی نئیں جھکدے۔ کیوں جے مرد روپیہ چُکن لئی گندی نالی وچ ہتھ پالیندے نیں تے اوہناں نوں کدی روپیئے لبھے، کدی ٹھیانی تے کدی چوانی۔ خالی ہتھ کدی

نئیں گئے تے ہُن اوس اک آخری چوانی سانبھی ہوئی اے تے جے اوہ چوانی وی نہ رہی تے فیر کیہ ہووے گا؟

''وت کیہہ تھیسی؟ وت کیہ تھیسی؟ ایس توں بعد اوس نا چہرہ ہک وڈا

سوال بن گیا۔ اوس نا سوال ساہ لیندا رہیا۔ اوکھے اوکھے ساہ!''(8)

کہانی دا آخری پڑا ''اُڈیک''

فٹ پاتھ تے بیٹھی ایس جھلّی لئی لوکاں کول ویلا نئیں۔ اوتھے تے ہور وی کئی شیواں سن تے اوہ جھلّی عورت اپنی جوانی نال ٹھنڈ دیاں راتاں وچ فٹ پاتھ تے ٹھِٹھر رہی اے۔ اوہدا رنگ چٹا، پیلا، رتا کسے اک رنگ دا نئیں تے اوہدی جوانی نیلی پے رہی سی۔ اوہدی حیاتی دے رنگ مُک چکے سی۔ اجیہے حالات ویکھ دیاں مریم رب نال شکوہ وی کردی اے تے سوچدی اے کہ ایہہ حالات رب آپ آکے ای سنوار سکدا اے تے اوہنوں اوس ویلے دی اُڈیک اے۔ کہندی اے:

''رب نوں مندیاں ہویاں میں نئیں مندی کہ رب نے اتنی کوجھی تے

بھیڑی دنیا اساں کوں کیوں تکائی؟''(9)

کوک دی دوجی کہانی ''کھلوتے پیر''

''کھلوتے پیر'' کتاب کوک دی دوجی کہانی اے۔ ایس کہانی دے ست پڑاؤ نیں تے دو کردار نیں:

1- چھوہر

2- جاتکی

کہانی دا پہلا پڑا

''بوہا'' مکالماتی انداز چھوہر تے جاتکی نکے ہوندیاں اکٹھے پڑھن جاندے سن تے جاتکی دے ماں پیونوں وہم سی کہ چھوہر وڈا ہو کے جاتکی نوں نسا کے لے جاوے گا۔ سکولوں واپس آندے، گلاں کردیاں دونواں نے اک دوجے نوں اپنا رب من لیا تے دونوں ہتھ وچ ہتھ پا کے ہسنے ہوئے چری چوں لنگھے جیویں دو بوہیاں چوں دو رب لنگھے تے فیر بوہا بند ہو گیا۔''(10)

کھلوتے پیر دا دوجا پڑا ''گستان''

چھوہر تے جانکی قبرستان کولوں لنگھدے نیں تے چھوہر جانکی نوں دسدا اے کہ اوہنوں گستان توں ڈر لگدا اے تے جانکی اوہنوں سمجھاندی اے کہ مرے ہوئے نیں، ایہناں کولوں کیہ ڈرنا تے فیر دونویں حیاتی تے موت دی حقیقت تے گل کردے نیں۔

گستان وچ بیٹھے ملنگ نوں ملنا چاہندے نیں پر جدوں اوہ اوہدے تیکر اپڑدے نیں تے پتا لگدا اے کہ اوہ وی مرگیا اے۔ اوتھے رہن والا اک نڈھا اوہناں نوں دسدا اے کہ ملنگ وی انسان سی تے بندے جیوندے تے مردے رہندے نیں۔ فیر جانکی آکھدی اے کہ اک ویلا آوے گا جدوں سارے مرجاون گے تے ہر پاسے گستان ای رہ جاون گے۔ رب آپے ویچے گا تے آپے ای کھائے گا۔

اج وی انسان رب بنے ہوئے نیں۔ بندہ بندے نوں ویچ تے خرید رہیا اے۔ اُمید اے کہ کدی چنگا ویلا آئے گا۔ (11)

کھلوتے پیر دا تیجا پڑا ''مرونجن''

گھر آوندی نوں ماں روٹی ٹکڑ پچھدی اے تے ماں دے پچھن تے دسدی اے کہ اوہ کیہڑے راہیں واپس آئی اے۔ اوہ دسدی اے کہ اوہ چری وچوں ہوندی ہوئی گستان چوں لنگھ کے آئی اے۔ ماں کہندی اے کہ تینوں اوتھوں آون توں میں ٹھاکدی وی آں، توں باز نئیں آندی۔ جانکی بالے ملنگ دی موت دا وی دسدی اے تے ماں نوں پچھدی اے کہ لوک مر کیوں جاندے نیں؟ ماں کہندی اے کہ ایہو ای حیاتی اے۔ قبرستان وچ تے بس جثّے نیں، روحاں عرشاں تے چلیاں جاندیاں نیں۔

جانکی پچھدی اے کہ جدوں اوہدا پیو مویا اوہ کِنے چِر دی سی۔ ماں دسدی اے کہ دو چونہہ مہینیاں دی سی۔ فیر ماں اپنی دِھی نوں سمجھاندی اے کہ جدوں سر دا سائیں مرجاوے تے سر ننگا ہوجاندا اے۔ مرد توں بغیر عورت اُکا بے آسرا تے ننگی ہوجاندی اے۔ اوس نوں بڑی سانبھ کے حیاتی لنگھانی پیندی اے۔ (12)

کھلوتے پیر دا چوتھا پڑا ''جھلے''

جانکی تے چھوہر دونواں نوں بابا ملنگ دی موت ویکھ کے تاپ چڑھ گیا کیونکہ دونواں اپنی حیاتی وچ پہلی وار کسے نوں مویا ویکھیا سی۔ اک دوجے دا حال پچھن توں بعد دونواں نوں عالماں جھلی دا خیال آیا کہ اوس نوں ملنا چاہیدا اے۔

عالماں اوہناں نوں اپنے کول نئیں آون دیندی کیوں جے اوہ بیمار سی تے اوس نوں نہ حکیم دوائی دتی تے نہ مولوی تویت دتا کیونکہ اوہ جھلّی سی تے جانکی سوچدی اے کہ جھلاّ ہونا کوئی جرم اے تے اوہ آپ وی جھلی ہوگئی۔ فیر سوچیا کہ سارے ای اپنی اپنی تھاں تے جھلے نیں۔ (13)

کھلوتے پیر دا پنجواں پڑا ''خالی ورقہ''

خالی ورقہ وچ جانکی تے چھوہر گلاں کردیاں اک دوجے نوں حیاتی دی حقیقت دسدے نیں کہ تقدیر تے کسے دا اختیار نئیں تے ساڈے ہتھ خالی ورقے وانگ نیں۔ ساڈے ہتھ وچ کجھ وی نئیں۔ (14)

کھلوتے پیر دا چھیواں پڑا ''دھرک''

چھوہر جانکی نوں اوہدے پچھن تے دسدا اے کہ اوہ دھرک مار کے سِدھی بچی توں بڈھی ہوگئی اے تے جانکی چھوہر نوں پچھدی اے کہ دوجے لوکی وی ساڈے وانگ بڈھے ہوجاندے نیں؟

جانکی آکھدی اے کہ توں تے میں اسی دونویں مُکے پئے آں تے جُثے بعدوں کدمٹی تھلے جاون گے تے مٹی نے ساہنوں کجھ دینا نئیں بلکہ مٹی ساڈے توں لینا چاہندی اے۔ ایہہ ساہنوں کھا کے وی بھُکی رہوے گی تے حیاتی دے رازاں دی کھوہ وچ رہندیاں اک دوجے لئی دُکھاں توں بچن دی دعا کردے نیں۔ (15)

ستواں پڑا ''کھلوتے پیر''

چھوہر پردیساں توں پرت کے آوندا اے تے جانکی گاون گاندی اے:

پانی پتلے وانے نیں

وچ پردیساں نے

دیوں چِر کے لانے نیں۔''(16)

چھوہر جانکی نوں دسدا اے کہ اوہدا دل گراں وَل ای رہیا، تاں کر کے اوہ پرت آیا تے جانکی چھوہر نوں پچھدی اے کہ توں مینوں کیویں پچھانیا؟ چھوہر اوہنوں دسدا اے کہ اوہدی خوشبو توں جد چھوہر جانکی توں پنڈ دا حال پچھدا اے تے اوہ کہندی اے کہ اوہدا بُت تے ایتھے اے پر روح کِتے ہور اوہدا جُثہ کِتے کھلر گیا اے جیہدی وجہ توں اوہ دوجیاں توں ای نئیں سگوں اپنے آپ توں وی بے خبر اے۔ انسان دا وجود اوہدے پیراں تے ای کھلوتا اے۔ جُثے اوہناں پیراں دے غلام نیں تے اوہ اپنی ماں وانگ اِکوتھاں تے کھلوتی اے تے حیاتی بے مقصد گزار رہی اے۔(17)

کوک دی تیجی کہانی ''قبراں جیوندیاں رہن''

کہانی سناندیاں اوہ دسدی اے کہ ہُن اوہدی حیاتی سیال، موت تے گستان دے دوالے گھمدی اے۔ ایس قبرستان وچ مینوں اوہ لے کے آیا جیہڑا مینوں حیاتی نظر آندا سی۔ اک زنانی اوہنوں اک وار ملی، فیر گواچ گئی۔ اسیں دونویں ہسپتال وچ سی تے سیال نے میرا بچہ میرے توں کھوہ لیا تے اوہنوں کوئی ہور بچہ دے دتا جس نوں اوہ ہسپتال دے باہر سٹ کے پتہ نئیں کتھے ٹر گئی۔ لوک مینوں ''جھلی'' آکھدے نیں تے میرا پُتر مینوں قبرستان تک لے آیا تے ہُن میرا جینا مرنا قبرستان وچ ای اے۔

''وسدے شہر اُجڑ جاندے نیں، پر قبراں ہمیش وسدیاں رہندیاں نیں۔''(18)

کہانی ''قبراں جیوندیاں رہن'' دا پہلا پاٹ ''سیالا تے گستان''

اوہ سیال دے آون تے ناخوش سی۔ اوس سوچیا کہ لوگ گرم کمریاں وچ رہندے نیں تے اوہدے کول سر چھپاون لئی تھاں نئیں۔ جینا ہر صورت وچ سزا اے۔ فیر اوہ سوچدی اے کہ اوہدی ماں اوہنوں جمن لگیاں مر گئی۔ وچاری اپنے جُثے دے زہر نال ای مر گئی ہووے گی۔ کیوں جے اک زنانی ذات نے دوجی نوں جمیا سی۔ ساری

حیاتی ننگیاں ای لنگھ گئی۔ کدی لوکاں اکھاں نال تے کدی ہتھاں نال ننگا کیتا تے ہُن شرم ای مُک گئی اے۔ (19)

سیالا تے گستان نمبر 2

ایس حصے وچ اوہ اپنی نندیا کردیاں آکھدی اے کہ لوگ اوہنوں منگتی کہندے نیں پر میں تے کدی کسے کولوں کجھ نئیں منگیا تے بوہت مرداں اوہنوں زہر دتا، حیاتی دا زہر۔ تے اوہ اک بندے دی تعریف کردیاں آکھدی اے کہ توں اُنج دا نئیں جیویں باقی نیں۔ میں اجیہی ننگی زنانی کہ میرے توں تے عورتاں وی سر کج کے لنگھدیاں نیں۔ حیاتی دے رولے وچ کن پئی آواز نئیں آوندی تے ایس شور وچ صرف چُپ اے۔ (20)

سیالا تے گستان نمبر 3

لوکی مرن والے بندیاں توں ڈردے نیں تے موت توں کدی وی نئیں ڈرنا چاہیدا۔ فیر اوہ خون دے الزام وچ پھڑی گئی تے سوچدی رہی کہ اوہ تے پہلے وی قید وچ ای سی ''حیاتی دی قید، ایس توں وی وڈی قید۔'' (21)

سیالا تے گستان نمبر 4

اک بندے نے اوہنوں آکھیا کہ اوہ اوس نوں جیل چوں چھڑا دیوے گا پر اوہ اوہدے بدلے اوہدے دوجے ساتھیاں نوں چھڑائے گی۔ پر اوہ کیوں چھڑائے گی؟ پر اوہ کیوں چھڑائے گی؟ اوہ سوچدی اے۔

فیر اوہ سوچدی اے کہ اوہدے اندر اوہدی نہ پیدا ہوون والی اولاد دا اِک وڈا قبرستان اے۔ کئی سیال اوہدے سرگی ویلے توں ادھی رات تک کنبدیاں لنگھ گئے۔ سرگی ویلے پھانسی دا فیصلہ موڑ لیا گیا۔

اوہ سوچدی اے کہ پتا نئیں ہن کس دے جُثے وچوں سیال دی ٹھنڈ لنگھے گی، اندر تیک روح کنبے گی۔ کوئی اگ ای بال دیوے۔ ٹھنڈے موسم وچ، ٹھنڈے جسم دے ٹھنڈے جذبیاں نوں اگ دی لوڑ اے۔ (22)

چاء دی پیالی

کہانی ''چاء دی پیالی'' دے 10 موڑ نیں:

1- جواب 2- ادھی پیالی 3- گنجھل

4- مجبوری 5- سوال 6- چور

7- میلی چدّر 8- تاریخ 9- بھجی عورت

10- کہانی دی کہانی

1- جواب:

جواب دی مرکزی کردار ''نوراں'' ڈھلدی جوانی تے سوہنے جُثے دی مالک اے۔ ایہہ چاء دی پیالی مُکن تے نئیں آرہی سی۔ ارسلان نے نوراں دی پیالی پیون دی کوشش کیتی۔ نِرا ارسلان ای نئیں سگوں ہر مرد نے ایہہ کوشش کیتی۔ ارسلان نوں لگدا سی کہ اوہدے سوا سارے بندے نوراں نوں گھُٹ گھُٹ پی چکے نیں۔

ایس غم نے اوہدی نیندر کھولئی۔ ارسلان اپنی ماں نوں سدیا تے نوراں نال ویاہ کرلیا۔ منہ وکھائی وچ ہیرے دی انگوٹھی وی دتی پر اوہدے ایس سوال نے نوراں دے منہ اُتے جندرے مار دِتے کہ دس توں کِنے لوکاں وچ اپنا آپ ونڈ بیٹھی ایں؟

ارسلان پچھیا کہ توں چپ کیوں کرگئی ایں تے جواب وچ نوراں آکھیا کہ چپ نئیں وٹی، اوہ بندے انگلاں تے نئیں گِنے جاسکدے۔ سویرے وڈی کاپی لیا دیویں، میں لکھ دیواں گی۔ پر اوس نے جواب سویر ہون توں پہلاں خودکشی کرکے دے دتا۔ کم کرن والی عورت نوں لوگ فاحشہ ای سمجھدے نیں تے اک گلوں سچ ای اے کہ ایس چاء دی پیالی دا اک گھٹ ہر کوئی لیندا اے۔ (23)

2- ادھی پیالی:

کہانی وچ اوہنوں منصور بھائی نے کسے پرستار نال ملوایا تے ملاقات محبت وچ بدل گئی اوہ پرستار پہلوں ای ویاہیا ہویا تے بال بچیاں والا سی۔ پر کدی وی اوہنے اپنے گھر والیاں لئی اپنائیت دا اظہار نہ کیتا تے اوہنوں اوس پرستار دی عادت ہوگئی۔ اوہدیاں ساریاں عادتاں وی اپنا بیٹھی سی۔ اوسے برانڈ دا سگریٹ، اوہدی طرح ادھا کپ چاء چھڈن دی عادت۔

اوہ اوہنوں اپنی کسے لکھی کہانی وانگ ورت کے چھڈ گیا، جیویں کہانی لکھی، لکھ کے کٹ دتی تے پھاڑ کے پُرزہ پرزہ کر کے ہوا وچ کھلار دتی۔ تے اوہ اوہدے پچھے ''ادھی پیالی'' چاء وانگ رہ گئی۔

پرہن اوہ ادھی پیالی چاء تے ادھی ہنجواں نال بھر گئی۔ اوہ ادھی چھڈی ہوئی ادھی پیالی۔ (24)

3- **گنجھل:**

کہانی دی طرز آپ بیتی وانگ اے تے عائشہ اسلم لکھدی اے کہ اوہ کسے بندے نوں اوس ویلے ملی جدوں اوہ سرکاری افسر سی تے جیہدے ذریعے ملی اوہ کوئی چنگا بندہ نئیں سی۔

دو اِک ملاقاتاں بعد اوس بندے میرا ہتھ پھڑ لیا تے مینوں کجھ گڑ بڑ جیہی لگی۔ فیر پتا نئیں اوہ کتھے گواچ گیا۔ فیر مدت بعد کسے کانفرنس وچ ملیا، فون نمبر، اَتا پتا وی دتا تے ملن دی دعوت وی دتی، پر میں نہ گئی۔ جدوں اوہنوں پتا وی سی کہ عباس نال میرا ویاہ ہون والا اے، اوہنے اوہدے اگے میری تعریف کیتی۔ لاہوروں کراچی دی Return Ticket وی دتی۔

ہُن میں چاہندی ہاں کہ عباس دے سامنے اوہنوں مِلاں تے اوہدے اندرنوں جان سکاں تے اپنے سوالاں دے جواب لبھ سکاں۔ (25)

4- **مجبوری:**

عائشہ اسلم دی ایس کتاب ''کوک'' وچ ساریاں کہانیاں ای آپ بیتی طرز وچ لکھیاں گئیاں نیں۔ ظہور اک اداکار سی تے اوہ آپ لکھاری۔ دونواں دی ملاقات ہوندی اے۔ اوہ ظہور نوں بطور اداکار پسند کردی سی۔ اوہ وی مینوں بطور لکھاری پسند کرداسی۔ واپسی تے چیزاں سمیٹدیاں اوہنوں اک کارڈ ملیا جیہدے تے لکھیا سی:

"She! This is for you"(26)

اوہدیاں ظہور نال بڑیاں ملاقاتاں ہوئیاں تے ایہنوں اوہدے نال چاء پینا چنگا لگدا سی تے جیہڑا بندہ چنگا نا لگے، اوہدے نال کوئی چاء کیویں پی سکدا اے۔ (27)

5- سوال:

عائشہ اسلم کہانی شروع کردیاں ای لکھدی اے کہ ایہہ اوہدی اپنی کہانی اے۔ جدوں اوہ ریڈیو تے ٹیلی ویژن وچ کم کررہی سی تے اپنا ناں ''شہناز'' لکھدی اے۔ دس ورہیاں توں غربت مُکاون لئی کم کررہی سی۔ پہلی نظم ''اکلاپا'' تے پہلی کہانی ''فیصلہ'' لکھی۔ ''سنگھم''، تنظیم وچ ذہنی مریضاں لئی کم وی کردی رہی۔ اکٹھیاں کم کردیاں سب نے اکٹھیاں چاء پین دا فیصلہ کیتا۔ تے ایہہ معاہدہ کسے کاغذ تے نئیں ہویا، ساڈے دلاں وچ ہویا۔

ہُن تیکر 24 ڈرامے کرچکے سی تے 25 ویں ڈرامے وچ سب دے اصرار نال اوہناں کم کیتا۔ میری ماں نے وی ڈرامے وچ کم کرن دی اجازت دے دتی تے اک چاء دی پیالی تے معاہدہ کیتا تے دوجی تے توڑ دتا۔ کیوں جے آخر مینوں گھر وچ رہنا اے تے معاشرے دے حساب نال جھوٹ سچ تے ہر پاتر نال حیاتی گزارنی اے تے مشہور لوکاں نوں ہر ویلے ''پُل صراط'' تے ٹُرنا پیندا اے۔ (28)

6- چور:

کہانی وچ کسے دا ناں نئیں لیا گیا، بس کسے دا حوالہ دیندیاں لکھیا اے۔ اوہ ہر کُڑی نال جھوٹ بولدا سی۔ اوہنوں خاص ہوون دا یقین دواندا سی۔ اوہنوں وی اوہ چکر دے گیا حالانکہ اوہ جاندی سی کہ اوہ چور اے، فیر وی اوہدی جنج دا انتظار کردی رہی۔

پتا نئیں ایہو جیہے ''چور'' ڈردے کیوں نئیں کہ جدوں کدی پھڑے گئے، فیر کیہ ہووے گا؟ (29)

7- میلی چدّر:

روبی، دوست انور

رانگ نمبر توں روبی نال دوستی، فیر اوہنوں اپنے جال وچ پھساون دی چال تے فیر بستر تک لیاون دیاں چالاں۔ مرد تے عورت دی فطرت دا گوڑھا مشاہدہ کہ عورت مظلوم مرد دی مدد لئی بڑی چھیتی دل پگھلا لیندی اے تے مرد عورت دا جسم حاصل کرن لئی بڑا کمینہ، گھٹیا تے خودغرض بن جاندا اے تے ایہہ بھُل جاندا اے کہ کوئی ہور مرد اوہدی اپنی بھین نوں وی ایسے طرح پھسا کے جال پاسکدا اے۔

روبی دے نال ملاقات دے انتظار وچ اوہدی نظر اک ہور کُڑی تے پئی تے ہن روبی دی تھاں اوہ کڑی بوہتی بھا گئی۔ اوہنوں لبھدا رہیا۔ اوس کڑی دا ناں گُل سی۔ اک دن ملی تے قریب آ گئی پر اوہ کڑی اوس نوں منن توں انکاری سی کہ اوس فریب وچ اوہدی کوئی سانجھ سی۔ اوہ اوہنوں حیران کر کے چلی گئی تے اوہ اپنیاں گھمن گھیریاں وچ کھلوتا رہ گیا کہ اوہ کُڑی سی کہ اگ۔ (30)

8- تاریخ:

ہر کہانی وانگ ایہہ وی آپ بیتی اے۔ کہانی وچ اوہ ہمیش وانگ کیک تے موم بتی بال کے گانے گا رہی سی تے ایہہ اوہدی سالگرہ نئیں سی۔ سگوں ایہہ اوہ تاریخ سی جدوں اوہ جمیا سی، جیہنے اوہنوں پہلی وار پاکیزہ اکھیاں نال تکیا سی۔ جیہنوں وِچھڑیاں وی زمانے ہو گئے سن۔

فیر اوہ اپنے ملازم نوں ادھی پیالی چاء دا آکھدی اے تے اوہ پوری پیالی لے آوندا اے۔ فیر اوہ غصے وچ ادھی چاء دی پیالی ڈول دیندی اے تے نالے چیخدی اے کہ تینوں کیہ پتا ہووے کہ ادھی پیالی دا سواد کیہ اے؟ اوہدیاں ساریاں تاریخاں اوس اک تاریخ اُتے جمدیاں نیں۔ جیون مرن دی تاریخ۔

عورت نوں میلی اکھ نال ہر مرد ویکھدا اے، پر اوہ مرد اوہدی روح تیکر کھولیندا اے جیہڑا اوہنوں نیک جذبیاں تے پاکیزگی نال تکے۔ (31)

9- بھجی عورت:

ایس کتاب ''کوک'' دی ہر کہانی آپ بیتی دا تاثر دے رہی اے۔ انج جاپدا اے جیویں لکھارن ناں یا حوالہ بدل کے اپنے ذاتی تجربے دسن دی کوشش کر رہی سی۔

اوہ مینہہ وچ بھجی، ریاض دے دفتر گئی۔ اوتھے چاء پیتی، گلاں باتاں کیتیاں، اک چاء ہور منگ کے پیتی۔ جیویں اپنا آپ لبھن لگی ہووے تے فیر چاء پی کے اُٹھ کھلوتی۔ جمیل نے اُٹھن لگیاں آکھیا کہ دھیان نال، کِتے بعد وچ بھجی کڑی دی کہانی نہ لکھنی پے جاوے۔ راہ وچ اپنے آپ نال گلاں کردیاں سوچیا کہ مینوں حیاتی سوکھی نئیں لبھی، بھاویں راہ وچ ہزار لوگ مدد کرنا چاہون کہ گڈی وچ بیٹھ جاؤ، بھج جاؤ گے پر اصل وچ اوہ اکلّی اے۔

حیاتی دی ہر اوکڑ وچ اکلّی اے۔ اوہدے بارے سارا کجھ جانن والے وی اوہدے بارے کجھ نئیں جاندے، جیویں مینہہ وچ ہر بندہ اکلا اے، اوہ وی حیاتی دے مینہہ وچ اکلی بھج رہی اے۔ (32)

10- کہانی دی کہانی:

اپنے کرداراں نوں اپنی کہانی سناوندیاں، اپنے کرداراں ول چاء پیندیاں تکدی اے۔ چاء دی پہلی پیالی دے کردار ارسلان ول تکدی اے، اوہو ارسلان جِنے چِکڑ رنگی نوراں نوں اک سوال دے جواب لئی موت دی شکل تکن لئی مجبور کیتا سی۔

مینوں تے ہر کہانی آپ بیتی لگدی اے۔ پر ''کہانی دی کہانی'' وچ عائشہ اسلم ہوراں آپ تسلیم کیتا اے کہ ایہہ آپ بیتی اے۔ فیر عائشہ نوں چاء دی دوجی پیالی دا کردار کہانی کار نظراں اگے گھمدا نظر آوندا اے جیہڑا اوس عورت نوں اپنی عادت پا کے چاء دی ادھی پیالی وانگ چھڈ جاندا سی۔

فیر عائشہ اسلم آپ من دی اے کہ کدی کدی اوہ آپ کہانی دا کردار بن جاندی اے۔ اوہنوں وارو واری اپنیاں کہانیاں دے سارے کردار یاد آوندے نیں۔

دراصل عائشہ نے ایہہ کہانیاں عورت دے مسائل، اوہدی روح دے زخم، ادھورے خواب، ان ڈِٹھیاں حسرتاں، ٹھنڈی اگ تے ہتھ سیکدی عورت، عورت دی گنجھل وار شخصیت دی عکاسی کردیاں نیں۔ ''کہانی دی کہانی'' وچ اوہناں اپنے کرداراں دیاں خوبیاں تے مسائل اک پلیٹ وچ پا کے چائے دے کپ نال بُرکی بُرکی کر کے کھادے نیں تے چُسکی چُسکی پیتے نیں۔ (33)

ک۔ کُوک دِلا، متاں رب سُنے درد منداں دیاں آہیں ھو
سینہ میرا درداں بھریا، اندر بھڑکن بھاہیں ھو

حوالے

1- عائشہ اسلم: کُوک؛ برکی آرٹ پرنٹرز، لاہور، 1986ء، ص:10

2- اوہی، ص:14

3- عائشہ اسلم: ٹیلیفونک رابطہ؛ 15 جون 2021ء، شام 5 وجے

4- عائشہ اسلم: کُوک؛ برکی آرٹ پرنٹرز، لاہور، 1986ء، ص:15

5- اوہی، ص:18

6- اوہی، ص:20

7- اوہی، ص:22

8- اوہی، ص:26

9- اوہی، ص:28

10- اوہی، ص:38

11- اوہی، ص:45

12- اوہی، ص:47

13- اوہی، ص:60

14- اوہی، ص:64

15- اوہی، ص:65

16- اوہی، ص:71

17- اوہی، ص:74

18- اوہی،ص:80

19- اوہی،ص:83

20- اوہی،ص:84

21- اوہی،ص:87

22- اوہی،ص:91

23- اوہی،ص:98

24- اوہی،ص:104

25- اوہی،ص:107

26- اوہی،ص:112

27- اوہی،ص:114

28- اوہی،ص:115

29- اوہی،ص:119

30- اوہی،ص:128

31- اوہی،ص:129

32- اوہی،ص:137

33- اوہی،ص:140

تریجا باب

عائشہ اسلم دیاں نثری لکھتاں

(ii) لکھ سوال تے کلّی میں

لکھ سوال تے کلّی میں

عائشہ اسلم دی اک پنجابی کتابڑی ''لکھ سوال تے کلی میں'' پہلی وار اکتوبر 1986ء نوں ''ھناء'' پبلشرز لاہور توں چھپی۔اس کتابڑی دے کُل صفحے 16 نیں۔ایس کتاب وچ عائشہ اسلم اپنے آپ نال سوال کردی اے۔پنجابی نثر وچ ایہ اک نویکلی صنف دا وادھا اے۔ایہ صنف اک قسم دا Monologue اے۔جیہدے راہیں لکھارن نے بظاہر تے اپنے اندر دیاں وچاراں نوں سوکھے ڈھنگ نال پیش کیتا اے پر ایہ وچار اکلی لکھارن دے ای نہیں۔سگوں اوس سمے دے ہر انسان دے نیں۔ایہ کتابڑی اپنے آپ نوں سیہانن دا اک عمل اے جیہدے وچ لکھارن تے پڑھنہار اپنی اپنی ہِت موجب اپنے آپ نوں سمجھدے نیں۔پر لکھارن دا کمال ایہ ہے کہ لکھارن ایس سمجھ نوں منفی شکل نہیں دیندی بلکہ مثبت عمل ول اُبھاردی اے۔

ایس کتاب دی لکھارن عائشہ اسلم ''پہلی گل'' وچ ای ایس کتاب بارے گل کردیاں کہندی اے:

> ''سوال تے لکھ نیں، کروڑ نیں پر ایہناں سوالاں نوں پُچھن دی اجازت مینوں نئیں۔ بوہت سارے سوال میں کروی نئیں سکدی کہ سچ بولدے بولدے، لکھدے لکھدے میں ہُن تھک گئی آں۔ ہر پاسے جھوٹ ای دِسدا اے۔ میرے ورگے لوک کتھے نیں؟ ہر سوال دے جواب سامہنے اک ہور سوال جھاتی پاؤندا نظر آؤندا اے۔
>
> ہر شے دی زیادتی توں اسیں گھابر جاندے آں۔ ایسے لئی اجے اوہو سوال بوہت نیں۔ اج ایہناں وچوں اک وی جواب مینوں مل جائے یا تہانوں تے اک سوال گھٹ جائے گا۔ جتھے اپنے گھاٹے اسیں سانبھ کے بیٹھے آں، اوتھے کجھ ہور سہی۔

آؤ درد ونڈایئے تے سچ بولن، لکھن تے ورتن دی عادت پایئے تے
بھُلیاں گلاں یاد کریئے۔ جے ہر شے دا چیتا وِسر گیا تے اک دن
اسیں سارے ای چیتے بن جاواں گے۔ اوس گھڑی توں پہلاں ای
اپنے اصل ول پرت آیئے۔!!! (1)

جیویں ظفر اقبال ہوراں نے اک انٹرویو دے دوران ایہہ گل کیتی پئی:

''صرف رونا دھونا ہی زندگی نہیں ہے۔ باقی چیزیں بھی زندگی کا حصہ
ہیں۔ وضو کر کے، مصلّے پر بیٹھ کر غزل کہنا بھی ہرگز ضروری نہیں ہے۔
شاعری میں مزاح، شگفتگی اور پھکڑ پن بھی ہوسکتا ہے کیونکہ زندگی
بہت متنوع ہے۔ اس لیے جیسی زندگی ہے، شاعری بھی ویسی ہونی
چاہیے۔ زندگی کے جتنے رنگ ہیں، اُتنے ہی رنگ شاعری کے بھی
ہوتے ہیں۔'' (2)

ایسے طرح عائشہ اسلم نے وی کلّیاں ہو کے وی اوہو سوال کیتے جو زندگی نے اوہناں نوں دِتے۔ زندگی دیاں دِتیاں بجھارتاں نوں اوہ سمجھنا وی چاہندی اے پر ہر سوال دے جواب وچ اک ہور سوال سامہنے آ کھڑا ہوندا اے۔

آپے لائیاں کُنڈیاں میں تے
آپے کھچدا ہیں ڈور'' (3)

پہلی گل:

ایس کتاب ''لکھ سوال تے کلّی میں'' دی لکھارن پہلی گل وچ ای سانوں ایہہ دس پاؤندی اے کہ اوہ اپنے کروڑاں سوالاں دے جواب پئی لبھدی اے۔ ایہدے سرنانویں وچ اوہ اٹھ سوال پچھدی اے:

پہلا سوال:

پہلے سوال وچ لکھارن عائشہ اپنے بابل کولوں سوال کردی اے کہ بابل میں اپنی حیاتی دی سزا تے بددعا

تے پُرے دی ہوا وی آپو آں۔ ایس وچ اوہ اکلاپے دا شکوہ کردی وکھالی دیندی اے۔ اوہ اپنے جمن نوں وی اک دُکھ تے صدمہ بنا کے وکھاندی اے۔ احساسِ محرومی وی اوہدے وچ موجود اے تے اوہ ایہہ سوال کردی اے کہ ایس بے حِس تے مفاد پرست معاشرے وچ اوہ کس نوں اپنے دل دا حال سناوے۔ اوہدا دُکھ شکوہ تے تکلیف بن کے اوہدے ہونٹاں اُتے آ گیا۔ (4)

دوجا سوال:

دوجے سوال وچ عائشہ مایوسی دا شکار اے۔ اوہ لوکاں کولوں سوال کردی اے کہ جدوں بندہ حیاتی دیاں اوکڑاں وچوں لنگھدا ہویا مایوس ہوجائے تے فیر اوہ کیہ کرے۔ اوہ اُداسی دی اوس منزل اُتے اپڑ چکی اے جتھے دن تے شام اپنے آپ گزر رہے ہوندے نیں۔ ویلا آپ ای تیزی نال گزر رہیا ہوندا اے تے ایس ویلے دے گزرن وچ بندے دی اپنی کوئی مرضی شامل نہیں ہوندی تے چپ چُپیتا سبھ کجھ ویکھ رہیا ہوندا اے۔ (5)

تیجا سوال:

ایہدے وچ مصنفہ آکھدی اے کہ ''حیاتی اجیہا وعدہ اے جیہڑا خورے کس نے کیہدے نال کیہڑے ویلے کیتا سی۔'' اوہ حیاتی نوں اک قید سمجھدی اے تے ایہدے توں آزادی چاہندی اے۔ اوہنے حیاتی دے دُکھاں نوں بھُل کے نویں زندگی کیویں وساری اے۔ ساڈے کولوں سوال کردی وکھالی دیندی اے۔ (6)

چوتھا سوال:

ایہدے وچ اوہ زنانیاں تے اکلاپے تے تنہائی بارے گل کردی اے کہ ہر کُڑی ہر زنانی دی شام اُداسی دیاں بانہواں وچ روندیاں لنگھدی اے۔ ہر کڑی دی اِکو دُکھ بھری کہانی ہوندی اے تے پر اوہ ہر سویر کس طرح دنیا تے کمّاں وچ اپنے آپ نوں مصروف کرلیندی اے۔ ایہہ ہمت اوہدے وچ کس طرح آجاندی اے۔ (7)

پنجواں سال:

ایہدے وچ اوہ وِچھڑیاں کونجاں دا ذکر کردی اے کہ جیویں کونجاں دُکھاں توں تنگ آ کے دیس چھڈ کے

پردیس جاندیاں نیں ایس طرح بندے وی پردیس چلے جان تے فیر مڑ کے نہیں آوندے۔ (8)

بھانویں ڈاروں کونج وِچھڑ کے عمراں تائیں کُرلاندی اے

وِچھڑی کونج تے یاد نئیں آوندی کدی وی اُڈدیاں ڈاراں نوں

چھیواں سوال:

ایہدے وچ اوہ علامتی شیواں نال گل کردی اے۔ جنگل تے پکھیرو دا ذکر کردی اے کہ اوہ اُداس ہو کے کتھے چلا گیا اے۔

اوہ رُکھ دی مثال دیندی اے کہ ساڈی حیاتی رُکھ دی طرح اے۔ اساں صرف قربانیاں دیندیاں اے۔ ایس حیاتی تے دُکھاں دی قیدتوں سانوں کدوں رہائی ملے گی۔ بھاویں کجھ چرلئی ہووے پر اوہ آزادی چاہندی اے۔ (9)

ستواں سوال

ایہدے وچ اوہ حیاتی نال شکوہ کردی اے کہ میں تے حالے اک گھُٹ ہی پیتا تے فیر میری حیاتی وچ ہنیری آ گئی۔ ساری عمر پاگل ہتھاں وچ میں اپنا آپ وی بھُل گئی۔ دناں دے مٹھے سواد وی ہو گئے کسیلے تے شاماں دی پریت وی درد وچھوڑا بن گئی۔ کون آئے گا جیہڑا اوہدے سارے سوالاں دے جواب دیوے تے اوہدے دُکھاں دا بھار لاہوے۔ (10)

اٹھواں سوال:

ایہدے وچ عائشہ نے ایس منافق معاشرے دا عکس سانوں وکھایا اے۔ اوہدے سوال ہر بندے دے دِل دی آواز نیں سگوں حساس تے انسانیت نال محبت رکھن والے سچے بندے دے سوال نیں۔ اوہ معاشرے دے ہر کوجے پہلو اُتے چانن پاوندی اے۔ اوہ آکھدی اے عورت تے مرد دونویں ظالم وی نیں تے مظلوم وی۔ حاکم وی تے محکوم وی۔ ''فیر الزام کسی اک اُتے کسراں آجاندا اے؟'

ایہناں سارے سوالاں تے کئی جواب وی ہوسکدے نیں تے ایہہ وی کہ کوئی وی جواب نہ ہوئے۔ لکھارن نے حیاتی دیاں ساریاں تلخ حقیقتاں اُتے چانن پایا اے تے اک معصومانہ سوال کیتا اے کہ ہر بندہ اپنی مرضی نال کیوں نہیں جی سکدا؟ (11)

حوالے

1- عائشہ اسلم: لکھ سوال تے کلّی میں؛ حنا پبلشرز، 22 غالب کالونی سمن آباد، لاہور، یکم اکتوبر 1986ء، ص:6

2- ظفر اقبال: انٹرویو؛ اخبار دنیا

3- عائشہ اسلم: لکھ سوال تے کلّی میں؛ حنا پبلشرز، 22 غالب کالونی سمن آباد، لاہور، یکم اکتوبر 1986ء، ص:3

4- اوہی، ص:7

5- اوہی، ص:9

6- اوہی، ص:10

7- اوہی، ص:11

8- اوہی، ص:12

9- اوہی، ص:13

10- اوہی، ص:14

11- اوہی، ص:15-16

تریجا باب

(iii) سلاخوں سے اِدھر

سلاخوں سے اِدھر

ایہہ کتاب اُردو زبان وچ لکھی گئی اے تے 31 کہانیاں دا مجموعہ اے۔ ایہدے وچ نثر، شاعری تے ناولٹ شامل نیں۔

''سلاخوں سے ادھر''.....مختصر تعارف:

ایہہ کتاب 1988ء وچ پہلی واری ایچ وائی پرنٹرز لاہور توں چھپی۔ ایہہ عائشہ اسلم دا 31 کہانیاں اُتے مشتمل مجموعہ اے۔ جیہدی پہلی کہانی نظمائی انداز وچ لکھی گئی اے تے آخری کہانی کتاب دے سرنانویں اُتے اے یعنی ''سلاخوں سے اِدھر'' عائشہ اسلم دی ایس کتاب وچ جیہڑی اُردو وچ لکھی گئی اے کجھ ایہو جہیاں حقیقتاں تے چانن پایا گیا اے جیہڑیاں ساڈے معاشرے دا ناسور نیں۔ ایس توں علاوہ عورتاں مرداں دے مختلف رویے دسّے گئے نیں۔ ایس کتاب ''سلاخوں سے اِدھر'' وچ عائشہ اسلم پہلی کہانی وچ ای ''کہانی کی کہانیز'' لکھدی اے۔

ایس نظمیہ کہانی وچ اوہ دسدی اے پئی کہانی کیہ اے؟ عائشہ اسلم لکھدی اے کہ:

> ''کہانی ہر آنکھ میں، ہر دل میں رہتی ہے۔ کہانی تنہائی کی شریک ہے۔''(1)

عائشہ اسلم آپ کہندی اے:

> ''میری ہر نظم میں کہانی ہے اور ہر کہانی میں نظم ان سب صورتوں میں اپنا آپ لکھتی ہوں۔''(2)

فیر عائشہ کہندی اے:

> ''میں کہانی نہیں لکھتی کہانی مجھے لکھتی ہے۔''(3)

ایس پہلی کہانی دے اخیر وچ لکھدی اے:

''کہانی صرف کہانی ہے جو ہمیشہ ادھوری رہ جاتی ہے
یا پھر سطروں کے درمیان کہیں کھو جاتی ہے۔'' (4)

''کہانی کی کہانی''

ایہہ کہانی مصنفہ نے نظم دے انداز وچ لکھی اے تے کہانی دا رشتہ ڈھیر ساریاں شیواں نال ملایا اے جیہدے وچ اوہ نظم ادھوری، عکس، مدت، آسمان، خاموشی، زندگی، موت، اذیت، انتظار، درد، خوشی، دیوار، سمندر، روح تے خوشبو ورگیاں مثالاں راہیں بیان کیتا اے۔ اصل وچ کہانی لکھارن تے قاری دا رشتہ اے۔

ادھورے خواب

ایہدے وچ مصنفہ نے دو چڑیاں دی علامتی کہانی دسّی اے، جیہدے وچ اوہ چڑیاں آزادی دی خواہش رکھدیاں نیں تے اوہناں اُچی پرواز دا شوق اے۔ دونوں چڑیاں اُڈدیاں نیں تے آسمان وچ ہوا، سورج، چن، بادل سب دے وکھرے وکھرے روپ ویکھدیاں نیں۔ فیر اوہناں وچ چانن بنن دی خواہش جمدی اے تے اوہ بجلی دی تار اُتے بیٹھ جاندیاں نیں۔ فیر آندھی آوندی اے تے چڑیاں مر جاندیاں نیں۔ چڑیاں کرنٹ لگن نال مردیاں نیں تے سارے محلے دی بجلی چلی جاندی اے تے سب لوکاں نوں اپنے ضروری کماں دی فکر اے کسے نوں وی اوہناں چڑیاں دے مرن دا دُکھ نہیں۔ ایس کہانی وچ انساناں دی خودغرضی اُتے چانن پایا گیا اے۔ (6)

گیلی مٹی

ایہدے وچ چھوٹے بچے دی معصوم خواہش دسی اے کہ اوہ گیلی مٹی وچ گلاب کھِلانا چاہندا۔ اوہ اپنی مس نوں خوش کرن واسطے پھول کھِلانا چاہندا اے۔ اوہ وڈے ہو کے مس نال شادی کرنا چاہندا اے تے اوہنوں پتہ وی نہیں کہ اوہ مس ہوائی جہاز وچ بیٹھ کے کسے ہور دی خوشبو بن گئی اے۔

لکھارن دسدی اے کہ خوشبو صرف پھول دی نہیں ہوندی کجھ انساناں دے اپنے وجود تے کرداراں دی وی ہوندی اے جیہڑی ہمیشہ قائم رہندی اے ساڈے ذہناں تے سوچاں وچ۔ (7)

خوشبو

ایس کہانی وچ انج محسوس ہوندا اے کہ مصنفہ اپنی حیاتی دے سچے واقعات بیان کر رہی اے۔ ایس کہانی وچ اک نوجوان اوہدے وجود دی خوشبو دی تعریف کردا اے تے شادی دی خواہش دا اظہار کردا اے پر اوہ کسے ان دیکھی منزل ول نہیں ٹردی سگوں اپنا رستہ بدل لیندی اے۔ (8)

ہمیں ماتھے پہ بوسہ دو

ایس کہانی وچ غریب چھوٹے بچیاں دی گل کیتی اے۔ لکھاری معاشرے دا حساس ترین بندہ ہوندا اے۔ اوہ انساناں دے دُکھاں نوں عام لوکائی توں زیادہ محسوس کردا اے تے اک خوش حال معاشرے دا خواب ویکھدا اے۔ عائشہ اسلم وی ایس کہانی وچ غریب تے ایماندار منڈیاں بارے گل کردی اے۔ جیہڑے اپنی محنت نال ایس ظالم حیاتی دے ظلم برداشت کردے نیں۔ (9)

واپسی

ایہدے وچ اوہ اک نوجوان منڈے دی کہانی دسدی اے جیہڑا ساری حیاتی انجان محبت دا شکار اے تے اوس کڑی نوں حاصل کرن دی خواہش وچ اپنی حیاتی تنہا گزار دیندا اے۔ اک تلخ حقیقت اے کہ کجھ لوک اپنیاں ساریاں ذمہ داریاں ایمانداری نال پوریاں کردے نیں پر فیر وی اوہناں نوں اوہناں دے حصّے دی محبت تے خوشی حاصل نہیں ہوندی۔ (10)

تعویذ

ایہہ کہانی اک کُڑی دے اکلاپے بارے گل کردی اے جیہڑی ساری حیاتی خوشیاں دا انتظار کردی اے۔ اپنی کہانی دا رانجھا، مہنیوال تے مرزا لبھدی اے۔ ایس کہانی وچ کڑی دا دوپٹہ اوہدیاں سوچاں دی وجہ توں سڑ جاندا اے تے اوہدی ماں اوہنوں اک تعویذ لیا کے دیندی اے تے ساری حیاتی اوہ ایس کالے دھاگے دی حفاظت کردی

اے۔ آخر کار اوہ دھاگا اک دیہاڑے ٹُٹ جاندا اے۔ (11)

فٹ پاتھ

ایس کہانی وچ اک موچی دی حیاتی اُتے چانن پایا اے تے معاشرتی، طبقاتی ونڈ بارے گل کیتی اے۔ کیوں چھوٹیاں ذاتاں دے لوکاں نوں جیون دا حق نہیں دتا جاندا۔ معاشرتی بے حسی تے احساس کمتری نوں بیان کیتا اے۔ مصنفہ دی ہر کہانی سچی معلوم ہوندی اے۔ حیاتی وچ گزرے سارے واقعات نوں ایس کتاب وچ لکھ دتا اے۔ (12)

ہم دونوں

ایس کہانی وچ پسند دی شادی کرن بارے دسیا گیا اے۔ جدوں کڑیاں ماں باپ دا دل دُکھا کے جو وی کم کرن اوہناں نوں ہمیشہ دُکھ ای ملدا اے۔ ایس کہانی وچ وی اوس کڑی نے اک منڈے دی خاطر سبھ کجھ قربان کردتا پر اوہنوں دھوکے تے نفرت توں سوا کجھ حاصل نہ ہویا۔ اوہ کڑی اپنے پچھتاوے دا رونا روندی وکھالی دیندی اے۔ (13)

میری تمام عمر کو بے ثمر اُس نے کیا
زندگی میری تھی مگر بسر اُس نے کیا

زنجیریں

ایس کہانی وچ جہیز ورگی لعنت بارے گل کیتی گئی اے۔ عورتاں دی ساری حیاتی جہیز دا سامان کٹھے کردیاں گزر جاندی۔ کدوں ساڈے معاشرے وچ تبدیلی آئے گی۔ ایہہ ظالمانہ نظام کدوں ختم ہوئے گا۔ بازاراں وچ جسم فروش عورتاں تے دفتراں وچ کم کرن والیاں عورتاں وچ کوئی فرق نہیں۔ دونوں معاشی بدحالی دا شکار ہوندیاں نیں۔ ایہہ زنانیاں نہ وکھالی دین والیاں زنجیراں وچ قید ہوندیاں نیں۔ ایہناں دی اپنی کوئی مرضی نہیں ہوندی۔ (14)

آوازیں

ایہدے وچ نفسیاتی تے ذہنی بیماری اُتے چانن پایا گیا اے۔ اک کڑی دی کہانی اے جیہنوں ہر طرفوں آون والی آواز ٹیلی فون دی گھنٹی لگدی اے۔ اوہدے گھر والیاں نے اوہدا علاج کروان دی کوشش کیتی پر اوہ ٹھیک نہ ہوسکی۔ (15)

بلاعنوان

ایہہ علامتی کہانی اے ایہدے وچ اک منڈے دی کہانی اے جو اپنی نظم دا عنوان نہیں لکھدا سی۔ بظاہر اک ناکام عاشق دی کہانی دِسدی اے۔ اوہدی شادی وی ہوئی پر اوہدی بیوی اوہدے دُکھاں دا علاج نہ کرسکی۔ (16)

سایہ

ایس کہانی وچ لوکاں دے گھراں وچ کم کرن والی کڑی بارے گل کیتی گئی اے جیہدا ناں شیدو اے۔ اوہ کسے وڈے گھر دی مالکن بننا چاہندی سی پر اوہدا ایہہ خواب کدی وی پورا نہ ہوسکیا۔ (17)

گنڈلی

ایس کہانی وچ اک نوجوان کڑی بارے گل کیتی اے جیہنوں ہر پاسے سپ نظر آوندے نیں۔ ایہہ اک علامتی کہانی اے۔ اک جوان کڑی واسطے ساڈا معاشرہ اک زہریلا سپ ای اے جیہڑا ہر ویلے اوس نوں ڈسن واسطے گھات وچ رہندا اے۔ (18)

خاموشی

ایہدے وچ اک نوجوان کڑی تے منڈے بارے گل کیتی گئی اے جیہڑے اپنی آخری ملاقات کردے نیں تے کڑی اوس منڈے دے سوال دا جواب دِتے بغیر رکشے وچ بیٹھ کے چلی جاندی اے۔ (19)

رنگوں کی کہانی

ایس کہانی وچ اک کڑی بارے گل کیتی اے جیہڑی ہر روز اپنے ہتھ دیاں چوڑیاں توڑ دیندی سی تے اپنے بازو دے زخماں نال پیار کردی سی۔ ایہہ وی اک علامتی تے نفسیاتی کہانی اے۔ انج محسوس ہوندا اے کہ عائشہ اسلم نے اپنی حیاتی وچ عورتاں دے مسائل بہت ودھیر دیکھے نیں۔ (20)

پلیٹ فارم

ایس کہانی وچ اک پلیٹ فارم ٹکٹ دا ذکر اے جیہڑی اک نوجوان منڈے نوں اوہدی کتاب وچوں ملدی اے۔ ایس کہانی وچ عورت دی بے وفائی تے بیوقوفی بارے گل کیتی گئی اے۔ احمق زنانیاں اپنے جسم نوں سبھ توں ہتھیار سمجھدیاں نیں تے ایہہ نہیں سوچدیاں کہ اپنا جسم دوجے دے حوالے کردے ویلے اپنا سبھ کجھ کجھوہ دیندیاں نیں۔ اوسے مرد دی نگاہ وچ گر جاندیاں نیں جیہدے کولوں عمر بھر دی وفا منگ رہیاں ہوندیاں نیں۔ (21)

خواہش

ایہہ اک اُلجھی ہوئی محبت دی کہانی اے جیہدے وچ کڑی منڈے نال بے حد عشق کردی اے تے اوہدی اولاد نوں جمن دی خواہش رکھدی اے۔ آخرکار اوہ اوسے منڈے دے یار نال ویاہ کرلیندی اے جیہڑا کدی باپ نہیں بن سکدا سی۔ اوسے منڈے دے انتظار وچ مر جاندی اے۔ (22)

بے نام رشتہ

ایس کہانی وچ لکھارن نے عورت دے جذباتی پہلو اُتے چانن پایا اے۔ زنانی واسطے جسمانی تعلق توں ودھ روحانی محبت تے تعلق زیادہ اہمیت رکھدا اے۔ زنانی ساری حیاتی اوس دے انتظار وچ گزار دیندی اے تے اصل حقیقت دا سامنا کرن توں نسدی اے۔ (23)

رتجگے

ایس کہانی وچ اک جسم فروش زنانی بارے دسیا گیا اے جیہڑی اپنی ساری حیاتی اوس پہلے مرد دا انتظار کررہی اے جیہڑا سبھ توں پہلاں اوہدی حیاتی وچ آیا۔ (24)

سوالی

ایس کہانی وچ عینی ناں دی کڑی خودکشی کرلیندی اے۔ ساری دنیا خودکشی دی وجہ پچھن لئی کئی سوال کردی اے جیہناں دا جواب اوہدے ماں باپ کول نہیں۔ کہانی توں اندازہ ہوندا اے کہ جیہڑے ماں پیو اولاد نال چنگے تعلقات نہیں بناندے تے فیر اولاد تنگ آ کے خودکشی ورگی غلطی کرجاندے نیں۔ (25)

دستخط

ایس کہانی وچ اک کڑی دی گل کیتی اے جیہڑی دلہن بن کے بیٹھی اے۔ اوہنے دستخط وی نہیں کیتے نکاح نامے اُتے۔ ایس کہانی وچ دسیا گیا اے کہ ہر ماں جیہڑیاں خوشیاں اپنی حیاتی وچ پا نہیں سکدیاں اوہ خوشیاں اپنی دِھی دے نصیباں وچ ویکھنا چاہندیاں نیں۔ (26)

بازگشت

ایس کہانی وچ عورت دے وجود نوں مرد واسطے اک نفع آور شے دسیا اے۔ اک زنانی دا شوہر اوہنوں صرف اپنے فائدے واسطے ورتدا اے۔ مرد خودغرض اے۔ مرد دی ظلم دی داستان اے۔ (27)

عادی

ایہہ اک علامتی تے اُلجھی ہوئی کہانی اے۔ جدوں بندہ ناکامیاں تے دُکھاں دا عادی ہوجاوے تے فیر اوہ خوشیاں حاصل کرن دی کوشش وی چھڈ دیندا اے۔ اوہنوں مشکلاں وچ رہن دی عادت ہوجاندی اے۔ (28)

کمرہ نمبر 45

ایس کہانی وچ اک مرد اک زنانی نوں ہوٹل وچ بیوی بنا کے لے جاندا اے تے فیر اپنی خواہش پوری کرن توں بعد چھڈ دیندا اے۔ ایس معاشرے دے کوجے پہلو اُتے چانن پایا اے۔ (29)

دُھنو

ایہہ کہانی اک باغی کڑی دی اے جیہڑی معاشرے دے بنائے ہوئے بے جا اصولاں تے سختیاں توں آزادی چاہندی سی تے اک دیہاڑے اوہ گھر توں چلی گئی۔ ہر بندہ اپنی ذات دی پہچان چاہندا اے پر جدوں تیکر پہچان ہوندی اے حیاتی دا ویلا مُک جاندا اے۔ (30)

پی کے 302

ایس کہانی وچ اک خود پسند تے انتہا پسند مرد بارے دسیا اے جیہڑا عورتاں نوں اپنے بنائے ہوئے اصولاں تے پرکھدا اے تے آپو فیصلہ وی سنا دیندا اے۔ اوہ زنانی دی سچی محبت نوں کھانے دے ذائقے نال تولدا اے۔ فیر اوہنوں فیل کر کے دوجی زنانی نال فیر اوہو گلاں کردا اے۔ مرد دی خود پسندی تے بے وفائی دی کہانی اے۔ مرد شکاری وانگوں ہر ویلے نویں شکار دی تلاش وچ رہندا اے۔ (31)

مکالمہ

ایہدے وچ احساس تنہائی دا ذکر ملدا اے۔ ایہہ اک مرد تے زنانی دا مکالمہ اے۔ مکالمے راہیں کہانی تے تصویر بناون دی کوشش کیتی اے۔ ایس حیاتی تے خودغرض معاشرے وچ بوہتے لوکی تنہائی دا شکار نیں۔ ایہہ تنہائی اندر دی اے۔ بظاہر اک خاندان وچ رہن دے باوجود بندہ خود نوں کلّا محسوس کردا اے۔ ایہہ سوچ تے مزاج دی تنہائی اے۔ حیاتی وچ ذہنی ہم آہنگی ہونا بوہت ضروری اے۔ (32)

ادھورا خط

ایہہ کہانی پردیس جان والے شوہر اُتے لکھی گئی اے۔ کیویں اک زنانی تنہا اپنیاں سوچاں نال ویلا گزاردی اے۔ اوہدیاں خواہشاں تے خوشیاں اوہدے شوہر دے وجود تے توجہ نال جڑیاں ہوندیاں نیں۔ پر ایتھے صرف دنیاوی ساز و سامان آوندا اے۔ کوئی پیار بھرا خط نہیں آوندا۔ اوس زنانی دی حیاتی وی اک ادھورے خط وانگوں ہو جاندی اے۔ اوہدی تکمیل کدی وی نہیں ہوندی۔ (33)

دائرہ

ایس کہانی وچ وی اک کڑی دی کہانی اے جیہڑی اپنے گھر دی چھوٹی اے تے احساسِ کمتری دے دائرے وچ قید اے۔ وڈی بھین جیہنوں اوہ آپا آکھدی اے سارے گھر والے اوہنوں پیار کردے نیں کیوں جے اوہ نوکری کردی اے۔ جس انکل حامد نوں ایہہ کڑی پسند کردی اوہ وی آپا نوں پسند کردا اے۔ ایس کہانی دے کردار نوں محبت تے توجہ دی لوڑ اے۔ (34)

خودشناسی

ایس کہانی وچ ہیرو جاندا اے کہ اوہ اک چنگا بندہ نہیں اے کیوں جے اوہ شراب دے نشے دا عادی اے۔ اوس نوں جس کڑی نال پیار اے اوہ اوہدی حیاتی وچ کدی وی اوہنوں نہیں مل سکدی پر اوہ ہمیشہ اوس نوں یاد کردا اے تے اپنے اندر دیاں خامیاں نوں وی جاندا اے۔ (35)

لمحہ لمحہ

ایہہ اک لمی کہانی اے جیہڑی پنج حصیاں وچ ونڈی ہوئی اے۔ ایہدے وچ لکھارن اک زنانی دی ساری آپ بیتی دسدی اے تے اوس عورت دے دُکھاں نوں بیان کردی اے۔ اوس زنانی نوں ست دِھیاں جمن دی سزا

طلاق دی صورت وچ دِتی جاندی اے۔ زنانی دے نصیب معاشرے دے ظالم لوکاں دے ہتھاں وچ کیوں نیں؟ زنانی معاشرے تے خدا نال شکوہ کردی اے۔ (36)

Collectively وچار:

کتاب ''سلاخوں سے ادھر'' دیاں کہانیاں راہیں عائشہ اسلم نے مختلف روّیاں دی دُھپ چھاں دی گل کیتی اے۔ اوہناں بے نام حسرتاں دی گل کیتی اے جیہڑیاں سر چُکن توں پہلاں ای دم توڑ جاندیاں نیں۔ بہت ساریاں انجان حقیقتاں نال متعارف کرایا اے۔

حوالے

1- عائشہ اسلم: سلاخوں سے اِدھر؛ ایچ وائی پرنٹرز، لاہور 1988ء، ص:10

2- اوہی، ص:10

3- اوہی، ص:11

4- اوہی، ص:12

5- اوہی، ص:10-12

6- اوہی، ص:13

7- اوہی، ص:15

8- اوہی، ص:17

9- اوہی، ص:19

10- اوہی، ص:23

11- اوہی، ص:27

12- اوہی، ص:33

13- اوہی، ص:37

14- اوہی، ص:43

15- اوہی، ص:45

16- اوہی، ص:47

17- اوہی، ص:49

18- اوہی،ص: 51

19- اوہی،ص: 52

20- اوہی،ص: 55

21- اوہی،ص: 57

22- اوہی،ص: 61

23- اوہی،ص: 63

24- اوہی،ص: 65

25- اوہی،ص: 67

26- اوہی،ص: 71

27- اوہی،ص: 73

28- اوہی،ص: 75

29- اوہی،ص: 77

30- اوہی،ص: 79

31- اوہی،ص: 81

32- اوہی،ص: 83

33- اوہی،ص: 89

34- اوہی،ص: 93

35- اوہی،ص: 95

36- اوہی،ص: 99

تریجا باب

(iv) عائشہ اسلم بطور کالم نگار

عائشہ اسلم بطور کالم نگار

عائشہ اسلم اک شاعرہ، افسانہ نگار، کہانی کار ہون دے نال نال اک چنگی کالم نگار وی اے۔ عائشہ اسلم نے ایس صنف وچ وی اپنے قلم دے جوہر وکھائے۔ جیویں اوہ آپ دسدی اے:

''میں کالم نگاری لاہور دے مختلف اخباراں وچ وی کیتی۔ راولپنڈی، اسلام آباد دے کجھ اخباراں وچ وی کم کیتا۔''(1)

(ا) ''پلک'' ماہنامہ لاہور

''ماہنامہ پلک'' وچ عائشہ اسلم دے بہت سارے کالم چھپے تے ایس ماہنامے وچ مستقل قلمی معاون دے طور تے کم کیتا۔

ماہنامہ پلک مارچ اپریل دا شمارہ جیہڑا 23 مارچ 1982ء نوں چھپیا اوس دی اعزازی کاپی عائشہ اسلم کول ملی جیہڑی اوہناں سانبھی ہوئی سی جیہدے پہلے صفحے اُتے ایس دے مدیر ''ارشد نیاز'' ہوراں لکھیا:

''23 مارچ ہم سب کے لیے لایا ہے پھر وہ آئینہ جس میں ہم اپنا اصلی عکس دیکھ سکیں اور آئینہ کبھی جھوٹ نہیں بولتا۔''(2)

ایس شمارے وچ عائشہ اسلم دے دو کالم چھپے۔

پہلا: آنکھ سمندر دے عنوان نال

دوجا: مجھے اے زندگی دیوانہ کردے۔

ماہنامہ پلک دے دسمبر دے شمارے وچ مدیر ''ارشد نیاز'' نے لکھیا:

''ہاکی جیت گئے، کرکٹ ہار گئے، زندگی ہار جیت کا ہی دوسرا نام ہے۔ ہار کو اپنی کوتاہیوں کی روشنی میں کھلے دل سے قبول کرنا چاہیے کہ یہ ہمیشہ اس وقت مقدر بنتی ہے جب کوتاہیاں حد سے آگے گزر جائیں۔''(3)

ماہنامہ پلک دے ایس شمارے وچ ''موسم بدلا رُت گدگدائی'' دے عنوان ہیٹھ عائشہ اسلم نے مشہور ادبی شخصیت ''ظہیر کاشمیری'' دا انٹرویو کیتا۔ (4)

ماہنامہ پلک 1982ء دے جنوری دے شمارے وچ مدیر ''ارشد نیاز'' نے لکھیا:

''1982ء کا پہلا سورج طلوع ہو چکا ہے
آیئے دعا کریں کہ
اس کی ایک ایک کرن
زندگی کے ہر شعبے میں
ہمارے لیے
روشنی کی قندیل ثابت ہو۔'' (5)

عائشہ اسلم نے ایس شمارے وچ ''میری داستانِ حسرت'' دے عنوان وچ مشہور شاعر سیف الدین سیفؔ دا انٹرویو کیتا۔ (6)

ماہنامہ پلک دے اک ہور شمارے وچ عائشہ اسلم نے ''عمراں مُک جانیاں'' دے عنوان وچ مشہور شاعر ''احمد راہی'' دا انٹرویو کیتا۔ احمد راہی نے اپنی شاعری دا آغاز 1941ء وچ سیف الدین سیف دی شاگردی وچ کیتا پر شاعری دا باقاعدہ آغاز اوہناں 1948ء وچ کیتا۔ ''احمد راہی'' نال انٹرویو کردے ہوئیاں عائشہ اسلم دے سوال: ''آپ نے خصوصاً عورت کے جذبات کی ہی کیوں عکاسی کی ہے؟''

ایس دے جواب وچ انج آکھیا:

''بات یہ ہے جی کہ عورت مرد کی نسبت زیادہ حساس ہے۔ محبت اور نفرت جس شدت سے عورت کرتی ہے اتنے جوش اور ولولے سے مرد نہیں کرسکتا، دراصل ہم لوگوں نے کبھی عورت کے جذبوں کی قدر نہیں کی، مجھے جب یہ احساس ہوا، تب میں نے لکھا۔'' (7)

ب: روزانہ خبراں لہور

چیف ایگزیکٹو: ضیاء شاہد

روزانہ خبراں لہور، اسلام آباد تے کراچی توں اِکو ویلے چھپن والا پہلا پنجابی دا اخبار اے۔ جیہنوں ماں بولی دا مٹھا تحفہ آکھیا گیا۔ روزانہ خبراں وچ ''پٹاری'' دے عنوان ہیٹھ عائشہ اسلم دے کالم چھپدے سن۔

13 نومبر 2004ء دے اخبار وچ کچی اکھ دا سُفنا دے عنوان اُتے کالم لکھیا۔ (8)

روزانہ خبراں 20 اپریل 2005ء نوں ''پٹاری'' وچ عائشہ اسلم دا ''سُفنے'' دے عنوان نال کالم چھپیا۔ (9)

7 دسمبر 2004ء نوں پٹاری وچ عائشہ اسلم دا ''بکریاں دی تعلیم'' دے عنوان نال کالم چھپیا۔ (10)

15 دسمبر 2004ء دے روزانہ خبراں وچ پٹاری وچ عائشہ اسلم دا کالم ''جیہناں دی گڈی اسمانے چڑھی'' چھپیا۔ (11)

21 نومبر 2004ء دے روزانہ اخبار وچ پٹاری وچ ''اکتارے دی تار'' دے عنوان ہیٹھ کالم لکھیا۔ (12)

19 جنوری 2005ء دے روزانہ اخبار پٹاری وچ عائشہ اسلم نے ''میرے دن تے رات وی مٹی'' دے عنوان نال کالم لکھیا۔ (13)

17 اپریل 2005ء دے روزانہ اخبار پٹاری وچ عائشہ اسلم نے ''اُلاہمہ'' دے عنوان نال کالم لکھیا۔ (14)

9 فروری 2005ء روزانہ اخبار پٹاری وچ ''بابے تے بابی دا مُل'' دے عنوان نال عائشہ اسلم نے کالم لکھیا۔ (15)

حوالے

1- عائشہ اسلم نال اک بیٹھک

2- ارشد نیاز (مدیر): ماہنامہ پلک؛ جلد:4، شمارہ:11-12، مارچ اپریل 1982ء، لاہور، ص:5

3- اوہی، شمارہ دسمبر

4- ظہیر کاشمیری: انٹرویو، ماہنامہ پلک؛ لاہور، ص:28 تا 30

5- ارشد نیاز: ماہنامہ پلک؛ لاہور، 1982ء، ص:5

6- انٹرویو سیف الدین سیف: ماہنامہ پلک؛ جنوری 1982ء، ص:71 تا 75

7- انٹرویو احمد راہی: روزنامہ پلک؛ لاہور، ص:38

8- عائشہ اسلم: کالم روزنامہ خبراں؛ 13 نومبر 2004ء، ص:2

9- اوہی، 20 اپریل 2005ء، ص:6

10- اوہی، 7 دسمبر 2004ء، ص:6

11- اوہی، 15 دسمبر 2004ء، ص:6

12- اوہی، 21 نومبر 2004ء، ص:2

13- اوہی، 19 جنوری 2005ء، ص:2

14- اوہی، 17 اپریل 2005ء، ص:2

15- اوہی، 9 فروری 2005ء، ص:2

تریجا باب

(v) عائشہ اسلم بطور ڈرامہ نگار

پہلا پنجابی ڈرامہ PTV:

''اج دی کہانی'' سیریز وچ ''فیصلہ'' جیہڑا 2000ء وچ لہور ٹی وی توں چلیا جیہدے وچ فریحہ جبیں نوں بہترین اداکاری دا ایوارڈ ملیا۔ عائشہ اسلم واسطے ایہہ بہت وڈا مان اے۔

Geo توں ''پیار کہانی'' جیہڑا دو قسطاں وچ سی ''لمحے'' نوں ''حسن ملک'' نے ڈائریکٹ کیتا۔ جدوں ایہہ ڈرامہ On Air ہویا تے عائشہ نوں Creative Manager دی جاب آفر ہوئی۔ عائشہ اسلم نے ٹی وی دے کئی پروگرام لکھے تے کئی گیت ریکارڈ ہوئے۔ ''خواتین ٹائمز'' وچ زنانیاں لئی پروگرام نشر کیتے۔ فیر اوہ آکھدی اے:

''کئی لوک One Track ہوندے نیں۔ اِکو کم کردے نیں پر میں
مختلف شعبیاں وچ نال ونال کم کیتا۔''

عائشہ اسلم نے دسیا کہ:

''زاہد حسن ہوراں LUMS وچ سدیا کہ اوتھے دے نصاب وچ
میری کہانی سی۔ اوہناں بچیاں دے سوالاں حیران وی کیتا تے خوش
وی کہ اج وی اینے دھیان نال لوکی پڑھدے نیں۔''

عائشہ اسلم دا اک اُردو ڈرامہ ملیا اے جیہڑا کہ ذمیے وچ لادتا گیا اے۔

مُکدی گل

ایس مقالے دا عنوان ''عائشہ اسلم دی پنجابی ادب نوں دین'' اے۔ عائشہ اسلم نے اپنے گھر دے علمی تے ادبی ماحول توں اثر لیا تے اوہ آپ کہندی اے کہ لکھن دی گُڑھتی مینوں ابا جی نے دِتی۔

عائشہ اسلم نے لکھت دا سلسلہ 1983ء توں شروع کیتا جیہڑا اج تیکر جاری اے۔ عائشہ اسلم دا شعری مجموعہ ''ککھ تے کانے'' قاری نوں اپنے دل دی گل ای جاپدی اے۔ ایہہ عائشہ اسلم دی اپنی حیاتی دا نچوڑ اے۔ ایس کتاب دیاں نظماں راہیں عائشہ اسلم نے انسانی حیاتی دے ہر پہلو اُتے چانن پایا اے۔

انج لگدا اے پئی اوہ لوکاں دیاں فکراں، سوچاں تے جذبیاں نوں اپنیاں فکراں تے سوچاں نال رلا کے پیش کر رہی اے۔

عائشہ اسلم پنجابی نظم دے ٹبر وچ اوہ لعل اے جس دی سوچ دی ڈونگھیائی تے حیاتی دے مشاہدے نے اوہنوں سچ دی اوہ طاقت دتی جیہڑی کدی کمزور نہ پئی۔

عائشہ اسلم نے اندر دے انسان دی گل ایمان داری نال پیش کیتی۔ اندر وسدے صوفی دی انسان نال ملاقات کروان وچ اہم کردار ادا کیتا۔

عائشہ اسلم اک حقیقت پسند شاعرہ اے۔ اوس نے حیاتی دیاں تلخ حقیقتاں نوں اپنی شاعری وچ بیان کیتا اے۔ پر کدھرے وی اوہ نا اُمید نئیں وکھالی دیندی۔ عائشہ اسلم نے اپنی شاعری وچ خودغرضی، منافقت، جھوٹ، فریب، افراتفری، نفس دی غلامی تے معاشرے وچ پھیلی ہوئی زہریلی بے حسی نوں موضوع بنایا۔

حیاتی دیاں ساریاں اوکڑاں دے باوجود عائشہ اسلم نے اُمید دا دامن ہتھوں نئیں چھڈیا۔ میں ایہہ تے نئیں آکھاں گی کہ عائشہ اسلم کسے تعارف دی محتاج نئیں پر اوہ اک اجیہی لکھارن اے جِنے کجھ لین واسطے نئیں دتا۔

جو دِتا بے غرض ہوکے۔ میں جس نوں وی دسیا کہ میں عائشہ اسلم اُتے مقالہ لکھ رہی آں تے سب نے ایہو ای آکھیا:

''اوہ تے بڑی مشکل شاعرہ اے۔''

تے مشکلاں ای سوکھیاں کیتیاں جاندیاں نیں۔ میں وی سوچیا کہ میں ایس مشکل نوں ضرور سوکھاں کراں گی۔ عائشہ اسلم نوں مل کے سمجھ آئی کہ لوکی اوہنوں مشکل شاعرہ کیوں آکھدے نیں۔ اوہنے حیاتی دیاں اوکڑاں، حیاتی دے مشاہدے تے اپنے ذاتی تجربے نوں کاغذاں تے کھلاریا، جیہڑے ہر بندے دی زندگی دا حصہ نیں پر اسیں ایہناں حقیقتاں توں اکھاں چُرانے ہاں جیہدی وجہ توں عائشہ اسلم اوہناں نوں مشکل شاعرہ جاپدی اے۔

عائشہ اسلم دا لہجہ مٹھا تے دھیمہ اے۔ اللہ پاک نے اوہناں نوں خوبصورت آواز نال نوازیا تے یوٹیوب تے وی اوس نے اپنی آواز دا جادو جگایا۔ عائشہ اسلم دا مشاہدہ بوہت تیز اے۔ اوس جس موضوع اُتے قلم چُکیا، اوہدا حق ادا کردتا۔

اوہناں نے جو لکھیا، انج جاپدا اے جیویں کوئی عام بندہ گل کررہیا اے۔ ایس لئی اوس نوں سمجھنا آسان ہوجاندا اے۔ عائشہ اسلم دیاں نظماں وچ تصویر کشی نمایاں اے۔ عائشہ اسلم عام لوکاں لئی پیڑ رکھن والی انسان اے۔ اوہ ماڑیاں لوکاں نال ہون والے ظلم تے اکھاں بند نئیں کردی سگوں سچ آکھن دی طاقت رکھدی اے۔ عائشہ اسلم نے اپنیاں خداداد صلاحیتاں پاروں شاعری، کہانی کار تے کالم نگاری وچ شناخت کروائی۔

میں اپنی عقل تے بساط موجب عائشہ اسلم دیاں پنج کتاباں:

☆ کُوک

☆ سلاخوں سے اِدھر

☆ لکھ سوال تے کلّی میں

☆ میں تیری ہومُکّی

☆ ککھ تے کانے

دا بہت جانفشانی تے دِل لا کے ویروا کیتا اے۔ ''کوک'' راہیں عائشہ اسلم نے مختلف روّیاں دی دُھپ چھاں بارے گل کیتی اے۔ زیادہ تر عورت دی بے بسی دا ذکر اے۔ کوک دیاں کہانیاں سانوں معاشرے دیاں تلخ حقیقتاں نال جانو کروایا اے۔ ایہہ کہانیاں مکالماتی انداز وچ نیں۔

''سلاخوں سے ادھر'' دیاں کہانیاں وچ گلی مٹی، پھل تے پھلاں دی خوشبو بارے گل بات کیتی گئی اے۔ ایس توں علاوہ عورت تے مرد دے وقتی جذبیاں تے وی چانن پایا اے۔

''لکھ سوال تے کلّی میں'' 16 صفحیاں دی کتابڑی اے۔ ویکھن وچ تے ایہہ کتاب بوہت چھوٹی اے پر ایہدے وچ کیتے اٹھ سوالاں وچ حیاتی دا نچوڑ اے۔ ایہہ اوہ سوال نے جیہڑے اسیں سارے اپنے آپ نال ای کرنے آں تے ایہناں سوالاں دا کدی جواب نئیں ملیا، اُلٹا ہر سوال اگے اک ہور سوال آ کھلوندا اے۔

''میں تیری ہو مُکی'' تصوف دی شاعری اے۔ ایہناں نظماں راہیں عائشہ اسلم نے رب تے بندے دا تعلق دسیا اے تے رب تک رسائی کِنج ممکن اے اوہدا جھلکارا املدا اے۔

کتابیات

مڈھلے ماخذ:

☆ عائشہ اسلم: ککھ تے کانے؛ لاہور: حنا پبلشرز 1983ء

☆ عائشہ اسلم: لکھ سوال تے کلی میں؛ (لاہور: حنا پبلشرز، 1986ء)

☆ عائشہ اسلم: کُوک؛ (لاہور: برکی آرٹ پرنٹرز 1986ء)

☆ عائشہ اسلم: میں تیری ہومُکی؛ (لاہوور: شرک پریس، 2009ء)

☆ عائشہ اسلم: سلاخوں سے اِدھر؛ (لاہور: ایچ وائی پرنٹرز 1988ء)

ثانوی ماخذ:

☆ طاہر تونسوی: صنفِ نازک کی شاعری؛ (لاہور: شرکت پریس 1996ء)

☆ عائشہ اسلم: (مرتبہ) غلام عباس شاہکار افسانے؛ (لاہور: حاجی منیر پرنٹرز 2016ء)

☆ ڈاکٹر صائمہ شعبان: نویں پنجابی نظم وچ صوفیانہ عنصر؛ (لاہور: ادارہ پنجابی لکھاریاں، 2021ء)

مقالے:

☆ عظمیٰ نذیر: قائم حسین نقوی دی پنجابی ادب نوں دین؛ (لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور 2017ء)

☆ بلال احمد: ظفر اقبال بطور پنجابی لکھاری؛ (اورینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی، لاہور 2021ء)

رسالے، اخباراں:

☆ روزانہ خبراں لہور

☆ ماہنامہ پلک لاہور

☆ روزنامہ جنگ راولپنڈی

☆ ماہنامہ حنا لاہور

گل بات، انٹرویو:

☆ عائشہ اسلم نال ٹیلیفونک رابطہ تے ملاقالاں

ضمیمہ جات

عائشہ اسلم کی پنجابی نظموں کے مجموعہ
کی تعارفی تقریب

20 11 04

SPARC
SOCIETY For THE PROMOTION of ART & CULTURE
کے زیر اہتمام ممتاز مصور اور شاعرہ غزالہ غزل کے پہلے مجموعہ کلام
خواب اور جنوں کے درمیاں کی تقریب پذیرائی

Artex
FABRICS

Holiday Inn
ISLAMABAD HOTEL
Holiday Inn
ISLAMABAD HOTEL

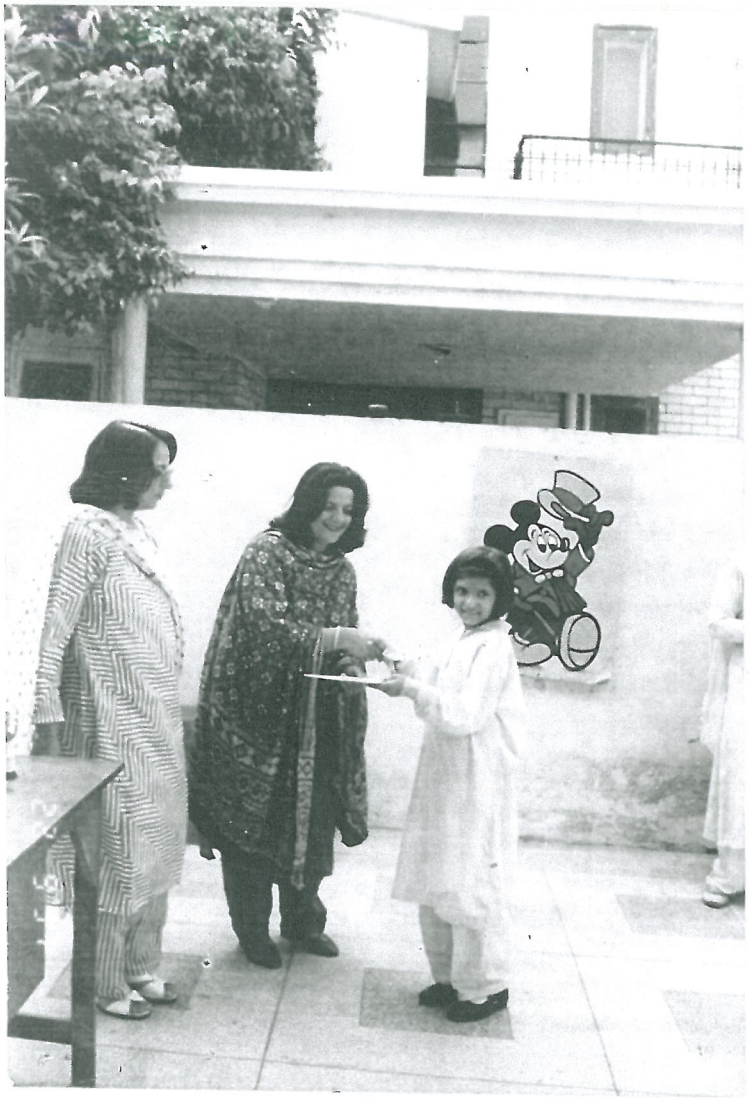

'04 11 20

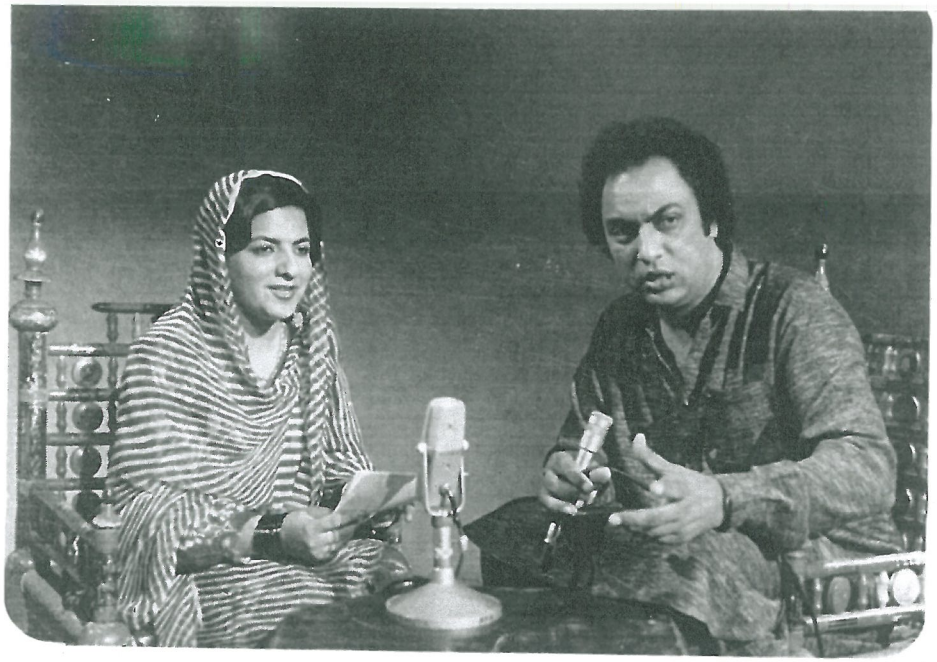

AVARI
LAHORE

SKIN FACIALS
g Facial, at-once
nti Acne Facial, Basic Facial

ayeshaaslam84

بازی جو بدی دل کی، عجب سا ہوئی

جیت اُس کو ہوئی اور مجھے مات ہوئی

میں کتنی ہی گوریوں کو فوراً بھول

اک سانولی سے کل جو ملاقات ہوئی

عائشہ اسلم کیتے

صادقین ۱۰ ستمبر ۱۹۸۳ء

Promote

View Insights

Posts

ayeshaaslam84

View Insights

Promote

Ministry of Information & Broadcasting
and
International Labour Organization (ILO/IPEC)

One Day Capacity Building Workshop
on
"Activating Media in Combating Child Labour"

No. 135

Certificate of Appreciation

Mr./Ms. Ayesha Alam.

has participated and contributed to the success of the workshop held at Holiday Inn Hotel, Lahore on Wednesday 18th May 2005 under the auspices of M/O I&B and ILO (IPEC) Islamabad.

Saba M. Raza

Saba Mohsin Raza
Project Coordinator
ILO (IPEC) and M/O I&B
Islamabad

Dated :- 18 - 05 - 2005

National Book Council of Pakistan

CERTIFICATE OF ACHIEVEMENT

MISS AISHA ASLAM, Sh.Ghulam Ali & Sons,Lahore

has successfully completed the up-grading course in

Children Book Publishing

organized by the National Book Council at Lahore,

from 24th November *to* 29th November,1982.

Course Director

Director General

National Book Council of Pakistan

CERTIFICATE OF ACHIEVEMENT

MISS. AYESHA ASLAM, Lahore

has successfully completed the up-grading course in

Writing, Translating and Editing

organized by the National Book Council at Lahore

from 2nd May, 1981 *to* 7th May, 1981

Course Director

Director General

Silva International Headquarters

LAREDO · TEXAS · U.S.A.

This is to certify that

Ayesha Aslam

has satisfactorily completed

The Silva Method

Self-Empowerment Program

and is hereby awarded this

CERTIFICATE

SILVA INTERNATIONAL INC. CORPORATE SEAL

SILVA INTERNATIONAL INC. SINCE 1966 JOSE SILVA FOUNDER

on this 4th *day of* September 20 05

Certificate No. PK 05 00089

Hilda Silva Rubio
Chairman, CEO

José Silva, Jr.
President

Certified Silva Method Instructor (CSMI)

Pakistan Television Corporation Limited.

Certified that Mr. /Ms. AYESHA ASLAM

Writer (Channel -3)

has attended a 5 Day Workshop for Tv Writers & Producers

From 30 October 2002 to 3rd November 2002

Chief Co-ordinator

Deputy Managing Director

Creative Dimensions

LAHORE - PAKISTAN

This is to certify that

Ayesha Aslam

has satisfactorily completed

Effective Healing Techniques (EHT)®

ENERGY HEALING PROGRAMME

EHT PRACTITIONER

and is hereby awarded this

CERTIFICATE

CD Generating Creativity

on this 1st *day of* January *200* 6

Lt Col (R) Dr Imtiaz Mehmud, Ph.D.
FOUNDER OF EHT

DRUG ABUSE PREVENTION RESOURCE CENTRE

PUBLIC AWARENESS SEMINAR

ON

DRUG DEMAND REDUCTION

This is to certify that

AISHA ASLAM

Participated in the above workshop

held from August 15-19, 1993

at Islamabad

PRINCIPAL TRAINER

MOHAMMAD BUX LAKHO
Director

REIKI

USUI SHIKI RYOHO

This is to certify that

Ms. Ayesha Aslam

has received the necessary attunement and knowledge of the Master level of the Usui System of Natural Healing and has demonstrated comprehension of its principles and proficiency in giving all of the attunements and now has the basic requirements necessary to teach all levels of the Usui System of Natural Healing as an Independent Reiki Master.

Samina Zafar

Reiki Master / Teacher

17th March, 2002

Date

MK Bennett

Michael Bennett (my Reiki Master)

ماہنامہ
جگنو لاہور

PHONE : 61859 GRAMS : KITABMAN POST BOX No. 528

کیا غم ہے جو رات ہے اندھیری میں راہ میں روشنی کروں گا

Ref. No. PK/Jg-503/82

1. 7. 1982

تصدیق کی جاتی ہے کہ محترمہ عائشہ اسلم بنت محمد اسلم
ساکن سمن آباد (غالب کالونی) لاہور ہمارے ہاں ماہنامہ جگنو میں
بحیثیت ایڈیٹر کے کام کر رہی ہیں۔
یہ بچوں کے لیے بہت اچھی کہانیاں اور نظمیں لکھتی ہیں۔ ماہنامہ جگنو کے
ایڈیٹر کی حیثیت سے اپنا کام بخوبی نبھا رہی ہیں اور ماشاء اللہ نیک ذہین ہیں۔

Manager (Kaudhry)

از مطبوعات: شیخ غلام علی اینڈ سنز، پبلشرز۔ لاہور

PAKISTAN BROADCASTING CORPORATION
LAHORE

REFERENCE NUMBER

TELEGRAMS & CABLES
BROCAST

TO WHOM IT MAY CONCERN.

This is to certify that Miss. Aeysha Aslam is an approved Drama Voice and Compere of the Station. She has been participating in our programmes, since 1979.

She is intelligent, hard-working with decent manners.

I wish her success in life.

15/12/88

National Book Council of Pakistan

CERTIFICATE OF ACHIEVEMENT

MISS. AYESHA ASLAM, Lahore

has successfully completed the up-grading course in

Writing, Translating and Editing

organized by the National Book Council at Lahore

from 2nd May, 1981 *to* 7th May, 1981

Course Director

Director General

بسم اللہ الرحمن الرحیم

FAMILY PLANNING
ASSOCIATION OF
PAKISTAN

3-A, Temple Road, Lahore
Telephones: 212899 - 212999
Cable: FAMPLANAS

فیملی پلاننگ
ایسوسی ایشن آف
پاکستان
۳- اے- ٹمپل روڈ- لاہور
فون : ۲۱۲۸۹۹ - ۲۱۲۹۹۹
کیبل : فیمپلانز

1953-1988 FPAP'S THIRTY FIVE YEARS OF SERVICE TO THE NATION

Our Ref:

Date: 15.12.1988

TO WHOM IT MAY CONCERN

This is to certify that Miss Ayesha Aslam has been contributing to monthly "Sukhi Ghar" magazine since long. Although her write-ups do not appear regularly yet whatever has been published in our journal is a valuable asset for our concern striving for the betterment of the whole society specially of mothers and children.

I can say without any fear of controversy that she in her short stories successfully touches the problems of the daily life of our womenfolk. She skilfully brings out the heart rending odds of Pakistani women particularly belonging to low-income groups. She wonderfully unravels the hidden aspects of the vicious norms prevalent in our traditional society. But with that Ayesha does not leave her readers to get astray in the clouds of disappointment and grope in darkness, but emits a streak of light to help find the road leading to the destination where no woman will complain of her physical and spiritual exploitation by sex discriminators.

I can safely recommend her for any job which challenges a creative mind with the conviction of integrity of a woman as a human being to bring about a behavioral change in society.

(RAZA BADAKHSHANI)
Assistant Director Publications
Editor, Sukhi Ghar.

President: Begum M. Salim Khan; Vice-President: Dr.(Mrs) Attiya Inayatullah; Honorary General Secretary: Sardar Karim Nawaz; Honorary Treasurer: Zaheer-ud-Din Ahmad Quraishi; Area Vice-Presidents; Begum A. Manzur Qadir; Begum Zari Sarfraz; Mrs. Fazila Aliani; Shaukat A. Mecklai; Agha Kamal

RADIO BURAQ 104 FM

Experience Certificate

www.radioburaq.com

This is to certify that Ms. Ayesha Aslam has been working as a Producer and Coordinator in this organization from November 2002 to May 2003.

During her period of employment, Ms. Ayesha Aslam was responsible for:-

- Program Production
- Research and Development
- Scripting
- Program Editing
- Coordinating with participants and
- Searching for fresh talent

Ms. Ayesha is a hard working and intelligent person, who applied herself diligently to all tasks assigned. She never shirked responsibilities and at times was required to go out of her way to achieve tasks beneficial to the station. She has an amiable nature, is a team worker and blends well with her colleagues and is highly respected by her subordinates.

We wish her success in her future assignments.

(Sultan Mahmood Hali)
General Manager

Dated: 01 June 2003

Radio Buraq - A Division of InterActive Communications
House 12-A, Street 29, F-7/1, Islamabad, Pakistan Tel: +92-51-2270950, 2273764 Fax: +92-51-2274714

BURAQ

Experience Certificate

www.radioburaq.com

This is to certify that Ms. Ayesha Aslam has been working as a Producer and Coordinator in this organization from November 2002 to May 2003.

During her period of employment, Ms. Ayesha Aslam was responsible for:-

- Program Production
- Research and Development
- Scripting
- Program Editing
- Coordinating with participants and
- Searching for fresh talent

Ms. Ayesha is a hard working and intelligent person, who applied herself diligently to all tasks assigned. She never shirked responsibilities and at times was required to go out of her way to achieve tasks beneficial to the station. She has an amiable nature, is a team worker and blends well with her colleagues and is highly respected by her subordinates.

We wish her success in her future assignments.

(Sultan Mahmood Hali)
General Manager

Dated: 01 June 2003

خواتین کے لیے
ماہنامہ
حنا
۲۰۵۔ سکلر روڈ چوک اردو بازار لاہور
فون ۶۴۲۴۸

TO WHOM IT MAY CONCERN.

This is to certify that Miss AISHA ASLAM D/O Malik Mohammad Aslam, resident of 22, Ghalib Colony, Samanabad, LAHORE, served as an Assistant Editor in Monthly HINA for a period of over six months. She is hard working, intelligent and knows to handle her job. Her scribblings depict the truth of life. She can express herself in an effective way. She is capable of giving a real tinge to her writings that touches the sentiments of the readers.

She is an impressive poetess.

I wish her success in life.

Lahore.
Dated: 18 Apr, 1982.

Chief Editor.
(SH: SARDAR MAHMOOD)
Monthly 'HINA'.

Ministry of Information & Broadcasting
and
International Labour Organization (ILO/IPEC)

One Day Capacity Building Workshop
on
"Activating Media in Combating Child Labour"

No. 135

Certificate of Appreciation

Mr./Ms. Ayesha Alam.

has participated and contributed to the success of the workshop held at Holiday Inn Hotel, Lahore on Wednesday 18th May 2005 under the auspices of M/O I&B and ILO (IPEC) Islamabad.

Saba M. Raza

Saba Mohsin Raza
Project Coordinator
ILO (IPEC) and M/O I&B
Islamabad

Dated :- 18 - 05 - 2005

Portrayal of Women in Media

PTV

gep

genderequalityproject

Ms. Ayesha Aslam
Writer Channel – 3,
Islamabad.

Subject : **05 – DAYS WORKSHOP FOR TV WRITERS & PRODUCERS**

Dear Ms. Ayesha Aslam,

On behalf of the Portrayal of Women in Media Project, I welcome you to the Workshop.

This note is to convey and confirm with you the following information:-

Workshop will be held at Hotel Holiday Inn, Islamabad at 1430 Hrs on 30th October & 0900 Hrs to 1700 Hrs from 31st October to 3rd November 2002.

- Buffet lunch and tea during the sessions have been arranged by the Project Office. Any other consumption of meal, tea, etc., are to be paid by you.
- All phone calls are you own responsibility.
- Please remember to sign the lunch & tea bill at the time of served.

I wish you a pleasant stay. For any assistant please contact me on mobile # 03005106112 or fax # 9203406.

Best regards,

(Nazir H. Shahzad)
Local Co-ordinator for Workshop

国际广播电台便笺

مس عائشہ اسلم السلام علیکم

آپ کی خدمت میں نئے سال کا ایک کیلینڈر بھیج رہا ہوں - ملنے کے بعد ایک رسید بھیج دیجئے گا- آپ کی مدد سے ہمارا لاہور کا دورہ بہت کامیاب رہا - امید ہے کہ پاکستانی ثقافت کے مطالعے میں آپ کی مدد ملتی رہے گا- ہمارے وفد کی طرف سے شکریے کا ایک خط بھی آپ کو بھیجا جا رہا ہے-

والسلام

لو شوئی لین لوشوئی لین

شعبۂ اردو
ریڈیو بیئجنگ
بیئجنگ ،عوامی جمہوریہ چین

Pakistan Foundation Fighting Blindness

(Established under the Voluntary Social Welfare Agencies Registration Act, 1961)
Member of the Retina International

PAKISTAN FOUNDATION FIGHTING BLINDNESS

30 August, 2001

To Whom It May Concern

I have been acquainted with Mrs. Ayesha Aslam in her post of Editor PFFB Audio World Program since September 1997 till October 2000.

Pakistan Foundation Fighting Blindness is a national non-profit NGO striving to improve the quality of life of blind persons through an Audio Service throughout the country. Audio World program records abridged Pleasure Listening titles and Textbooks in order to provide independent access to information, education and entertainment on audio tapes. During this period Mrs. Ayesha has abridged titles of all reading ranges, including novels, poetry, short stories, travelogues, interviews, criticism, newspapers and journals.

Ayesha has also recorded more than 50 titles of all reading categories on a voluntary basis. She has complete command over the Urdu language, its delivery and expression. The aim of this program is to provide a reading choice to those who have been deprived of it. Many subscribers claim that the joy and pleasure they feel while listening to a book recorded by Ayesha is equal to that of an audio film. In her Editor's role, she has always developed excellent standards of professional output. She can be relied upon to meet challenging tasks on time. She is extremely affable to work with. She also posses excellent communication skills.

I have found her to be a devoted and committed worker. The program has benefited immensely from her caliber, expertise and dedication. I strongly recommend her to her future employer and I am sure she will prove an asset to any institution.

I wish her very best in life.

MRS. [illegible]
Program [illegible]
[illegible]

Saima Ammar
Program Coordinator
PFFB Audio World

Flat No. 1 & 2, 1st Floor, 40-A Ramzan Plaza, Mangla Road
Markaz G-9, P. O. Box 1652, Islamabad-44000 Pakistan
Ph: 92-51-2253709, 2253775 Fax: 92-51-2253972
E-mail: pffb@isb.comsats.net.pk Website: www.pffb.org.pk

PAKISTAN TELEVISION CORPORATION LIMITED
HEADQUARTERS
Constitution Avenue Islamabad - PAKISTAN Postal Code 44000
& PABX 92-51-9203062-66, UAN 111-786-000
Fax: 92-51-9203406 - Internet:http://www.ptv.com.pk

Ref. HQ-F-UNDP/WORKSHOP/ 2230
November 14, 2002

Ms. Ayesha Aslam
Writer
General Manager,
Channel – 3,
Islamabad.

Subject : **05 – DAYS WORKSHOP FOR TV WRITERS & PRODUCERS**

Dear Ms. Ayesha Aslam,

We are pleased to enclosed herewith a certificate of participation in 05 – Day Workshop for TV Writers & Producers held on 30th October, 2002 alongwith a photocopy of telephone numbers of participants of workshop as desired by you.

With regards,

(Nazir H. Shahzad)
Local Co-ordinator for Workshop
Accounts Officer (PBEs)

Pakistan Television Corporation Limited.

Certified that Mr. /Ms. AYESHA ASLAM

Writer (Channel -3)

has attended a 5 Day Workshop for TV Writers & Producers

From 30 October 2002 to 3rd November 2002

Chief Co-ordinator

Deputy Managing Director

CABLE : LOK VIRSA
TELEX : 5789 NAFDC-PK
P.O. BOX : 1184 ISLAMABAD PAKISTAN

From: Dr. Mrs. Shamim M. Zaidi
Director (Museum)

Phone : 812673

No. 1(38)/85-86-DD(M) July 31, 1986

Subject:- STUDY OF TRADITIONAL ARTS & CRAFTS

My dear Ayesha,

I wish there were a better word then thanks to express my appreciation for your valuable advise, help, cooperation and coordination you have given to us during our tour of Lahore.

The members of the team were most impressed with what they saw and learnt which was only possible due to your help and care. It is generous of you to take so much interest and give us so much of your time.

Please accept my personal warmest thanks. I have conveyed your message to Mr. Mufti and believe me, we will be happy to reciprocate.

With warm regards,

Yours truly,

(Dr. Mrs. ~~Shamim M.~~ Zaidi)
for EXECUTIVE DIRECTOR

Miss
~~Mrs~~. Ayesha Aslam,
Lahore.

اکادمی ادبیاتِ پاکستان
PAKISTAN ACADEMY OF LETTERS
(Established by the Ministry of Education, Government of Pakistan)

se No. 36, School Road,
4, Islamabad.
graphic Address: "ACADEMY"

Telephone Nos. 85
85
85
85

No. .....

Dated جون ۸۷ء

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ،
السلام علیکم ،

میں آپ کا شکر گزار ہوں کہ آپ آرمی میوزک پر ایک کتابچہ انگریزی میں مرتب کرنے پر آمادہ ہو گئی ہیں ۔ اس کے لیے ہم مواد کے حجم کے مطابق آپ کو مناسب اعزازیہ پیش کر سکیں گے ۔ مسودہ جو تیس صفحات سے بہرحال زیادہ نہ ہوگا ، تین ماہ میں مکمل کرنا ہوگا ۔ مواد کے لیے جناب بریگیڈئیر مرزا رشید بیگ صاحب (فون نمبر ۶۱۳۲۴۵۲) ڈائرکٹر پرسنل سروسز جنرل ہیڈ کوارٹر راولپنڈی اور جناب بریگیڈئیر صدیق سالک (فون ۵۸۱۳۹۷ ،) ڈائرکٹر آئی ایس پی آر جنرل ہیڈ کوارٹرز راولپنڈی سے رابطہ کرنا پڑے گا ۔

خیر اندیش

(سید ضمیر جعفری)

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ایم اے ،
ہاوس نمبر ۱۷ ، اسٹریٹ ۳۵ ،
شالامار ۷/۱ ، اسلام آباد ،

نقل برائے اطلاع :

۱ ۔ جناب بریگیڈئیر مرزا رشید بیگ صاحب ،
ڈائرکٹر پرسنل سروسز ، جنرل ہیڈ کوارٹر ،
راولپنڈی ۔

۲ ۔ جناب برگیڈئیر صدیق سالک ،
ڈائرکٹر آئی ایس پی آر ،
جنرل ہیڈ کوارٹرز ، راولپنڈی ۔

۳ ۔ جناب جمیل الدین عالی ،
ایس ۳۵/ ۔ ۱۱ ،
ایسٹ ڈیفینس ہاوسنگ سوسائٹی ، کراچی ۔

اکادمی ادبیاتِ پاکستان
PAKISTAN ACADEMY OF LETTERS
(Established by the Ministry of Education, Government of Pakistan)

No. 36, School Road,
Islamabad.
Telegraphic Address: "ACADEMY"

Telephone Nos. 8545
8505
8525
8509

No. پ ب - ۵ (۱) / ۸۶ء

Dated 1 جولائی ۱۹۸۷ء

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ،

السّلام علیکم -

اکادمی ادبیات چینی لوک کہانیوں کے پاکستانی زبانوں میں تراجم کرانا چاہتی ہے - جس کے لیے چیئرمین صاحب کی ہدایت پر چینی لوک کہانیوں کی ایک کتاب (Dawn Folk Tales) (انگریزی) آپ کی خدمت میں بھیجی جا رہی ہے - آپ سے گذارش ہے کہ ان کہانیوں کا پنجابی زبان میں ترجمہ کر لیں - کام کی تکمیل پر اس ترجمے کے لیے ایک سو پچاس روپے فی ہزار الفاظ کی شرح سے اعزازیہ آپ کی خدمت میں پیش کیا جائیگا -

ازراہ کرم ، ہمیں اپنی تحریری رضامندی سے آگاہ کرتے ہوئے اس کام کے لیے درکار وقت کی نشاندھی فرمائیں -

ہم آپ کے تعاون کے شکر گزار ہوں گے -

والسّلام
مخلص

(مقبول عامر)
افسر مطبوعات

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ،
مکان نمبر ۱۷ ، سٹریٹ نمبر ۳۵ ،
ایف ۱/۷ ، اسلام آباد -

بسم الله الرحمن الرحيم

Phone : 412542

Government College for Women

Principal :
Mrs. DIL-ARA A. MOQUIT

SAMANABAD
LAHORE

KNOWLEDGE DISCIPLINES LIFE

GOVT. COLLEGE FOR WOMEN, SAMANABAD

Ref. _____

Date 13. 9. 8

This is a pleasure to say that Miss Ajisha Nazli was our student for 4 yrs. During this period, she proved to a very good & helpful student.

She participate in college magazine as a poetess. She was good debater. She took part in college play & she was president Dramatic Society.

She was the member of college Council.

I wish her success in life.

D. A. Moquit

Principal,
Govt. College for Women,
Samanabad, Lahore.

Cables "KHABMAN" Lahore

Sh. Ghulam Ali & Sons

Chowk Anarkali, P.O. Box No. 528, Lahore (Pakistan)

PUBLISHERS & BOOKSELLERS

Dated 4. 11. 82.

Ref. No

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Registration Nos.
Import K23963
Export W003482
Chamber of Commerce 496/C

Head Office: Chowk Anarkali, Lahore. Gram: 18871 Ph. Nos. 52908 - 64065
Urdu Monthlies "PALLAK" & "JUGNOO" Nos. 413020
Branches: Karachi, M.A. Jinnah Road, Ph. Nos. 215322 - 21 - 30
Hydorabad, Yadhu Lane, Chotki Ghitti - Ph. No. 244[illegible]

ماہنامہ
جگنو

PHONE 61859 GRAMS : KITABMAN POST BOX No. 528

کیا غم ہے جو رات ہے اندھیری میں راہ میں روشنی کروں گا

Ref. No PK/Jg-503/02

1. 7. 1982

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

شیخ غلام علی اینڈ سنز، پبلشرز۔ لاہور

国际广播电台便笺

محترمہ عائشہ اسلم السلام علیکم

آپ کی خدمت میں نئے سال کا ایک کیلینڈر بھیج رہا ہوں۔ ملنے کے بعد ایک رسید بھیج دیجئے گا۔ آپ کی مدد سے ہمارا لاہور کا دورہ بہت کامیاب رہا۔ امید ہے کہ پاکستانی ثقافت کے مطالعے میں آپ کی مدد ملتی رہے گا۔ ہمارے وفد کی طرف سے شکریے کا ایک خط بھی آپ کو بھیجا جا رہا ہے۔

والسلام

لو شوئی لین لوشوئی لین

شعبۂ اردو
ریڈیو بیجنگ
بیجنگ، عوامی جمہوریہ چین

霊気

REIKI

USUI SHIKI RYOHO

This is to certify that

Ms. Ayesha Aslam

has received the necessary attunement
and knowledge of the Usui Master symbol
and all techniques for
Advanced Reiki Training in the
Usui System of Natural Healing

Samina Zafar
Reiki Master / Teacher

16th March, 2002
Date

MK Bennett
Michael Bennett (UK)
my Reiki Master

Cables: "KITABMAN" Lahore

Sh. Ghulam Ali & Sons

Chowk Anarkali, P.O. Box No. 528, Lahore (Pakistan)

PUBLISHERS & BOOKSELLERS

Dated 4. 11. 82.

Ref. No. .....

اس امر کی تصدیق کی جاتی ہے کہ محترمہ عائشہ اسلم خان، ہمارے ہاں
بحیثیت ایڈیٹر ماہنامہ جگنو (بچوں کا رسالہ) اس چار ماہ تک کام
کرتی رہی ہیں۔ افسانہ نگاری کے علاوہ بچوں کے ادب پر بھی انکی دسترس ہے
اور بچوں کے ادب پر بہت اچھا لکھتی ہیں۔

Sh. Ghulam Ali & Sons
Publishers & Booksellers
Kabagon.

Registration Nos.
Import K23963
Export W003482
Chamber of Commerce 496/C

Head Office: Chowk Anarkali, Lahore (Estb: 1887) Ph. Nos. 52908 - 64065
Urdu Monthlies "PALLAK" & "JUGNOO" Res:413020
Branches: Karachi, M.A. Jinnah Road, – Ph. Nos. 215322 - 217430
Hyderabad, Yadgar Line, Chotki Ghitti – Ph. No. 24431

لاہور - ملتان

امروز

شعبۂ ادارت

پوسٹ بکس نمبر ۱۵۶ - لاہور
فون ۶۴۲۴۱ (چار لائن) تار: امروز

تصدیق

مس عائشہ اسلم ذہین اور ہونہار ادیبہ اور شاعرہ ہیں۔
وہ 1979ء سے امروز کیلئے لکھ رہی ہیں۔ ان کے فیچر،
رپورتاژ، افسانے اور منظومات امروز میں شائع ہو چکی ہیں۔
وہ صحافیانہ ذمہ داریاں نبھانے کی پوری طرح اہل ہیں۔

ایڈیٹر امروز
۲۲/۴/۹۲

MONTHLY pallak LAHORE

Chowk Anarkali, Lahore (Pakistan)

Publication of Sh. Ghulamali & Sons

Gram : KITABMAN

Ref.

Dated

عزیزہ عائشہ اسلم! تقریباً دو برس ماہنامہ "پلک" اور ماہنامہ "جگنو" میں میری معاونت کرتی رہیں۔ میں صحافت کے اس خاص شعبے میں ان کی خداداد صلاحیتوں کا معترف ہوں۔ انہیں رپورٹنگ ، فیچر رائیٹنگ اور انٹرویوز میں ایک خاص مہارت حاصل ہے۔ جب کہ شاعری اور افسانہ نویسی ان کی اضافی صلاحیتوں میں شامل ہیں۔

میں دعاگو ہوں کہ خدا انہیں زندگی کے ہر میدان میں نمایاں کامیابی عطا کرے۔

(افضال شاہد)
مدیر اعزازی
۱۷/۲/۸۴

Sub-Office : M.A. Jinnah Road, Karachi (Pakistan)

No,

REGIONAL PUBLICATIONS OFFICE,
DIRECTORATE OF FILMS & PUBLICATIONS
Ministry of Information & Broadcasting,
Government of Pakistan
P. O. Box No. 345

TELEGRAMS: JAMHURIAT Telephones: { CHIEF EDITOR Off : 67423 Res: 68866 / EDITORIAL : 65906 / MANAGERIAL : 55316

LAHORE 20th April, 19 82.

TO WHOM IT MAY CONCERN.

Miss Ayesha Aslam has contributed a good many articles for Pak Jamhuriat Weekly (Urdu). I see in her a budding journalist . I am certain if she continues her literary and journalistic persuits she will one day outshine the galaxy of female journalists.

20/4/82

(Fazl-e'-Qadeer)
Editor
Pak Jamhuriat Weekly (Urdu)
32-A Habeebullah Road
Lahore.
Tel:- 304423

Cables : Telecast, Lahore
Phones: 6365341 6363422
6367948 - 6367951
6367516 - 305947
305952
Telefax No. 6367542

PAKISTAN TELEVISION
CORPORATION LIMITED
LAHORE CENTRE
21, Mahmood Ghaznavi Road, Lahore

PTV
پاکستان ٹیلی وژن

10 جولائی 2002ء

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ!

السلام علیکم!

آپ کو یہ جان کر یقیناً خوشی ہوگی کہ ڈرامہ سیریز '21 دی کہانی' کے سلسلے میں آپ کے تحریر شدہ کھیل 'فیصلہ' میں فریحہ جبیں صاحبہ جنہوں نے بنیادی کردار ادا کیا، انہیں اس کھیل پر پی ٹی وی ریجنل ایوارڈ 2001 میں سال کی بہترین اداکارہ کا ایوارڈ دیا گیا۔

حقیقت میں وہ اپنی اداکارانہ صلاحیتوں کی بنا پر اس ایوارڈ کی مستحق تھیں لیکن یہ امر آپ کے لیے باعث فخر ہوگا کہ آپ کی تحریر پر اداکاری کا جوہر دکھانے والی شخصیت کو اعزاز ملا اس میں آپ بھی بالواسطہ شریک ہیں

اللہ کرے زورِ قلم اور زیادہ

نیک تمناؤں کے ساتھ
آپ کا مخلص

شرافت علی نقوی
پروڈیوسر

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

Brigadier Khalid Jawaid Shah
Commandant
ARMY SCHOOL OF MUSIC
ABBOTTABAD
Tel : ~~4026~~ Military -423

359 /1/ G

8 May 1988

Miss Aisha Aslam
48 Qutub Block
Awan Town Multan Road
Lahore

Dear Madam Aisha

I hope my letter finds you in the best of your health. I am taking the opportunity of thanking you for presenting useful books to the School. Indeed, it is a valuable contribution.

Kindly accept our profound thanks for the contribution you have made. Looking forward to meeting you either at Lahore or for sure at Abbottabad.

Yours Sincerely

اکادمی ادبیاتِ پاکستان

PAKISTAN ACADEMY OF LETTERS

(Established by the Ministry of Education, Government of Pakistan)

House No. 36, School Road,
F 8/4, Islamabad.
Telegraphic Address: "ACADEMY"

Telephone Nos. 85457
85051
85251
85094

Ref No. .....

Dated ۱ - جون ۸۷ء

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ،

السلام علیکم ،

میں آپ کا شکر گزار ہوں کہ آپ آرمی میوزک پر ایک کتابچہ انگریزی میں مرتب کرنے پر آمادہ ہو گئی ہیں - اس کے لیے ہم مواد کے حجم کے مطابق آپ کو مناسب اعزازیہ پیش کر سکیں گے - مسودہ جو تیس صفحات سے بہرحال زیادہ نہ ہوگا ، تین ماہ میں مکمل کرنا ہوگا - مواد کے لیے جناب بریگیڈئیر مرزا رشید بیگ صاحب (فون نمبر ۶۱۳۲۴۵۴) ڈائرکٹر پرسنل سروسز جنرل ہیڈ کوارٹر راولپنڈی اور جناب بریگیڈئر صدیق سالک (فون ۵۸۱۳۹۷ ،) ڈائرکٹر آئی ایس پی آر جنرل ہیڈ کوارٹرز راولپنڈی سے رابطہ کرنا پڑے گا -

خیر اندیش

(سید ضمیر جعفری)

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ایم اے ،
ہاوس نمبر ۱۷ ، اسٹریٹ ۳۵ ،
شالامار ۷/۱ ، اسلام آباد ،

نقل برائے اطلاع :

۱ - جناب بریگیڈئیر مرزا رشید بیگ صاحب ،
ڈائرکٹر پرسنل سروسز ، جنرل ہیڈ کوارٹر ،
راولپنڈی -

۲ - جناب برگیڈئیر صدیق سالک ،
ڈائرکٹر آئی ایس پی آر ،
جنرل ہیڈ کوارٹرز ، راولپنڈی -

۳ - جناب جمیل الدین عالی ،
ایس ۳۵/ - ۱۱ ،
ایسٹ ڈیفینس ہاوسنگ سوسائٹی ، کراچی -

National Book Council of Pakistan

CERTIFICATE OF ACHIEVEMENT

MISS AISHA ASLAM, Sh.Ghulam Ali & Sons,Lahore

has successfully completed the up-grading course in

Children Book Publishing

organized by the National Book Council at Lahore,

from 24th November *to* 29th November,1982.

Course Director

Director General

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فون : 62520

یونیورسٹی اورینٹل کالج ، لاہور

مورخہ 21 ، اپریل 1982 ء

میں عائشہ اسلم صاحبہ کو پچھلے پانچ سال سے جانتا ہوں - ان کا تعلق ایک معزز گھرانے سے ہے - عائشہ اسلم اچھی ادبی صلاحیتوں کی مالک ہیں - ان کی نظمیں ، مضامین اور افسانے ملک کے بلند پایہ جرائد اور اخبارات میں شائع ہوتے رہتے ہیں اور ان کا شمار نئی نسل کی نمائندہ شاعرات میں ہوتا ہے - وہ ادب کے مختلف مسائل کا سلجھا ہوا شعور رکھتی ہیں نیز اخباروں میں لکھنے کی وجہ سے صحافتی زندگی کا بھی انہیں تجربہ ہے - اس کے علاوہ وہ ریڈیو پروگراموں میں بھی حصہ لیتی رہی ہیں - میں ان کے کامیاب مستقبل کے لیے دعا گو ہوں -

(ڈاکٹر سہیل احمد خان)
لیکچرر شعبہ اردو
پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور

Punjab University Oriental College
LAHORE

خواتین کے لیے
ماہنامہ
حنا
۲۰۵-سرکلر روڈ چوک اردو بازار لاہور
فون: ۶۴۲۲۸

TO WHOM IT MAY CONCERN.

This is to certify that Miss AISHA ASLAM D/O Malik Mohammad Aslam, resident of 22, Ghalib Colony, Samanabad, LAHORE, served as an Assistant Editor in Monthly HINA for a period of over six months. She is hard working, intelligent and knows to handle her job. Her scribblings depict the truth of life. She can express herself in an effective way. She is capable of giving a real tinge to her writings that touches the sentiments of the readers.

She is an impressive poetess.

I wish her success in life.

Lahore.

Dated: 18 Apr, 1982.

Chief Editor.
(SH: SARDAR MAHMOOD)
Monthly 'HINA'.

CABLE : LOK VIRSA
TELEX : 5789 NAFDC-PK
P.O. BOX : 1184 ISLAMABAD PAKISTAN

Phone :

No. 1(24)/87-DD(R)

Islamabad the 8th Sept. 1987

Ms. Aysha Aslam
22, Ghalib Colony,
Samanabad,
Lahore.

Dear Ayesha,

Lok Virsa is organising the first SAARC Workshop on Documentation of Oral Traditions, at Lok Virsa Complex, Islamabad, from October 6-20, 1987.

Given your experience and background in the cultural field and the fact that you are this Institute's Regional Representative for Lahore, we will be happy to have you in our midst during this event of regional and cultural importance.

In view of the time limit before commencement of the workshop, we would appreciate an early confirmation of your attendance during this occasion.

Looking forward to hearing from you.

Sincerely

(Dr. Soofia Mumtaz)
for Executive Director

PAKISTAN BROADCASTING CORPORATION

No. PBC/Drama/Lhr/2001/ Dated. 20.11.2001.

TO WHOM IT MAY CONCERN

It is certified that Mrs. Ayesha Aslam is an approved Drama artist of Radio Pakistan, Lahore. Her association with PBC has been since 1977, and her category is "AA" repeat "AA".

I wish her success in her future life.

ABEEDA SYED
Deputy Controller.

LOK VIRSA
CABLE: LOK VIRSA
TELEX: 5789 NA DC PK
P.O. BOX: 1184 ISLAMABAD PAKISTAN

From : Mazhar -Ul- Islam
Director (Pub)

PHONE: 812679

No: 8(7)/87-D(M)

October 29, 1987

Subject:- VISIT BY THE CHINESE FOLK LITERARY STUDY GROUP TO PAKISTAN

Under the cultural exchange programme between Pakistan and China, a four member chinese Folk Literature study group would be visiting Pakistan from 12th November to 27th November, 1987. The delegation would be led by Mr. Ma Xue Liang, Chairman of China Folk Writers and Artists Association

The delegation would be visiting Karachi, Moenjodaro, Islamabad, Lahore, Peshawar, to exchange views with Pakistani writers, poets, literary personalities intellectuals and painters.

During the stay in Pakistan the group would like visit the Archeological sites and historical places in Pakistan.

You are requested to please make suitable arrangements for visit of the delegates as seheduled in the itinerary.

Thanking You.

Yours Sincerely,

(MAZHAR-UL-ISLAM)
for Executive Director

Aisha Aslam
22, Ghalib Building
Samanabad
Lahore.

لوک ورثہ
LOK VIRSA
CABLE: LOK VIRSA
TELEX: 5789 NADC PK
P.O. BOX: 1184 ISLAMABAD PAKISTAN
PHONE:

WDO/ ایم سی - ۸ (۲۵)۳

29/9/87

محترمہ عائشہ اسلم صاحبہ ،

اسلام علیکم ،

لوک ورثہ آپ کا مشکور ہے کہ آپ نے فلم وارث شاہ کیلئے ہمیں معلوماتی مواد مہیا کیا ۔ آپ کا تحریر کردہ سکرپٹ مفید ہے لیکن چونکہ اسی کو بنیاد بناتے ہوئے ہمیں فلم وارث شاہ کا سکرپٹ لکھنا ہے لہذا اس سلسلے میں ہمیں مزید تفصیلات کی ضرورت ہے ۔

چونکہ اس ریسرچ ورک پر ابھی مزید کام ہونا باقی ہے لہذا بطور ابتدائی ادائیگی مبلغ -/ ۱۰۰۰ روپے (ایک ہزار) آپ کی خدمت میں روانہ کیے جا رہے ہیں ۔

نوٹ ۔ سکرپٹ کی کنٹریکٹ دستخط کر کے جلد بھجوا دیجئے تاکہ باقی رقم کی ادائیگی کی جا سکے ۔ (3 کاپیاں)

مخلص

13-9-87

شہابہ انور
پروگرام ایگزیکٹو

This card is the property of Geo/ IMC Pakistan. Unauthorized use is strictly prohibited.

GEO

If found please return to
Human Resource Department
Printing House
Ground Floor,
I.I Chundrigar Road
Karachi Pakistan

Tel: 111-436-111

Independent Media Corporation (Pvt) Limited

www.geo.tv